

علم کلام یا که توحید
 علم، غایب‌سی و تاریخ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

بنون عالمی تربیه سیله اوسوچی اینتوب یاراتقان الله تبارک
 و تعالیٰ که عبودیت، بارچه رسوللرینه و خصوصاً بتون عالمکه منگولک
 دین ایله رسول اینتوب یسبارلنگان محمد علیه الصلاة والسلام
 حضرتلرینه احترامی عرض اینتمه. بعد:

روسیاده گی دینی مدرسه لرده اوج سنه قدر مدت تعلیم و تدریس
 ایله مشغول بولدیم. بو مدتک مدرسه لرده کوردگم کوب نقصانلردن
 برسیده علم کلام درس لری ایدی. اسکینه دهر یلرگه، الغلات لرغه
 قارشى مقابله ایچون قورال اینلنگان غایت کوب کتابلر یازلغان
 بوفننی بوره وشده اوقوتماق لازم فکر نده ایدم. بو فکر منی تقویه
 ایچون برنیچه دلیللرله بار ایدی. ذاتا بو کبی برفننی آنا تاپینه
 باشقه بر تله یازلغان کتابلردن اوقوتماق اصول تعلیم که هیچ موافق
 دگل؛ بو یول ایله شا کردلر نلک عربیاتلرن کمالغه ایرشدرمک دعوا
 سیده یوللو بر دعوا توگل ایدی. چونکه زمانزده لسان تعلیمنه مخصوص
 اصوللر اختراع اینلما مشدرکه: بو اصوللرنلک برسی معلم طرفندن انتخاب
 اینلسه بو کونگی کبی شا کردلر رمز ادبیات عربیه دن بهره سز قالمازلر
 ایدی. عرب تلمینی عجملر طرفندن یازلغان و ادبیات عربیه نظر نده
 هیچده قیمت علمیه لری بولمغان بو کبی کتابلردن اوقوتماق شا کرد.
 لر نی عرب لهجه سیندن آداشدرودن باشقه هیچ برفائده سی بو قدر.

رندن بو کونگه قدر بيگل بر

بيات عربيه ده عرب لسانن اوقوتوق

ايچون شعر ونثر اولارق يازلغان غايت قيمتمدار كتابلر بار. بوفنده

درس ايتوب اوقوتورلق استاذ الامام محمد عبده (رضى الله عنه) نڭي

رساله توحيديندن باشقه كتاب يوقدر. استاذ مرحوم اوزى سلامت

ايکن بوکنايينڭ ناقص ير لرن کورساته و بيان ايتيه در ايدى. اثبات

واجب مسئله سى خصوصاً ناقص ديور ايدى.

مدرسه عاليه دينيه گه معلم صفييله دعوت اينلکاج بوفتنى او.

قوتوق بنم حصمه توشدى. بردن بودرس ايچون بيلگيلنگان مدت

هفته ده برگنه ساعت؛ درس آلتى آى اوقولسه ييلينه ۲۴ گنه ساعت.

ايکينچيدن استاذنڭ رساله توحيدى اوقولسه غايت بليغ يازلد يغندن

عباره حل ايتمک و اوچنچى جهندن مقصوده خلاف اولارق فننى با.

شقه بر تلده اوقوتوق لازم ايدى. بناء عليه چار سهز استاذنڭ توحيد

رساله سينڭ روحن کوز آلدنده توتوب بوفنده يازلغان و بوفنگه منا

سبتلى بعض کتب علميه نى مطالعه ايتوب شا کز دلرگه املا طريقيله

اوقوتورغه مجبور بولدم. دين قرداشلر مه فايده و دينى مدرسه لرگه

خدمت دينيه بولور امله بر آز اوزگار توب «علم کلام درسلى»

اسميله باصدر مقچى بولدم. ادبياتمز غايت يارلى؛ ماده گه تعلقلى علمى

قاعده لر يده يوق؛ بوفن اوز تلمزده يگى غنه ميدانغه چغا؛ بناء عليه

قصور لرى کوب بولاچقى معلوم.

ذ. القادري.

اوفاء، فى ۱۳۲۸ هجرى ۵ جمادى الاول

علم کلام یا کہ توحید

(تعریفی، موضوعی، غایہ سی و تاریخی)

علم کلام یا کہ علم توحید: «اللہ نئی بارلغن، برلکن، محمد علیہ السلامک نبوتن ورسول خبر بیرگان نرسه لرنی اثبات ایتوچی اصول وقاعدہ لر»، یا کہ «رسول بیان ایتکان دینی عقیدہ لرنی (*»
روشان دلیللر ایله معاندلرنی الزام ایتمک بولن کورساتوچی فن»
دیوب تعریف ایتلور. بوفننک ایکی اسمی باردر: کلام و توحید.
توحید دیوب تسمیه: نرسه فی الی مهم جزئی ایله اسملامک قبیلند ندر.
چونکہ کلام فنندہ ذکر ایتلکان ایمان نیگز لرنینک الی اساسلی جزئی خدایینک برلگی، بارلغی، صفاتلری کبی مسئلہ لردن عبارت بولغان وحدانیت مسئلہ سینہ تعلقلی مسئلہ لردر کہ: قرآن شهادتینہ بنساء رسوللر یبارودن الی زور غایہ ده شولدر. کلام دیوب اسملامک، برنجی عصر عالملری آراسندہ خلاف واقع بولغان الی مشهور مسئلہ «تلك اوقولغان قرآن قدیمی؟ حادثی؟» مسئلہ سی بولوی یا کہ بو فننک بناسی بولغان عقلی دلیللرنک اثری سویله وچینک سوز (کلام) ندہ ظاهر بولوی ایچوندر.

موضوعی - اللہ نئی ذاتی، صفاتی، افعالی، در. چونکہ اللہ نئی ذاتندن، صفاتندن، عالمنی حادث ایتوی کبی دنیاغہ، حشر وشرکبی آخرتک تعلقلی مسئلہ لردن بحث ایتمک بو فننک وظیفه سیدر.
غایہ سی - بوفندہ ذکر ایتلکان دلیللر ایله انسانلر هدایت،

(* رسول: ایمان نرسه؟ سؤالینہ «اللہ، رسوللرینہ، فرشته لر گه، کتابلرغہ، جزا کونینہ، تقدیرگه و حشر، نشر تعبیر ایتلکان اولمن صوغنی حیاتقہ ایمان» بولوون بیوردی. حدیث لفظ اعتباریلہ تورلیچه روایت ایتلنسه ده معنا بوردر.

حقیقت یولن تابارلر؛ خصملرن ومعاندلرن الزام اینارلر؛ فلسفه
حسیه و علوم طبیعیہنی غرضارینہ قورال اینتوب دیننک اساسن ابطال
ایتارگہ کرشوپیلرنک دلیللرن ابطال ایله دیننک اساسن حمایہ اینتمش
اولورلر. قرآن و باشقہ شریعت علملرندن فائده لئمک اللہ فی اثبات
ایتارگہ باغلو اولدیغندن اللہ ننگ بارلغن و برلگن اثبات اینتوب
شریعت علملرینہ یول آچارلر. بوالہی علملر نتیجہ سنک آدم دنیا
و آخرت سعادتینہ ایرشور.

تاریخی - علم کلام حقندہ فکر یورتنک و آنی چن آکسلاقم
تاریخن بلورگہ توقطادیغندن قسقه چہ غنہ تاریخن یازامز:

عقیدہ تعبیر اینتلیگان ایمانغہ تعلقلی مسئلہ لردن بحث اینتمک
اسلامیت ظهورندن ایلسکدہ بتون ملتار آراسندہ مشهور اییدی.
هر دیننک روحانیلری اوز دینلرن حمایہ و آنی خلق آراسنہ چہ یمک
و کوکملرگہ سوکدرمک ایچون سویلارلر و یازارلر اییدی. لکن کوب
وقتندہ دلیللری عقلغہ و طبیعت قانونلرینہ موافق بولماز، بلسکہ عقل
و طبیعت آلازغہ اڭ زور دشمان اولور اییدی. دلیللرن عقل قبول
ایتماز و کائنات نظاملری یمرر اییدی. عقیدہ قبول اینتدرمک یولندہ
طوتقان مسلکری کائنات نظامینہ تمام خلاف اییدی. رئیسلری دین
اسمندن دیننک عقلغہ دشمان بولوون بیان اینتار و کلام فنی معجزہ لر
سویلهب خلقنی دہشتلندر مکن و خیالات ایله یواندرمقن عبارت دیہ
بلنور اییدی. بو حال اینتارنک رسول علیہ السلام ظهورندن اولسگی
حاللرینہ آشفأ بولغان هر کمگہ معلومدر. قرآن ایسہ عقیدہ و دینی
مسئلہ لرنی بیان اینتودہ اسکی کناپلرغہ تمام مخالف بولغان یولنی
اختیار اینتدی. قرآننک بوغایہ ایچون طوتقان یولی طبیعت و آنداغی
اسرار ایله اللہ فی اثباتدر. محمد علیہ السلامنک رسالتن اثبات اینتکاندہ

اسكى يوللارنى تمام باغلادى. عقللارنى اوز شەرف يولى ايله اثبات ايندى. اوشانماغان كشيلىرىنى مثلن كئوررگە دعوت ايندى. قرآن ايمان تقيلىدى يولون تمام باغلادى، ايمان تقيلىدى درست بولماون آچق سويلەب ايمان الله نىڭ كائىناتىنى قانولارنى فكلرلىك و عقل نتيجه سى بولغان دليللر بولون تفصيللى صورته بيان ايندى. قرآن اوز حكايه سنه گنه تسليم اينو مرنى ايسته مەدى. بلكه استدلال، فكلر بولون طوتوب مخالف فرقه لرنىڭ مەنەبلرن بيان ايدوب آنلارنى دليل ايله ابطال ايندى. عقلغه خطاب ايدوب اسكى وقتلر دە روحانى استبداد سايه سنه ئولگان فكلرلارنى تمام اويغاتىدى. كائىناتىنى سەرلەر و آلارده غى نظاملارنى عقلغه عرض ايدوب تمام فكلر يورگوزومرنى ايسته مەدى. فكلر نتيجه سى اولارق ايمانغه دعوت ايندى. حتى باشقه امتلارنىڭ حاللارنى بيان ايتكاندە خلققندە اوزگارمى تورغان قاعدە و نظاملر بولون بيان ايندى. امتلار دەگى حاللارنىڭ بوزلوى و توزالوى طبيعتدەگى نظام و قاعدە لرگە اعتبارلرى نسيبتندە بولون آڭلاتىدى.

دينلر ايچندە عقل ايله ديننى رسولى تلى ايله قردشاشدركان دين آنچق اسلاميتدەر. قرآن بو خصوصە تاويلى مكن بولغان كوب آيتلر ايله كالمشدر. قرآن نظرندە ايمان ايتار ايچون عقلن باشقه يول بوقدر. اللهغه ايمان ايتمك، رسوللر يباررگە قدرتى يتون آڭلامق، آلارغه وحى ايتلگان نرسەلرنى بلمك، آلارغه غنە رسالتنىڭ مخصوص بولون آيرمق و رسالتكە ايمان ايتمك اسلام نظرندە عقلن باشقه مكن توڭلدر. مسلمان عالەملرى، سافلرمز ديننىڭ علم و فكلر ايرشمايه چك نرسەلر ايله كلويىنى درست كورسەلردە عقل بشر مكن كورمگان نرسەلر ايله كلويىنى تصديق ايتمازلر. قرآن اللهنى شونداى صفاتلر ايله صفاتليركە: اسكى دينلر صفاتلنغان صفاتلرغه قاراغندە

هندلرنده اصرار اينديلر. صوغى قطره قانلرينه قدر مدافعهده بولغوب اوز منهبلرنده زور قدا ئيلىك كورسانديلر. جمهوريت كه اوخشاش حكومت ميدانغه كنورر ايچون بار قوتلرن صرف اينديلر. بولار نظرناك باشقه خلق همهس كافر حكمنك اولديغندن قطع مناسبت اينديلر. همهسن اولتورمك صدينه، قتل عام ايتمك فكرينه كلديلر. «المهلب بن ابى صغره» بصره غه سردار نصب اينلگاج بصره نى تهديد اينديلر. اون سكر سنه هاربه نتيجه سنه گنه خارجيلر اطاعت آستينه آلندى. لىكن بو اطاعت و قنلى ايدى. مصر حدودندن بحر عيط اطلاسيغه جه يلىگان بو منعصلر نى حقيقى درجهده اطاعت ايندرمك ممكن توگل ايدى. آفريكا و عرب جزيره سنه عمدلر كوب بولغان خارجيلر كه آيقلاب ياللانغان عسكرلر ايله مقابله ايتمك ممكن توگل ايدى. بناء عليه اختلال باشلاندى. آفريقاده باشلانغان بو اختلال اسپانيه غه قدر جه يلىدى. غايت زور مشقنلر صوگنده غنه سوندرر كه موفق بولندى. آفريقانلڭ بعض طرفنده و عرب جزيره سنه قالغان بو خارجيلر نلڭ قتنه لر نلڭ اوتى هر وقت كورلوب تورادر. خارجيلر كى شيعه لرده حضرت على نى سوسه لرده آرالرنده زور آيورما باردى. شيعه لر اداره مستقلة (خلافتنى حضرت على و آنلڭ نسلينه هصر ايتو)، خارجيلرده مقراط (جمهوريت) طرفدارلر بولدى. هر ايكى فرقه حضرت على حقنده افراتلقنڭ چيگينه ايرشدى. حتى شيعه لردن بر فرقه حضرت على نى الهويت درجه سنه كوتارديلر. بو كى مبالغه لر نتيجه سنه مسلمانلر آراسنك عقیده كه تعلقلى مسئله لرده زور اختلافلر طوغدى.

لىكن بو خلافلر و صوغشلر هيچ برس اسلاميننڭ انتشارينه مانع بولمادى. قرآن نوري اوزاق ملىكلر نى ياقتىر تونده دوام ايتدى.

گروه، گروه اولارق خلق اسلامیننی قبول ایتهلر ایدی. فارس-ایلر، سوربالیلر، مصر لیلر و باشقه مملکتلر ده اهالی اسلامیت ایله مشرف اولمده ایدی. مسلمانلرنک عددلری کوبایگاج خلقنک کوبسی خلافت صوغش لرندن بوشاندی. اصول عقیده و باشقه علمی مسئله لر ایله اشتغال اینمک ممکن بولدی. قرآن و عقلغه اعتبار ایتوب اصول عقیده دن بحث ایتوچیلر بولمده باشلادی. اخلاص ایه لرندن علم ایله مشغول بولوب فرض بولغان تعلیم یولینه اوزلرینی فدا ایتوچیلر کوریله باشلادی. بولارنک اک مشهورلرندن حسن البصری ایدی. بصره ده تعلیم و افاده گه کرشدی. بونک مجلسینه هر طرفین شاگردلر طوبلا ندی. هر تورلی مسئله لر حقیقه بحث و تفتیش باشلاندی. اسلامیت ایله شرفیاب بولغان کوب کشیلر اوزلرینک عادتلرن تاشلی آلمغا نلر ایدی. قرآنن بحث اینارگه باشلانغاچ هیچ اهل بولمغان کشیلر ده مباحثه گه اشتراک ایتدیلر. عادت و اهلیتسزک تائیری ایله مسلمانلر آراسنده شبهه لر آرتدی. مسلمانلر آراسنده اک اول میدان آلمان شبهه لر جمله سنن آدمنک اوز اشئنه و اراده سنده اخ-تیار و استقلالی، گناه کبیره گه ارتکاب ایتوب توبه ایتکان گناه ایه سی مؤمنی؟ کافر می؟ کبی مسئله لر ایدی. حسن البصری ایله شاگردی واصل بن عطاء گناه کبیره مسئله سنک اختلاف ایتوشدیلر. شول وقت اسنادی «و اصل بزدن آیورلدی» دیدگندن معنزله اسمی واصل بن عطاغه اییارگان کشیلرگه اسم ایدلدی. واصل اسنادنن تلقی اینمگان فکرلرینی تعلیم ایتوب قدریه، معنزله گه بولنگان منهب تاءسیس ایتندی. سلفلر و آلاز جمله سنندک حسن البصری آدم اوز علمی و اراده سی ایله اشکان اشنه اختیارلی اولون اثبات ایتوب آدم اوز اشنه آغاچ یافراقلرینک حرکتی کبی اضطراری بولون اثبات ایتوچی جبریهرگه

مقابله ایتله ایدی. بنی مروان خلیفه لری مسلمانلرنی بر فکرگه حیار ایچون اجتهاد ایتمادیلر. اختلاف کندکجه آرتدی. بوایکی مسئله ده گنه قالمادی. صفات و عقلمنک بتون احکام الهیه ننگ حسن و قبحن بلور گه کافی اولوب اولماوی مسئله لرنده ده اختلاف طوغدی. برفرغه احکام الهیه نی بلوده عقل ننگ هیچ تاءثیر یوق، دیگر فرقه عقل اوز یکنه کافی دعواسنده ایدی. خلیفه و خلافت مسئله لری اصول عقیده گه ایباروب یوری ایدیکه: گویا خلافت مسئله سی عقاید اسلامیه ننگ مهم برجزئی ایدی.

بالا خیر و اصل بن عطاء منهبی ارسطو فلسفه سی تاءثیر ی ایله تنقیح ایتملوب جه یلمدی. یونان کتابلرنن عقللرینه موافق هر نرسه نی آلدیلر. عقیده لرن علم و فننگ اهمیتسز وهمی مسئله لری ایله بولسه ده تآکید اینونی تقوالق سانادیلر. علوم دینی گه بوکی علملر قاتناشدی، بومنهب اعضالری کوبایدی. بومنهب بیگراک ایرانده انتشار ایتدی. عباسیلر ده اوزلریننگ حکومتلرن تأسیس ایتشوجی فارسیلر ننگ کوکللرن یواتور ایچون بومذهبنی قوتلادیلر. عباسیلر ننگ توتقان یوللری حکومت اداره سننن عربلرنی یراقلاشدر مق اصولینه مبنی ایدی. حکومت صاقلار ایچون فارسیلرغه دوستلق کورساتدیلر. نهایت سرایننگ اک ممتاز آدملری ایرانلیلر بولدی. کوکللرینه اسلام نوری اورناش ماغان، آرالر نده مانوییه، یزدیه، دینسزلر بولنغان فارسیلر حکومت باشینه اوطورب اوز فکرلرن چه چدیلر. اوزلریننگ فکرلرینه ایپاررگه سوزلری وقوتلری ایله خلقنی قز قطوردیلر. خلاصه مأمورلر اهل السنة منهبینه دشمان بولغان کبک خلیفه لرده شیعه لک طرفدار ی بولورغه حکومتلرن صاقلار ایچون مجبور ایدیلر. شول سببلردن الحاد اسلام دنیا سن قاپلامقده ایدی.

نهایت المنصور عقیده ده گی شبهه لرنی ازاله ایتمک املیه کتابلریازار
 غه قوشدی. لکن بودورده علم هـنوز بالا اولدیغندن بوـ.
 کتابلر فایده ایتمادی. تکرار فکرلر قاینادی. «قرآن مخلوقمی؟ ازلیس؟»
 فکری میدان آلدی. اول زمان خلیفه لری همه سی قرآن مخلوق قدر
 فکرن قوتلادیلر. المأمون قرآننک مخلوق بولون اعلان ده ایتمک
 آیدی. حتی فکرن قبول ایندرر ایچون مستبدانه معامله ده بولندی.
 هر آن وحدیثنک ظاهرینه ایپاروچی یا که بدعت بولغان مسئله لردن
 صاقلانوچی عالملر «قرآن ازلیدر» عقیده سنده ایدیلر. بو مسئله
 علم و تقوالق ایپالرینک زور ظلملر ایتلوینه سبب بولدی.

قرآننک ازلیتی ایله قائل بولغان کوب عالمرکه بغدادده غی
 عباسیه حکومتی قاضیلری قاطی حکملر ایله حکم ایدیوب عذابلادیلر.
 حتی بو مسئله ایچون اسلام دنیاسی قانغه بویالدی. دین اسمندن
 دیننک حرمتی بتورلدی. بوکبی فرقه لر ظاهر شریعتکده ایپارو
 خصوصنه اختلاف و منازعه ده بولسه لرده احکام دینیهدن عبادات
 و معاملات قسملرینه ایپارمک لازم، عقیده و قلبکده متعلق حکملر خصو
 صنده فکر و عقل یورتمک تیوش دیوب اتفاق ایتمکانلر آیدی. فقط
 بولاردن باشقه حلول ایله قائللر و دهریلر بار آیدیکه: مسلمان بولغا
 چه طاشلاماغان عادت و عقیده لرینه قرآننی تطبیق اینمکنک آیدیلر.
 بو فرقه لر قرآننی تاء و بیلده افراطچیلق ایتوب، ظاهر بولغان
 سوزنی عباره احتمال توتوماغان ئله نیندی تاء و بیللر ایله تاء و بیل
 آیدیلر. تاریخده اسماعیله، باطنیه اسملری قالدرغان بو فرقه لر
 مسلمانلر و اسلام ایچون زور بلاء و مصیبت اولدیلر. بو زندیقلرغه
 مقابله ایبو تیوشلگن سلفلر و آلارنک خصملریده اعتراف ایتمسه لرده
 لوز آرا اختلافلری، تارتشولری و بربرسنه ضرر تیگرشولری بوکارغه

زور سدايدى . المتوكل (۸۴۸ - ۵۸۶۱ھ) خليفه بولغاچ سنيلك مذهبن
غايث كوتاردى . طرفدارلق ايتىدى . «قرآن مخلوقدر» اعتقادى
ممنوع اولدى . بنساء عليه بو مدتده سنى لك غلبه ايتسه باشلادى .
نهایت دورتنچى عصر هجرىك معتزله لرنىڭ اڭ زور استاذلرى بولغان
ابوالحسن الاشعري حضرتلرى اهل السنه مذهبنىڭ بيوك ياردچىلر .
ندن بولدى . اشعرىنىڭ تبدال مذهب ايتوينىڭ برنچى سببى قدر
وعدالت ربانيه حقنده غى خصوصى فكرى اولدى . اشعرى ايله
استاذى الجبائى آراسنده بر محاذنه جريان ايتدىكە ، صورتى بودر :
اشعرى اوچ قرداشى فرض ايتەلم . برنچيسى مؤمن صادق تقوا
اولسه ، ايكنچيسى كافر گناهارلىق ايچنك عمر كيچرسە ، اوچنچيسى
صبى وقتنك ئولسه ، بولارنىڭ حاللرى نيچك بولور ؟ جبائى - برنچيسى
جنلى ، ايكنچيسى جهنملى ، اوچنچيسى قوتلور لىكن مؤمن قرداشينىڭ
درجه سنه ايرشه آلماز . اشعرى - بالا زور درجهلى قرداشى درجه سنه
ايرشورگە ايستەسە مساعده بولورمى ؟ جبائى - مساعده قيلنماز «قرداش
شكى اوزينىڭ مطيع بولون كورساتدى . سن كورساتماڭ» ديلور .
اشعرى - «بن قبايلى توگلمن ، اى الله ! سن بىڭا آز عمر بېردىڭ .
عمرم اوزون بولسە بىڭك اطاعت اظهار ايتار ايدىم» ديسە ؟ . جبائى -
الله ايتور : اكر سىڭا اوزون عمر بېرسام گناهار اولور اينىڭ ! سنى
صبى چاقده اولتروب سىڭا اصلح بولغاننى اشلام دېور . اشعرى -
اكر مؤمن بولمغانى : مادامكە كيلاچكى بيله سن ! نيك بىڭا اصلح نى
اشلاماڭ ؟ ديسە جبائى - بوڭا جوابا : «شيطان سنى اغوا ايتكان» ديدى .
بو محاذنه دن صوڭك اشعرى بصره جامع كېيىرنده : «بنى تانيفانلر
بنم كىم بولغانمى بولورلر . بلمگانلر بلسونلر ! بن اشعرى من .
حاضر اولسكى خطالرمىن قايتدىم . معتزله مذهبن رد ايتونى . وخطالرن

هيد انغه قويونى اوستومه آلام» ديوب مذهبن اعلان ايتدى . باشمه بونك فكري حقنمه شبهه لند ييلر . جنبايلر قانن حلال صاناديلر . اڭ بيوك عالمردن امام الحرمين ، الاسفراينى ، ابوبكر الباقلانى كين ذاتر بوڭا ياردم ايتدىلر . فكر ومذهبن «اهل السنة والجماعة» اسميله اسملاديلر . بوكين فاضلر نك علملرى سايه سنمه ايكي زور مذهب جنور لى . آلا رايسه قرآنك ظاهرى ايله گنه عمل ايتوچى «ظاهر-يون»، خلاف عباره اولارق قرآننى تاويل ايتوچى «الغلات» مذهبلى ايدى . ايكي عصر دن صوڭ بولار نك صانلرى غايت آز ايدى . اسلام دنيا سينك بعض طرفلر نك غنه قالدى . اشعري مذهبن منتظم ايدى . يالكز عقيده گنه توگل بلكه زمانمزه ئونتولوجيا - مبحث تكوين - ، قوسمولوجيا - عام قوانين كائناات - تعبير ايتلگان علملر - قيده شامل ايدى . لىكن اشعري مذهبن طرفدارلرى آنك تعليمنى كلامغه مقدمه بولغان بعض قوانين كونيده نيگنه وبعض علمى قاعدلر - نيگنه اوگرا تهلر ايدى . يقينى علم حاصل اولسون ايچون مخصوص قاعده لر گنه تعليم ايتدىلر . امام غزالى ايله فخر الرازى وقتنه قدر شول ره وشده دوام ايتدى . لىكن بولار وبولار غه ايبارگان ذاتلر اشعري طرفدارلرينه مخالفت ايتدىلر . بر يا كه كوب دليللر نى ابطال ومطلوبنى آلار دن قوتلى دليللر ايله اثبات ممكن ، بناء عليه دليلنى تخصيص ايتمك تيوش توگل ، فكرينه توش ييلر . اول وقتلرده فلسفى مذهبلى حریت ايله فكرلنور ؛ فلسفه ايله اشتغال ايتارلر ؛ عقلنى بلنمگان نرسه لرنى بلورگه ومعقول بولغان نرسه لرنى استنباط ايتسارگه آلت ايتارلر ايدى . بوكين فن اهللرن روحانىلر حمايه ايتمكده لر ايدى . اهل فنكده عقل لند تلنگان نرسه لردن فايده لنور غه ، صناعت وجناب حق بزگه فايده لنونى مباح ايتگان ومستور بولغان

اسرار کونیه دن بحث ایتوب کشفیات و اختراعات ایله اوغراشور
غه تمام حریت بیرلگان ایدی. بقره سوره سنه گگی (خلف لکم مافی الارض
جمیعا) آیت مفادنجه فکر و عمل لرمز ایله بزگه فایده لئمق مشروع
بولغان هر نرسه ده بحث ایتله ر ایدی. قرآن عقلنک درجه سن کوتار-
وب حق ایله باطل، منفعت ایله مضرت آراسن آیوررغه میدان بیر-
گاچ مسلمان عقلیلری بولارغه قارش کلمیلر ایدی. لکن بولارنک
یونان فیلسوفلرندن، خصوصا ارسطو و افلاطونندن نقل ایتکان سوز-
لری و نظریه لری اوزلرن عجب لندرگان بولورغه تیوشدرکه: دین
حقنک فکر آیه سی ذاتلر آراسنده چققان دینی نزاعلرغه قاتناشدیلر.
عموم فکر نده مقبول بولغان نرسه لرگه بهر لیدیلر. دیانت اهللرینی
بوحرکتلری سایه سنک اوزلرینه دشمان ایتدیلر. بولاردن صوگ غزالی
و آنک یولینه سلوک ایتکان ذاتلر الهیاتقه متعلق هر نرسه نی یو
نان کتابلرندن آلدیلر. دین نیگزینه ضرر لری تیگو گمان ایتلکان
ترکیب اجسام، ماده حقنده غی منهلرینی؛ اعراض، جواهرگه و ام-ور
عامه گه متعلق نظریه لرنی آلوب تفتیش کوزندن اوتکاروب اولچا-
دیلر. نهایت کوئللرده اهل فنکه قارش صاقلانغان احترام بندی.
قاره خلق حرمتلاونی تاشلادی. خواص بولارنی الوغلاماز اولدی.
اسلام دنیا سینک اهل فنندن کوتکان بخت و سعادت یوغالیدی.

بولار اوستینه تورلی وقتلرده غی خلافت دعوالری قوشلیدی.
نادانلر اش باشینه کچدی. اسلام دنیا سنک اثرلری قالغان علملر کوز
لرگه کور نماز بولدی. علم و معارف یولن جهالت توزانلری قاپلادی.
کتاب اسلامیه اسلوب و لفظ صوغشدر مقن عبارت بولدی. نهایت
جاهل رئیس لر سایه سنده مسلمانلر آراسنک عقلی و فکری اختلال با-
شلانیدی. اوزلرینه حسن ظنلی علمسز خلق اسلامینده بولنوی احتمال

طوتمغان نرسه لرنى ميدانغه چغار ديلر. معارف آزايوى و مسلمانلر نلڭ دىندن اوزاقلاشولرى سببلى بو رئيسلر اوزلر ينه ياردمچيلر تابديلر. عقللر حيرت و ضلالت ايچنك قالدى. زنديقلىق، كفرلك ايله حكملر كوبايدى. حتى ادبسىلك شول درجه گه كلبيكه: اسكى ملتلرگه تقليد ايتوب علم ايله دين آراسىدا دشمانلىق دعوا ايتارگه جرأت ايتديلر. حرامدر، حلالدر، بوكفرلك و بومسلمانچىلىق ديوب يالغان و افترالر كوبايدى؛ الهيات ادبسىلر ايچون قورال اولدى. اشته بو غنىڭ قسقه تارىخى شولدر. بوفنىڭ اساسى ايمان اولدغيغىدىن ايمان تارىخى و آنلڭ اھمىتى حقنكده بىرنىچە سوز سويله ونى مناسب كوردك.

ايمان و انسان

انساننى مادى حاجتلر هر طرفدىن احاطه ايتىنك كېي معنوى بولغان روح و شعور حاجتلر يەك هر طرفدىن چىرناغاندر. آدمنىڭ تىنى دشمان و ضررلرى طبيعى حالن آلمان نرسه لردن نيقدىر صاقلانورغه لازم بولسه روحى تندىن آرتق صاقلانورغه محتاجدر. انسان حيوان كېي تىنى و آنلڭ حاجتلر يىنى صاقلامق و كرك نرسه لرىنى بىيرمك ايله گنه كفايه لىميدىر. بلكه آنلڭ روحى حاجتلرى باركه: اول حاجتلر ماده حاجتلر ندرندە مقدمدر.

كامل انسانلر كوكل يا كه روحنىڭ حاجتلر يىنى هر حاجتىدىن ايلك سانيلر. آلارده شونداي حس بولادر كه: حس ايتىنك نرسه لرىنى بىلمازلر و حقيقتنه ايرشمازلر ايسه بتون دنيا شول يولك فدا ايتلسه ده راضى اولمىلر.

آدمه گى بو حس هر وقت آلماشنهدر؛ كائىناتده بولغان نرسه لرگه، ياندازلر، صولرغه، يىغاج و اولنلرگه، حيوانلر و باشقه غريب

نرسەلرگە قاراسە يېڭى برحس تووادىر. دىمىككە آدمنىڭ مادە حاجتلىرى
آماشىغان كېك معنوى حاجتلىرىدە آماشىنىدۇر.

انسانىڭغى بو شعور شول قدر زوردر كه: ير اوستونده بولغان
نرسەلر ايله قناعتلىنمازدن كوڭلىنىڭكى پرده لرىنى يورتوب كائىناتنىڭ
سرلىرىنى بىلمك ايچون ندا ايتىدۇر. شول آدم تىنىدە بولغان طبيعى
شعور ايچون يرزنىڭ قانونلىرى آز وبارلىق دىنياسىنىڭ ترتيب و نظامى
يتىشمازدن هر تورلى قورقنچلىرىنى هر وقت تشخيص ايدوب كورسا-
توب تورادىر. آدمنىڭ فكىرىنى و شعورىنى مادى بولغان حيات
احتياجلىرى مشغول ايتماسە دنيا مشقتلىرىنى تاشلاب صحرا لرغە چىغوب
طبيعت قاشىندە دەشت و حيرتدە قالوب دنيا هلاكتلىرىدىن قاجوب
ياشارگە اورون ازلار ايدى.

مادە يالغانلىرىنى تاشلاب عمرنىڭ ايچىندە برگىنە مرتبه اولسىدە
قلىپكە مراجعت ايدوب منازىدەدە بولغان حيات و شعورنى اولجاب
قاراساك قلىپكەكى حرکت و اضطرارلارنىڭ هيچ بر وقت سونمايه چىگىنى
بلورسن! يردە بولغان هر نرسەنىڭ، زور مرتبه لرنىڭ، لقبلىرىنىڭ،
بايلىقلىرىنىڭ، زىنناتلىرىنىڭ اوزگىنىن قالاچىنى. دىيانىڭ شقاوت، آورلىق،
وهم و خيال يورطى اولوينى توشىنەچكىسن!

آدم اوزىدىن اولگى كشىلرنىڭ ترجمە حياتلىرىنە قارار، فكرلىر
ايسە: دنياغە نفوذلىرىنى جەيىگان، مىليونلىرىچە آقچەغە آپە،
مىليونلىرىچە خلقنى قوللىرىدە اسير ايتىگان، مىڭلرچە آدملىر اللەغە
سجدە ايتمازدن آلا رغە سجدە ايتىگان ايكن نهايت ير آستوندى
باشقە يرمادە لرى كېى طاباطالغانلىرى. دىنيادە نام و نشانلىرى قالمىغان.
دىنيادە نرسە طوبىلاغانلىرى بولسى ھەممەسى قالغان. بو آز فكر دىنيادىن
مقصود مال بولماوينى بلكە مىنگولك اسمى خاطرگە كنوروب ياد

ایتدره چك فضائل انسانیه بولوبنی بلدره در.

بو کبی عالی خاطرهلرده نادان ایله عالم بردر. همه سی توشنه لر.
لکن عالم توشنوی ایله جاهل توشنوی آراسنك زور آیورمه لر بار.
در. آدم بالاسینك اسکیدن بیولی سویلاگان شعرلرینه فکر کوزی
صالفور ایسه بو شعرلرنك بر بیلگیلی زمان یاکه اورون ایله
چیکلنماوی آچق کورلور. آدمك حیاتی ایچنك گی هر نرسه و هر
واقعه بزده بولغان بوندای توشونچه لر نی آرتدره در.

یاقن دوستلرمزنك، قاردش-لرمزنك، اوزمزنك، بالالرمزنك
مادی معنوی بولغان حسرتلری بزده کی بو عالی شعورنی آرتدروب
پاکلیدر. زور حسرتلر وقتنك آدملر اوزلرنك گی قایغو و حسرتنی
کیتاروب راحت ایتدره تورغان طایانچ بولاچق یولداشقه محتاجلردر.
بو زور قایغو وقتلری آرزو وامل وقتلری اولمادیغندن وهمی یا که
خیالی بولغان نرسه ایله گنه کفایه لنمیلر. بلکه قلبلرینی یاندره
تورغان بو حرارتنی بنوروده آتا و آنالریندن شفقتلی، مرحمتلی
وقتلی ذات اقدسنی ملاحظه و آنارغه ایمان ایلمویکنه اوزلرینی
قوتقاره لر. آدم، بوندای وقتلرده اوز جنسندن امید کیسه، تمام
یأس ایچنده بولنه در. آدملرده گی مرحمتسزلك ده بوکارغه قوشلسه
یأس آرتادر. بر و کوکده اوزینه یاردم ایتنه چك بر ذات تابا
آلمیدر. آدم اوزینی مقس قوه الهیه آلدنده کورماسه هلاکتدن باشقه
چاره تابه آلمیدر.

آثار تاریخیه دن بحث اینکان عالملر ایماننك بلالر، زور قایغولر
وقتنك آدم ایچون الك شفقتلو یولداش اولوبنی بیان ایتنه لر. قوملرنك
الك عزتلوس یا که غایتنک بایینك ذلت و فقیرلکگه توشکان وقتنك غی
حیاتینی ملاحظه ایتمک! کیچه نك یار و منه اوزینك ترجمه حیاتینی توشنور

ایسه حسرتنی و کوکمانگی حرارتینی ایمانندن و آنک حالینه اطلاع
ایتوچی ذات اقدسدن باشقه ینکلایته چک ذات بولماوینی بلور. مرحمتلو
آنانک جافنندن آرتق سوگان بالاسینی یوغاتقانغی حالنی فکرله گز!
اوزیندن مرحمتلو ذاتنک حمایه سنه اوشانودن باشقه قلبنی یوازه چق
هیچ بر نرسه تابه آلمایه چغی معلومدر. شول نقطه لرنی ملاحظه اینار
ایساک دنیاده هر وقت لذتلی حیات ایله یاشامک ایچون اوشانمق
(ایمان) لازمدر. ایماننک انسان ایچون فائده سی صو فائده سندن
کیم توکلدر: ۱) هر تورلی آور قایغولر، حسرتلر وقتنده آدم
اوغللرینک صبرلری ایماناری، اوشانولری نسبتده اولور. حتی
بعض کشیلر ایمانلرنک ثابت اولدیقلریندن نعمت ایله قایغو آراسینیک
آیورمیلر. شاید فلاسفه لر « دنیا سعادتی » دیگان سوزلرندن شونی
اراده ایته تورغانلردر.

۲) ایمان آدم اوغللری ایچون توکنماز قوت، شجاعت بیره
در. وهم، خیال استیلاء اینکان کشیلر ایمان، اوشانمق قوه سینى آر-
تدرمق ایله گنه اوزلرینی بوکی خیاللردن قوتقارلر.

۳) ایمان قوه سنه آیه بولمغان کشیلر اوزلریندن بتهماز، تو-
کنماز لذتنی ضایع ایته لر. چونکه اوشانو نهایتسز زور لذتدر.

۴) آدم سعادت اسیری اولدیغندن ایمانغه آیه بولمغان کشیلر
سعادت سببلرینه، انسانیت و مرحمتکله خلاف صورتده کیرشوب
اوزلرینی معنوی هلاکتکله یتا کلرلر.

۵) ایماننک آدمنک اوزینه فایده سی اولدیغی کبی بتون
آدلر ایچونده فایده سی باردر. چونکه ایمان آیه سی فوق الطبیعه بولغان
دنیادهغی جزالرغه، تورمالرگه ایمان اینکان کبی ایمان ایتدگندن
کش کورگانه و کورماگانه آئاردن هر کم امین اولور. وضعی

قانونلارده بۆكۈي خاصيت و تائثير بولماي دايغىنن آيهسى بولمغان كشيلىر دن ظاهرا گنه امين بولماق ممكندر.

ايمان آدملىر ايچون اڭ مهم مسئله لردن و توحيد ففينڭ اساسى اولد يغىنن ايمان تاريغچه سنى، دورلر ينى توبانده بيان ايتونى موافق كورلدى .

اوتكان عصرلرده ايمان .

آدمنىڭ ياراتلويىدن بيرلى ايمانغه نسبتله اوچ اهميتلى دور كچمىشدر . هر دورده آدم ايماندا باشقه دورلردن آيورلمىشدر . « برنجى ايمان دورى » آدمنىڭ خدايغه طبيعى اولارق ايمان ايتدىكى دوردر . بو عصرلرده آدم الله غه هيچ برسائقه سز، و واسطه سز اوز شعورى، احساسى ايله ايمان ايتمىشدر . انساننىڭ بو عصرلرده ايمانغه احتياچى صو وكونده لك آزقينه احتياچىنن كيم اولما مشدر .

بودورده آدم الله حقنىڭ شك ، شېبه لردن پاك ايدى . ايماندا تردد، صحت اعتقادده حيرت نه اولدىغىنى آدم بلميدىر ايدى . بوننىڭ سببى ايسه هر شك و گماندىن پاك بولغان فطرت دىنى ايله آدمنىڭ دىنلانوى ايدى . بو ايمان دورى حضرت مسيح نىڭ بعثتىدىن چىكلاوى مېكن بولمغان نيچه عصرلر اولدىر .

« ايكنچى ايمان دورى » فلسفه (*) دوريدىر كه : عقللر بو دورده انساننىڭ طبيعتىنى اوروتكان قالين پرده لرنى پارچه لادى . على تصور، مذكراتنىڭ قارڭغولغىننه حركت ايتارگه باشلادى . بارلق دنيا سنده دست قدرت ايله اوروتلىگان و بلىنگان سرلردن بحث ايتارگه طوتىدى . بو دورده آدمنى ايماندىن منع ايدى چك هر تورلى شېبه لر طوغدى .

(*) فلسفه دورى حضرت مسيح نىڭ بعثتىدىن ۵۰۰ سنه اول باشلانور .

عقللرغە شېھەرلەر عارض اولدیغىنلار ایماننىڭ اصول اعتقادىھ سنى بعض آدمىلەر انكار ايتارگە باشلايدىلەر. لىكىن بۇ شېھەرلەر عارض بولۇپ انسان ايچون طبيعى بىر حال ايدى. چۈنكى انساننىڭ عقلى طبيعتكە ياباشقان پىردەلىرنى وعقلنى بىغلاوغان بىغاولىرنى پارچەلەرغە تەلگەچ بارلىقىغى سىرلىرنى قابىلغان پىردەلىرنى ازالە ايتىمك ايچون تىرقىسى درجە سىندە فىكرلىك لازىم ايدى.

آدمنىڭ بۇ فىكرلاوندە يىتاكچىسى خىيال وھەمىن عبارت ايدى. خىيال يىتاكچى بولغان عقللەر وشىورلىرنىڭ مقصودقە ايرىشە آلماولرى بىدېھىدەر. بۇ درجە شىكە قالمى الله طرفىدىن بىرلىگان نھایتىسىز استىعداد قە موافق توگل ايدى. بىنا ئىلە الله بۇ دورلىردە انسانلارنىڭ حاللىرىنە كۆرە رسوللەر بىباردى. شۇل زىمان فىلاسفىلەرنى ايلە روھانىيلەر آراسىندە زور صوغىشلىرى، منازىعە بابلىرى آچىلدى. «علم لاهوت» نىزاع، مىجادلەدىن عبارت بولدى.

«اوپچى ايمان دورى» علوم طبيعىيە، فىلسفە ھىسيە دورىدىر كە: بۇ دور اون آلتىنچى عصر مىلادىنىڭ اوللىرىدىن اون توقۇنچى عصرنىڭ يارىمى ايلە چىكىلانەدر. بۇ دورە دىن ايلە علم آراسىندە حىقىقى وادىي صوغىشلىرى اولدى. غلبە ايسە علوم طبيعىيەگە اولدى. مەتمىن وعلوم طبيعىيە تىرقى ايتىكان مەملىكىتىلەردىن دىنلەرنى طىرد ايتارگە سىبب اولدى. تىرقى ايتىمگان شىرقە بۇ دورە بۇ كىيى منازىعلەر بىك آز كۆرۈندى. روسىا كىيى مىسلاملەر تىرقى ايتىمگان مەملىكىتىلەردە بۇ دور بىكىغىنە باشلاندى.

بىرىنچى ايمان دورى.

دىنلارنىڭ اصللارنىدىن بىھت ايتىكان عالملىرى ايكى زور فىرقەغە آيرىلۇپ آدمنىڭ اول بار اىتلغىچ نىرسەگە عبادت ايتۇندە اخىلاقى

ایتمشدردر. بوفرقه لرنك برسی مادیون (*): آدم اوّل مرتبه ده صنه لرگه عبادت ایندی. عقلی، فکری ترقی ایتدکچه ایمانغه نسبتنا بر دوردن ایکنچی دورگه کوچمی. نهایت علم لاهوتده زور عالم وفیلسوفلر ایرشکان درجه گه ایرشدی. اللهنی شرک وشرکتدن مجرد ایدوب قانودی» دیلر. دلایلری ایسه آدمنك عقلی بولغان نرسه لرگه حواس خمسهدن باشقه ایرشه آلماویدر. اوّل خلقتده عقلی اشله مگان والله بش حاسه ایله بلنمادگندن آدمگه الله حقنك برفکر حاصل ایتمك ممکن اولمادی دیلر. ایکنچی فرقه اصول ادیاندن بحث ایتوچی بعض علم روحه متخص فلاسفهدر. بونلر آدم اوّل خلقتنك اللهنی کامل تنزیه وتوحید ایدوب عبادت ایتوینی، آدم اوغللرینك صنمگه عبادت لری فطرتکه عارض اولوینی بیان ایتهلر. روحیون نظریه سینك قسقه سی: انسان اوّل خلقتده طبیعی وفطری بولغان دین اوزره اللهنی توحید وهیچ بر واسطه سز اللهغه عبادت ایتمشدر. اللهنی برلمك انساننك روحینه لازم اولمشدر.»

لکن آدم محسوسات دنیا سینه میل ایدوب اوزنده گی شعورینی چیکلامك استه گانده فطرتدن آیورلوب ونیت دنیا سنه چومغان. مشهور فیلسوفلردن «جیو»، «سپنسر» مادیوننك نظریه سینی ابطال یولنك سوزلر سویلاب علم ترقی ایتکان بوعصرلرده نظریه لری قبول ایدله چك مرتبه دن توشوینی بیان ایتمشدردر.

خلاصه— روحیون نظریه سی قرانغه موافق وعین حقیقتدر. مادیون نظریه سینك فسادی آز فکر لارو ایله هر کیمگه معلومدر. چونکه انسانك اوّل خلقتده تاشلرغه، یلزلرغه، حیوانلرغه هیچ برساقه سز، واسطه

(* بتون نرسه ماده دن گنه مرکب اعتقاد ایتوب روحنی وما فوق الماده بولغان هر نرسه نی نفی ایتوچیلر معناسنده استعمال ایتلمی.

سز عبادت ايتماوى معلومدر.

مادىونىڭ «دين تو حيد آدم ايچون فطرىدر» نظرىه سنه انتقاد ايتكان دليللر نىن انڭ مشهورى: «آنا، بابالرمز واسكى خلق الله نى چىكىلى وجسىلى دىوب اعتقاد ايتنلر ايدى. خداينى منزه، مطلق، وقت وجودى چىكىلنمگان اعتقادندە توكللر ايدى. چونكه تىللرنده نھايتىسن لىكە، چىكىسز لىكە دالالت ايتنە تورغان كلمە يوق ايدى» دىلر. بو دليللر نىن روحىون شول توپاننە ذكر ايتكان بر ھان ايلە ابطال ايتىمكە لىر: بر لغتتە نفس كلمە نىڭ بولماوى شول كلمە نىڭ معنا سنە دالالت ايتنە تورغان كلىمات مركبە نىڭ بولغىماوينە دالالت ايتىمىدر. وھال آنكە ھر لغتتە نھايتىسن معنا سنە بولغان كلمە لىر بار. ايكىنچى جھنننن اسكى لغتلىردە كوزگە كورىنە تورغان نرسە لىرگە دالالت ايتنە تورغان كلمە لىردە يوق. مثلا توسلر اسكى لغتلىردە فقط قارە، آق، قىز، صارى قسىملىرىنە بولتەدر. اوسلرنىنە نىچە ملىڭ يىللردن بويافقە تورغان كوكنىڭ اسمى يوق. اسمىنى بىلماردن شول نرسە نىڭ اوزىنى بىلماو لازم بولسە بولارنىڭ كوكنى بىلماولرى لازم اولور. غايت نادان بولغان بر آدم بر شەرنىڭ، ياكە بر صەراننىڭ زور لغنى بىيان ايتەچك بولسە چكىسز نھايتىسن مەھومنىڭ سوزى ايلە تەرىنى ايدىر. بو تەبىر آفرىقا ايچندە، وحشت ھالىدە ياشاگان كشىلر آراسىندە مشهوردر.

آدملر ھواس خەسەدن باشقەدە كوپ نرسە لىرنى بىلەلر. قطب شىما لىنى، آمىرىقانى كشى ايتوچىلر كشفىن اول بش ھاسە سز بولارنىڭ بار لغنى بىلەلر ايدى. ھامونىڭ كوپ نظرىه سىلدە شول قىبىلك نىدر. يعنى ھواسە خەسە نىڭ وساطىتى يوقىدر.

ایکنچی ایمان دوری (یا که فلسفه دورنده ایمان)

یوقاری بابده آدمنک حقیقی ایمان نوری ایله نورلانووی والللهغه هیچ شبهه، شکسز ایمانی شاید آکلاشلمشدر. لکن آدم زمانه سینک اقتصاسیله فکرن طبیعات و کائناتدهغی سرلرنی بلورگه صرف ایتوب اوز اقتداری درجه سنده هر نرسه دن بحث اینارگه کرشمشدر. لکن هر نرسه دن ایلك اوزینک معبودندن بحث اینارگه شروع ایتمشدر. شول مقصد و متصرف کائنات بولغان خدایدن بحث ایتونده حقیقت بولغان سرلردن امور ظاهریه اشغال ایدوب فکری ترقی ایتمگان بالالر کبی بحث بولغان. خصوصا مغاره و طاغ آراسنده یاشاگان آدملر، اول زمان راهبیری اوزلرینک شعورلری درجه سنده اللهنی خیاللرنده تصویر ایدوب خیاللرینه اورناشقان صورتلرنی فعلیتکه چغاروب هر توری صورتلر ایله اللهنی جسملگانلر ایدی. نهایت عبادتخانه لر اللهنک صورتلری ایله طولدرلدیلر.

آدم شول حالنده فکری، خیالی آلشندچه اللهنی صورتلار؛ شول صورتلرگه هدیه، قربان تقدیم اینار؛ عاقبت اللهنی ماتور صورتلار ایله صورتلاوده یونان، رومالیر ایرشکان درجه گه ایرشور اولدی. خدای بو خیال دورنده شك و شبهه دن پاک بولغان طبیعی دیننی آدملرگه بیان اینار ایچون پیغمبرلر یباردی. الله طرفندن یبارلگان زور مصلع لرغه استعدادلری بولغان آز کشیگنه ایباردی.

آدم هر وقت اوزینک دین دیوب اعتقاد ایتکان نرسه سنه ثبات و صلابت ایله معروف اولدیغندن هر وقت اوز اعتقادندن مدافعه اینار؛ حقیقت نورلاری ایله نورلندرچه بکلرجه نبی و رسوللرنی، حکیم و فیلسوفلرنی اولتورر؛ بولارنی اولتورونی دینگه نصرت، یاردم

دیوب اعتقاد اینتار ایدی .

شول خیال دورنده اصول اعتقادیه ده هر تورلی نزااعلر حاصل اولوب ادراک وخیالک نیندای درجه گه ایرشسه لر الله غه شول درجه ده صفاتلر نسبت اینتارلر ایدی . خصمینک دلیللرینی ، خیاللرینی رد ایدوب علم لاهوت کتابلری نزاع ، مجادله و الفاظ صوغشدرودن عبارت بولوب قالغان ایدی .

خیالی ، عقلی بولغان نرسه لر رد و تصویبنی قابل اولدیقلرنندن بوندای خیالی نزااعلر آدملر آراسنده هر وقت بولغور . تطبیق درجه سفه قویلغان علمی نظریه لرگه بناء اینتلهاز ایسه هر کون بو خیاللر آرتور ، تورر . شول جهندن افراط طرفدارلری هر امتده ظاهر اولدی . صانع عالمی نفی اینتارگه باشلاب بتون دنیانی «خدای یوقدر» سوزی ایله طولدر دیلر . الحاد نظریه لری (الله غه نفی ایته چک دلیللر) طوغوب بعض بر فیلسوفی اسمنی آلغان کشیلرده بو نظریه نی قبول اینتکانلر ایدی . الله غه نفی ایتوجیلر ایله اثبات ایتو-چیلر آراسنده قلم صوغشلری حاصل اولوب نهایت قانلی صوغشلر طوغوینه سبب اولدی .

الله نی نفی طرفدارلری اصول الحادده ترقی ایتوب اصول اعتقادیه نی ابطال ایتوده هر تورلی دلیللر اراد ایدوب اوز حزبلر-ینک صاننی آرتدر دیلر . آز بر وقتده ملحدلرنک عددلری یوز بکلرگه ایرشدی . اصول اعتقادیه طرفدارلری حکومتلر قاشتمده نفوذلی اولدیقلرنندن « اصول اعتقادیه دن عقل ایله بحث ایتمک درست توگل » دیوب ملحدلرگه قارشى قوت ، استبداد استعمال قیلنوبنی طلب ایندیلر . قاطی عنابلر ترتیب اولندی . کیسدرلدیلر . اوتلرغه یاغلدیلر . هیچ کورمگان عنابلری قالمادی .

عاقبت عقل غه عذاب واستبداد ايله معامله ايتو دين اربابنه زور ضرر لر كتوردى. قانونلر، عذابلر نيقدر شدتلندى ايسه الحاد ده شول درجه ده قوتلاندى. شول الحاد آوروپاده فكري صوغش آچدى. فكري محاربه دن حقيقي صوغش لر حاصل اولدى. فلسفه حسيه نك غر بده طوغوى بوفكرنى ينه قوتلادى. بو الحاد نك سببى روحا نيلرنك نادانلغى، دين تانلغان اصول اعتقاديه نك علوم و معارف ايله صوغشوى ايدى. علوم و معارف اهلى شول سببمن تمام دينگه دشمنلاشقانلر ايدى.

اوچنچى ايمان دورى (يا كه عام دورنده ايمان)

بودور دين عالمرى ايچون بيك نچار دور ايدى. نيقدر نچار بولسه ده بو دور نك انسان و انسانيت ايچون كلوى لازم ايدى. چونكه دين عالمرى آدملرنى دنيساده مترقى، مدنيتلى، آخرتنه روحلرينك تعالى ايتوى سببلى زور درجه لرگه ايرشدره چك عقل و عامگه دشمن و علمنى آدملرگه مرحمتا نشر ايتارگه تورشوجى همت ايه لرينى استبداد قوتيله طيوده و عقللرنى بغاولاوده نهايت اجتهاد ايتارلر ايدى. عقل و علمنى دينگه دشمن ايدوب عوام خلقينه آكلاتلر ايدى.

بولار الله نى قدسيت، كمالات الهيه سنه، علم و عقلغه موافق بولمغان روشده صفتلارلر؛ استبداد قوتيله آدملرنى عقيده ده اجبار ايدرلر ايدى.

خلقت عالم، تكوين، نظام كون كېن الك زور مسئله لرده ايسكى خرافى قصه لرگه اعتبار ايدوب اهل فنگه مقابله ايتارلر ايدى. ارباب علم و معارف نك بوكې خرافتلرى آرقاسنده دشمنلقلرينى كون بكون

آرتدر لر ایدی . بو عالم اسمنی آلمان کشیملر غربه دین اسمندن شول درجه گه ایرشدیلر که : اهل فن و معارفنی آصدیلر ، کیسیدیلر حتی اوتلرغه یاقدیدلر . هر کمناڭ فکرنده آزغنه حریت اثری کور . نسه هر توری عذابلر ایله عذابلادیلر . بو کبی دین اربابی انسانیت و عدالتدن اوزا قلاشوب ظلملرینی آرتدر دقلرنجه عالم و حکیملرنڭ بو کبی دینگه طعنلری آرتدی . بو استبدادلری ایله دینلرگه هیچ فایده کتوره آلمادیلر . بلکه عقل و فکرنڭ ترقیسنه استبداد قیمه اولمادیغندن خلق آراسنده دینلرگه قارشى یکن بر دشمانلق حسی آرتدی . خلقنڭ عقللرینی ترقی یولینه سوق اینارگه سبب اولدی . خلق دین عالملرینڭ حماقت و عقلسزلقلرینی آڭلی باشلادی . روحانیلرنی هر طرفدن دشمان چرناب آلدی . لکن آنلر اوزلرینی چرناغان دشمانلرینی تانی آلمادیلر .

طرفداران علم و انسانیت مدنیتکه قیمه بولغان بو کبی دینلرنی بتورونی اوزلرینه واجب ایتدیلر . اول وقت « ماده » و آنارغه تعلقلی مسئلهلر ایمانغه قارشى زور قورال اولدی .

باشده قاره خلق بو ایکی فرقه آراسنده سیرچی کبی حیران اولوب تورساده عاقبت بولارنڭ کوبسی بایلر و اصحاب املاک ایله تارتشورغه باشلادیلر . الحاد طرفینه میل ایتدکلریندن ایماننڭ تائیری بولارده قالمادی . فسق ، فساد دنیانی طوتوردی . فساد اخلاق شول درجه گه ایرشدیکه : بالالری آچلقدن ئولگان وقتده طباقان آچهلرینڭ دورتمن برالوشی فسق و آراقی یولینه صرف ایدلور اولدی .

دورتنچی ایمان دوری .

(یا که فطرت دورینه قایتو)

توبانده سویلنگان سوزلردن ایماننڭ دورلری ، آدمنڭ فطرت

دورننن آيورلوب مصلحلرغه اوبارگان عددلری آز خلقدن باشقه سینک و ثنیت درجه سنه ایرشولری آڭلاشلدی.

بودورلرنی کچرمک آدم ایچون لازم حکمنک اییدی. عقل، حسیاتی کون بکون اوزگارگان ونهائیت زور استعدادقه آیه بولغان آدمک و ثنیت درجه سنه قالوی ممکن توکل اییدی. شرقده ظاهر بولغان اڭ زور مصلح ورسولنک کتورگان قانونلری سایه سنده علم و معارف اوّل مرتبهده شرقی نورلاندروب عاقبت غربنی نورلاندروی ایله انسان ایمانده اوچنچی دورنی کچوب ایماننک دورتنچی دورینه آیاق باصارغه حاضرلندی.

اوّل مرتبهده ماده گه گنه چومغان انسان ترقیسی نتیجه سنک ۱۸۶۹ نچی سنه آخولرینه قدر انکار ایتلکان واولک دینلر خبر بیرگان بولسه ده دینلرگه ایمان ایتلماو سبیلی خرافتلردن صانالغان «روح» نی کشف ایتندی. روح مسئله سنک کشف ایدلوی آدمک فطرت دورینه برنچی آیاق باصوینه سبب اولدی. آدم، ۱۸ نچی عصر آخولرنده و ۱۹ نچی عصر اولنک ماده عالملرینک یازغان سوزلرینی اوقسه روحنک بارلغینه، فوق الماده بولغان دنیسانک بولاچغینه ایمان اینه آلماز اییدی.

اولک روحنی نفی ایتوچیلر علوم طبیعیه، کیمیا عالملری اولدیغی حالده روحنی اثبات واسپیرتیزم اصولنی کشف ایدوچیلرنک کوبسی ینه شول علملرده اختراع آیهلری بولغان عالملر اولدیلر. بولار جمله سندنک کروکس، ونیر، ولاس، زلنر، اولیویبیه، لودز، باریت، دو مرزان، بوتلیرف کبی عالملر اولدیلر. لونه رده تشکیل ایتلکان (۱۸۶۹ سنه) روح جمعیتنده «جون لیک» رئیس و اڭ مشهور عالملر دن توماهکسلی، لويس، الفریدرسل، ولاس، دارون، مرجان، فارلی

جان كوكس، اكسون كېي دنيانك اڭ زور عالملىرى اعضا ايدىلر.
آمرىقا و آوروپاده تشكيل اينلكان بو كېي علمى جمعيتلر ر وحنك بار
لغن اثبات ايندكلىرى كېي فوق الماده بولغان حياتنك بارلغىنىدە اثبات
ايندىلر. نهايت غرىدە كېي بو كېي دهشتلى كشفيات بتون دنياده غى
اهل علمگە تاثير سز قالمادى. بعث، تفئيش نتيجه سنە ايمان نورىنى
آرتدررغە سبب اولدى. غرب فيلسوفلىرى دىننك انسان ايچون
طبيعى برنرسە اولدىغى، فايدەلر ينى اثبات اينتار اولدىلر. «روسسو»
كېي غربنك اڭ مشهور شاعرى: «من اولدە، اللەنك بارلغىنە انسان
ايمان ايتماسە دە فاضل اولور گماننە ايدم. نهايت بو گمان بر وھمىن
عبارت اولوينى بلىم. اللەغە ايمان ايتماز دن انسان فاضل اولماز».
سوزىنى سويلەرگە مجبور اولدى. علم ايلە اوغراشقان ذاتلر كرك غربە
و كرك شرقە بو كېي سوزلرنى تكرر ايتە باشلادىلر. اللەنك بارلغى فوق
الماده بولغان حيات وايكنچى تعبير ايلە حشرونشر، جن تعبير اينلكان
ارواح شديده لرنك وجودى كېي مسئلە لر خرافاتدن سانالماز اولدى
بلكە علم، فكر بشر اثبات ايندگىن روح عامينە، فلسفە گە چومغان عالم
وفيلسوفلر نظر نە بديهلك حكمنى آلدى. علومغە بناء ايدلگان ايمان
وايكنچى تعبير ايلە ايمان استدلالي ايلە ايماننك اساسينە ايمان ايتارگە
باشلادىلر. لىكن بو كېي ايمانلر علوم نتيجه سى اولدىغىدن على
تربيه كورگان ذاتلردن باشقەغە ميسر اولمىدر. درست، لاهوت مسئلە
سى بتون انسانلر آراسندە مشترك؛ الهيات فلسفە سنە چومغان عالمن
باشلاب زنجيگە قدر بو مسئلە نى حس ايتودە شريك بولالر. لىكن
حس ايلە ايمان آراسندە زور آيورما بار. چونكە ايمان فكر
ومعارفك اختلافى ايلە تورلپلنە در.

آدمەگى احساسات بر تورليگنە اولسە حقيقتلرنى كشف ايتەك

مشکل اولماز ایدی. احساس و شعورنڭ اختلافی بر نظریه نی یا که بر قاعده فلسفیه نی ایکنچی کشیلرگه اثبات ایتونی ایک مشکل بر نرسه ایتهدر. انساننڭ ترکیبینه عجبلیگی، نهایتسز شهوتلرنڭ آنسارده بولوی، ماده، فوق الماده بولغان دنیا لرغه تعلق مسئله لرنی ینه مشکللشدره در. ماده سنه گنه قاراغانه آدم داروین ایتمکانه میموننن آیورماسز کیی کورینسه ده مسیات و شعورینه قاراغانده آننن آرتق مخلوقنی کونده تصور ایتمک ممکن توگل. انسانغی سرلر شول قدر زورکه اڭ زور فیلسوف بولغان بر انسان اوزینی نانودن عاجز قالادر. شاید ایسکی روح عالملر مزنڭ «اوزیگنی تانمق خدایینی تانمقدر» سوزلری آدمنڭ زورلغی و اوزینی تانغانه خدایینی تانمق ممکن اولوینی بیاندر.

انسان شول درجه ده زور اولدیغندن انسانغی روحنی عصرلر پادشاهی یکرمنچی عصرغنه کشف ایتهدر.

خلاصه انسانغی ترقیات علمیه و فکریه بو کونگه قدر بلنمگان و ایرشه آلمغان مسئله لرینی کشف ایتارگه، طبیعتا لازم بولغان دینگه ایمان ایتارگه آنی سوق ایتهدر.

بیرنجیه کیی زور فیلسوفلرنڭ «دین مسئله سن حل ایتارگه واصل بولمق امید یاقیندر» سوزلری بوندن صوڭ میدانغه چغاچق و چماقده در. یوز یلمن بیدرلی، ژان ژاق روسو، مالاہارتین لمنه، میشلیه، کینیہ کیی یوزلرجه عالملر طرفندن دیانت باطنیه بحث و تفتیش ایدلدی. یگی دیننڭ دنیانی قابلايه چغی ایله بشارت ایتدیلر. عجباً بولار کونگان یگی دین نرسه؟ — بو کیی یگی دین انسان و جمله کائنات متصرفی اللہغه، شول ماده ده، تنده امتعان ایچون همس ایدلگن روحنڭ بولوینه، و بو روحنڭ کوککه آشوب اوز

ارادە سېلە جىسمى نىچارلىقلاردىن پا كىلايىنە، و عقلىنىڭ احساسىدىن يوقىرى
درجەلى اولويىنە، ھەر ھىرىتنىڭ اساسى بولغان ھىرىت اخلاقىيەگە،
روھنىڭ تىرىجىيىسى سورتىدە تىدىن آيۇرلۇب قوتولۇرغە تىلاويىنە و
ئولگان و قىتقە قىر تىم زىھىلىك ايلە اولوم كوتۇگە، خلود ابدىيەنىڭ
بارلىغىنە ايمان ايتىمك اولدىغىنى كارو، جون سىيەون كىيى غىرب
فىلسوفلىرى بىيان ايتىگانلىرى. بو يىكى دىن فطرت دىنى بولغان اسلام-
مىت دن باشقە ايكىنچى بىر دىنگە توغرى كىمادىگىدىن غىربگە « سىزنىڭ
تلىگان دىنىگىز بو كىونگە قىدرلى اھلى ط-رىفدىن جنابت ايلەنگان
اسلامىندىر » طاوشنى ايشىدىرىگە ھەمەز بورچلىمىز. شىكىسز، انسان
انقلابات فىكرىيە و ترقىيات علمىيەسى ايلە فطرت دورىنە و فطرت
دىنى بولغان اسلامىتكە يقىنلاشە و قايتادىر.

حقايىق اشيا ثابتىدىر

شوقدە غىدىيە، غىنادىيە، لا ادرىيەلر؛ غىربدە اغوا ئىست، ايدە
آلىستىر دىلىلارن ابطال .

الله نى اثبات ايتىمك « حقىقت شى » نى اثبات ايتارگە توقتار-
دىغىدىن بو خصوصە بىرنىچە سوز سويلەمك مئاسىب كورلىدى :
انسان يوقارۇدە ذكر ايتىلگان روشدە تورلى ھىسلى، شعورلى
غىجب بىر عالم اولدىغىدىن اعضالىرى آراسىدا آشكارە، بىدەھى بولغان
نرسەلرنى انكار ايتىنچىلر دە باردىر. ھەر نرسە خىيالىدىن عبارت دىوچى
فرقەلر شوقدە بولغان كىيى غىربدە دە باردىر. بىناء علمىيە الله نى اثبات
ايتارگە كىرشمازدىن اول نرسەنىڭ بولنوبىنى، حقىقتىنى اثبات ايتىمك
تېوشىدىر .

بىزنىڭ ھەر قايمىز كورۇب آغاچلر، طاشلر، انسانلر، ھىوانلر
دىوب اعتقاد ايتىكان و بو اسملر ايلە اسملگان نرسەلر باردىر. نفس

امردە بارلقلىرى ثابتىدۇر. اوهام، خيالات قىيلىندىن توگلىرىدۇر. چۈنكى،
بۇ نىرسەلەرنى ھەر قايمۇزنىڭ كوزلىرى كۆرە، قوللىرىمۇ بايلىق توتۇپ
يا كە باشقىە ھىسلىرىمۇ بايلىق بارلىقلىرىنى بىلەمۇ. اوتنىڭ ھىراتىنى، قارنىڭ
سوقلىغىنى بىلۈپ اوتنىڭ ياندىرغىچى، قارنىڭ اوشۇنچى بولۇپمۇ ھىچ
شكىلنمازدىن اوشانمازمۇ، ضرورى علم ھاسىل ايتىمۇ.

بۇ بىلۈم نىتىجەسىدە قارنىڭ، اوتنىڭ ۋەھى يا كە خيالى بۇنىرسە
بولمازدىن واقىدە بولۇپمۇ اوشانەمۇ. دىئادە كورگان باشقىە نىرسەلەردە
بۇنىلر كېيى واقىدە باردۇر. اوزمۇ بۇ نىرسەلەرنىڭ بىرسىمۇ. اوزەمۇ
ھەر تۈرلى ھاللىر بولۇپمۇ سىزەمۇ. رىنجىمۇ، شادلانەمۇ. ايكىنچى
جەھىتىدىن واقىدە بولمىتى، بولمايدىن باشقىە مەھۇم يوقىدۇر. بىتون نىرسەگە
يوق دىيۈپ ھىكەم مۇمكىن بولمايدىغىدىن البىتە بولمىتى يا كە بارلىق بايلىق
ھىكەم ثابت اولماقتۇر. بىنا ئىلىم «نىرسەلەرنىڭ بارلىغى ثابت» واكىنچى تەبىئىر
بايلىق «ھىقايىق اشىئائ ثابت» دىيۈپ ھىكەم ايتىمۇ.

بۇ مۇسئەلنى انكار ايتىمكى نىچە يۈز سەئەلر اول يونانىستاندا شايىع
ايدى. يونان مەملىكىتىلەردە ھىسلىرىمۇ ھىكەم سوردىكىن سوك شىرقە
سوفىستائىيە اسمىلە ھىندىيە، ھىندىيە، لادىيە ھىسلىرىمۇ بولۇپ مەشھۇر
اولدى. غەربدە ايدە آلىست، اغو ائىست اسملىرىلە اسملانۇپ غايىت
جە يىلگان ايدى. شىرقەدە ظاھىر بولۇپمۇ بىتكان اوچ فرەقە دىئادە ھىچ
بىر دىرىست مەلۇمات آلمىق مۇمكىن توگلى اعتقادىدە ايدىلر.

«ھىندىيە» نىرسەنىڭ واقىدە ھىقىقىتى بولۇپمۇ انكار ايدۇپ كورنىشىدىن
ھىبارت اولۇپ اعتقادقە تابع بولۇپمۇ، ھىنى بىر نىرسەنى ھادىت اعتقاد
ايتساك ھادىت، قىدىم اعتقاد ايتساك قىدىم بولۇپمۇ اعتقاد ايتىمۇ.
چىلرەدۇر. بۇلار ھەر مەلنىڭ مەھىبى اوزىنە نىسبەتەن ھىق، ھىمىنە نىسبەتەن
باطل اعتقاد ايتىمكىلەردىن اوزىنە مەنسۇپ مەناسىدە غى «ھىندىيە»

اسمیله اسملاندىلر.

«عنادیه» نرسه لرنىڭ حقیقتلرینی بتونلاي انكار ايدوب واقعە
 ھېچ نرسە نىڭ حقیقتى يوق. اوھام، خيال تىدن عبارت ديدىلر. نرسە
 لرنىڭ حقیقتى بولويىنە يقين كىسب ايتىكىن آدملىرى قارشى «واقعەدە»،
 اعتقاددە اشيا نىڭ وجودى يوق؛ سراب كىيىمى، خىيالى در «
 جوابدە» بولدىلر. بتون كائىناتنى بالطبع اللھ ونىبىلر نى انكار ايتدىلر.
 «لا ادريه» عالمدە ھېچ بىر نرسە نىڭ بولوى وبولماوى معلوم
 توغلى؛ دنيادە يقينى بىر مۇسئەدە يوق ديوب ھەر نرسە حقتە «بلىمىم»
 جوابدە بولنوب شك، ترددىنى اختيار ايتدىلر.

غرىبە «اغوائىست» اسمیلە شھرت تابقان فرقه اوزلرنىن باشقە
 ھېچ نرسە نىڭ بولنماوى فكر نەلر.

«ايدە آليستلر» ايسە نرسە لرنىڭ حقیقتلرینی انكار ايدوب نرسە
 لرنىڭ يالگىز «ايدە» سى (صورت ذھنيە سى) اولويىنە اعتقاد ايتارلر.
 سوسفطائى بو فرقه لرنىڭ انكارلر نىڭ سببلرى: ۱) ھىسكە
 اوشانماولر يىدر. بلىدروچى قوھ لرنىڭ كى قوتلىمى بولغان ھواسكە
 امنيت ايتىمىلر. چونكە ياكىلشە دىلر. بعض كوز بىر نرسە نى ايكى
 كورە. صفرەلى كىشى طاتلى نرسە نى آچى ھىس ايتە. ھوچىتىنە گى
 پراخوددەغى كىشى ساملىنى بورى گمان ايتە دىلر. ھىس بو كىيىم
 نرسە لردە خطا ايتىكچ باشقە نرسە لردەدە ھىسنىڭ ياكىلويىنە ھىكەم
 ايتو، ھواسقە امنيت ايتماو لازم دىلر.

۲) بديھى بولغان نرسە لردە فكلر لرنىڭ اختلافى. ضرورىياتنىڭ
 بىر قىسمى بديھياتدر. ھالبوككە بديھى بولغان بعض نرسە لردە
 فكلر لرنىڭ بولما؛ شېھەلر عارض بولا؛ بديھىلىك ثابت بولسە بولاردە
 فكلر لرنىڭ بولماس ايدى. نظرىلىق ضرورلىقنىڭ فرعىسى، بناء عليه

ضرور يىلقنىڭ فسادی نظرىلقنىڭ فسادىنى ايجاب ايتە دىلر .

۳) يوقودەغى حاللەرگە اويار وقتەغى حاللارنى تطبيق ايتونىڭ تىيوشلگى . بىز اويوقودە — كرك زەندە وكرك خارجدە — هيچ بىر بولمىغان نرسەلرنى كورەمز؛ اويار وقتە كورگان نرسەلرنىدە اويوقو وقتىنە قىياس ايتەمز؛ چونكە اويار وقتە كورگان نرسەلرمنىڭ اويوقو وقتە كورلگان نرسەلر قىيلىنمەن بولماونى بلدەرە تورغان دىللىلر يوق؛ بىنا عليه ايكسىيىدە بىر تورلى حكم ايتەمز دىلر .

جاويلرمز: — بىر نچىسىنە قارشى: حسنىڭ بعض نرسەلردە ياڭلشوى آدورولق كىن سىبىلردىنگەدر . سىزنىڭ كورساتىڭىز صفەرلى، آدم، آدورولى كوز شول قىيلىنمەن . بو حال، ياڭلشدرە تورغان سىبىلردىن حواس صاغ، سلامت بولغاندە نرسەلرنىڭ حقيقتىن بلوگە مانع توگلىر . چونكە كوب نرسەلرنىڭ حقيقتلرن شول حواسلر ايلە بلەمز . قوۋە باصرەنىڭ ياڭلشويىنى بالفرض تسليم ايتەلم . لىكن بوناردىن باشقە حواسقە اوشانماو لازم توگل . قولاغىز شكسىز ايكىنچى بولمەدەگى طاوشىنى ايشىدەر . تىمىزگە كورگان تىمىرنىڭ تاءىبىرنى وتوتاشقان اوتنىڭ پىشروويىنى يىنە شكسىز سىيىزەمز .

ايكنچىسىنە جواب: يالىڭىز الفت ايتكانلىگىز يا كە فكر لاودەگى ياڭلشقلرمنى سىبىلى بىدەيياتدە فكرلرنىڭ اخلاقى، بىدەيىلىگە منافى توگل؛ نظرى بولغان نرسەلردە تورلى اختلافلىر يالىڭىز فكرلرنىڭ فسادى دىندىغە كىلدەر . بو ايسە فكر لاودە لازم بولغان شرطلر تىحقق ايتكاندە بعضى بلىكە كوب نظرياتنىڭ طوغرى اولويىنە منافى توگلىر .

اوپنچىسىنە جواب: تسليم ايتەلم كە: توشدە كورگان نرسەلرمنىڭ اصلى يوقدەر . بارچەسى وهم، خىيالدىن عبارتدەر . لىكن اويوقو حالينە اويار حالنى قىياس مەكىن توگلىر . چونكە بو ايكى حال آراسىدە

قياس ايتىك ايچون هيچ مناسبت يوقدر. ايكنچى درجهده توشده
كورلگان نرسه لرنك اصلى اولماديغن تصديق ايتىك ممكن توگل
چونكه كوب توشلر طوغرى كيله؛ روح بولند يغنندن شول روح عصر-
مزده اثبات ايتلگان روشحه فوق الماده بولغان عالمگه توتاشوب
كوب نرسه لرگه اطلاع ايتهدر.

عقل، حس، علوم و فنون سوسفطائيه لرنك دليللرني ابطال
ايتدگی ايچون نرسه لرنك حقيقتلری ثابت اولوی آشكاردر. بناء
عليه «حقایق اشیا ثابتدر».

وحدانیت

۱

مذهب قدیم ایله اثبات واجب

الله دن بحث ايدلش مسئله لرگه مسائل الهیه ديلور. الهياتنك
برنجی مسئله سی اثبات واجبدر. ایسکی وقتلرده علم کلام فنی یازو
چیلر الله نی اثبات ایتوده معلوم و آنكی نوعلرندن بولغان واجب،
ممكن، ممتنع قسملرندن بحث ایله اثبات یولینی طوته شلردر. بزده
اول شو طریق ایله اثبات ایدوب صوگنندن عصر مزده مشهور بولغان
علمی دلیللر ایله اثبات ایتدچکمز:

معلوم - معلوم اوچکه تقسیم اولنور. (۱) ممكن لذاته (۲) واجب
لذاته، (۳) ممتنع لذاته در. ممتنع یا که مستحيل «یوقلغی، بولنماوی
ذاتندن وماهیتندن کلکان نرسه در». واجب ایسه «وجودی ذاتندن،
اوزیندن کلگان ذاتدر». ممكن دیوب «بولنوی و بولنماوی او-
زینكی ذاتندن کمازندن ایکنچى بر سببندن کلگان نرسه گه» ديلور.
مستحيل یا که ممتنعنی معلوم ديمك مجازدر. بولنوی ممكن بولغان

نرسه نڭ بولنويده ممكن توگلدنر. آكارغه حكم و آكاردن حكاييت اينار
ايچون عقل انساني ذهنك بر صورت اختراع ايتمشدر كه: شول صورت
اعتباريله ممتنغه معلوم اطلاق ايدله-شدر. ممتنع تسيميه ايتلنگان
نرسه نڭ بولنوي ممكن توگلدنر. چونكه ممتنعنڭ ذاتينه يوقلق لازمدر.
بولنور ايسه ماهينكه لازم و آكارغه ذاتي بولغان نرسه ني سلب، يوق
ايتنك لازم بولاچقدر. بو ايسه ماهينڭ اوزيني سلب اولديغندن
مالدنر؛ بس مستحيل قطعبا موجود توگلدنر.

ممكن، ذاتينه گنه قاراغانك بولنو و بولنماوني قابل اولماديغندن
وجودي يا كه عدمي ممكنه باشقه بره سببن نشأت اينماسي لازمدر.
چونكه هر ممكن نڭ ذاتينه نسبتا بولنو و بولنماو مساوي اولديغندن
هيچ بر ممكن نڭ سببسز وجودي ممكن توگلدنر. عكسحاله آرالرنده
هر جهندن تيگزلنك بولنغان ايكي نرسه ني برسينه سببسز ترجيح
ايتنرملك لازم بولاچقدر. بو ايسه ميزان كبي نرسه لرده مشاهده
اولديغندن مالدر.

ممكن سبب ايله بولنغاچ مطلقا حادث اولوي، قديم اولماوي
لازمدر. چونكه بولنوي سببندن اول يا كه صوڭ يا كه سببيله برلكن
بولنور. دورتنچي صورت وجود تصور ايتنك ممكن توگلدنر. برنجي
تورلي وجود مالدر. چونكه وجودنك باشقه سيمه محتاج بولغان نرسه نڭ
بولنوينك حاجتي توشكان نرسه كه مقدم بولنوي حاجت معناسيني ابطال
اولديغندن مالدر. بناً عليه بولنماوي لازمدر. حالبوكه بز بار
فرض ايتمش ايدنك. ايكنچي تورلي وجود ايله ممكن موجود بولسه
بولنوي سببي نڭ وجودندن صوڭ اولديغندن سبب بولنغان وقتده
ممكن بولنماديغندن حادث اولماچقدر. چونكه حادث «اوزينڭ وجودندن
ايلك معدوم بولغان نرسه» در. هر ممكنڭ وجودي شول روشك اولديغندن

هر ممکن حادث اولاققدر. اوچنچى تورلى وجود ايله ممکنک وجودى
ينه محالدر. چونکه بوروشده بولنور ايسه، سبب ايله ممکنک وجود
مرتبه سنده تيگن اولولرى لازم اولورده سببکه مؤثر، ممکنه اثر
ديوب حکم ایتمک، درجه وجودده مشاوى بولغان ايکى نرسه نى
يرسينه سببىز ترجیح ایتمک اولاقغندن محالدر. بناء عليه هر ممکن
عله سندن صوڭ موجوددر؛ وهر ممکن حادثدر.

ممكن بولنماوده سبب، علاوه محتاج اولماز. چونکه بولنماو يوقلق
تعبير ايتلگان سلبدن عبارتدر که: يوقلق و سلب نك بولدر مق
تعبير ايتلگان ايجادقه محتاج بولماوى آشکاردر. بوندن ممکنک
عدمى بولوننه تائيرنک يا که بقاسنه سبب بولغان علاوه نك بولنما-
وندن اولوى معلوم اولور.

يوقلق، بولنوغه تائيرىز اولديغندن ممکن بولنوينده بار
بولغان سببکه محتاجدر که: ممکنک، پيدا بولوى ايجاد تعبیر ایتلگان
بولدر مق ايله گنه وجودى ثابت اولور. بو ذکر ایتلگان سوزلر هر
کمنک عقلی قبول ایتارلك بدیهياتدن عبارتدر.

ممكن بولنوينك سببکه محتاج اولديغى كى بقاسنده سببکه محتاج
در. چونکه يوقاروده ذكر ايتدكوز روشده ممکنک اولنگندن
بولنوى ممكن اولمادىغى كى عدمينه وجودىنى ترجیح ایتوده ده بار
بولغان سببکه محتاجدر. احتیاج امکانک حقیقتندن جزددر. بناء عليه
ممكنک وجودى، بولنوى تقاضا ایتهچك بر حالته بولنوى هیچ بروقتن
ممكن توگلددر. هر حالده بولونى عدمندن ترجیح ایتهچك سببکه
محتاج اولور.

سببک معناسى ايجادنک منشاءى، وجودنى بيروچى ديمکدر که:
بونى موجد، علاوه فاعله، فاعل حقیقى كى كوب اسملر ايله اسملر لر.

سبب بعض وقتده شرط یا که بولدروچی موجدنك بولدروینی قبول
ایتسارگه حاضرلی تورغان شیگهده اطلاق اولنور. سبب بو معناده
ایکن ممکن ابتدائی وجودنك سببکه محتاج اولور ایسهده بعض وقتده
بقاسنده محتاج اولماز. خانهنك وجودی بو قبیلکندرکه: بناء ایتوچی
کشی که وجودنك محتاج ایسهلرده بقاسنك محتاج اولماز. بانی اولدکن
صوگردهده باقی قالور. فقط بانی بو صورتک اؤگه وجودنی هبه ایتوچی
اوزی توگل؛ آتچف فکری وقوللارینك اشلاوی، اراده سی اؤنك
بیلاکلی صورتده یاصالوینه شرطقندهدر. قستقه سی ممکنك وجودنده
هر نرسه که توفق ایتوی ایله وجودینی ایکنچی بر نرسه دن استفاده
ایتوی آراسنك آیورما باردرکه: بر نرسه نك وجودینه توفق ایتوی
کبی عدمینه ده توفق ایته بلور. ایکنچی خطوه نك برنچی خطوه که
توفقی بو قبیلکندرکه: اولگیسی ایکنچی خطوه که وجودنی هبه ایتما
یدر. بلکه اولگیسنك عدمینه ایکنچی خطوه نك وجودی توفق ایتهدر.
وجودنی استفاده ایتنك ایسه وجودقه آیه بولغان واستفاده ایتوچیگه
وجودنی هبه ایتوچی ذاتنك بولوینی تقاضا ایتوی آشکاردر. بو هاله
وجودنی استفاده ایتوچی ذاتنك وجودی وجودنی هبه ایتوچی ذاتنك
یاردمیله بولوی لازم اولدیغی کبی هیچ بر حالده وجودنی هبه ایتو-
چیدن باشقه مستقل یاشی آلماویمده آشکاردر. هر حالده استقلالیت
کسب ایته آلمایدر.

اولده بولنمغان کوب حیوان و نباتلرنك صورتلرینك بولنو —
ینی بولدکن صوگ بئولرینی کورمکده مز. بوکبی کائنات، معلوم

اوپچە منعصر اولدیغندن مستحیل، واجب یا که ممکن اولور. مستحیل بولغان نرسه که وجودنلغی عارض بولوی ممکن اولمادیغندن کائناتنلغی برنجی قسم ونوعدن بولنولری ممکن توکل. واجبنلغی وجودی ذاتندن، وجودی ذاتندن بولغان نرسه که عدمنلغی عارض بولوی وسبقت ایتوی ممکن بولمادیغندن* واجب اولولری محالدر. دورتنچی قسم معلوم اولمادیغندن کوزمزایله کورلگان کائناتنلغی ممکن اولولری قطعاً ثابتدر.

بناءً علیه بتون ممکنات موجوده نلغی ممکن اولوی بدیهیدر. هر ممکن وجود اعطا ایته چک سببکه محتاجدر. بوسبب یا که عله ممکن نلغی اوزی بولوی محالدر. چونکه نرسه نلغی بولنویندن اول اوزینه توقف ایتوی لازمدر. بونلغی محال بولوی بدیهیدر. اگر ممکن نلغی جزئی اوزینه عله اولمش دیلور ایسه بوده اولگیسی کبی محالدر. چونکه نرسه نلغی اوزینه عله بولوی محالدر. بناءً علیه بتون کائناتقه عله بولغان ذات واجب الوجوددر. بز حاضرگه قدر بتون کائناتنلغی ممکن بولوینه بناءً واجبی اثبات ایتدک. بویول ایسکی زمان فیلسو فلری وحکیملرنلغی منهبیدر. بونلر منکلمین یولی بولغان بتون کائنا تنلغی حادث بولویله اثبات ایتماسلر. چونکه بونلر نظر نه بعض نرسه لر قدیمدر. عقول و افلاک کبی.

ایسکی حکیملر وفیلسوفلرنلغی فکر نچه ابعاد منهای ومنهای بو- لغان اوزاقلق ایچنده نهایتسز نرسه نلغی بولنوی ممکن اولمادیغندن اثبات واجبه امکان عالم دلیللرینی تسلسنی ابطال اوزرینه بناءً ایتمشلردر. اوشنداق توبانده اثباتلری ذکر ایله چک منکلمین نلغی دلیللریک تسلسنلغی باطل اولماسته بناءً ایدلمشدر.

(* بو خصوصه کیلاچکده معلومات بیرله چکدر.

ایسکی فیلسوفلارنڭ بعضلری، حکمت و هیئت جدیدی علماسی، طبیعیون و مادیون ابعادنڭ غیر منهای اولوینی اثبات ایندکلرندن تسلل بونلر نظر نڭ ممکن و جائزدر. بناء علیه بونلرغه کوره تسلل یولنی ابطال ایله اثبات واجب ممکن توگلدر. شول سببلی اولسگی دلیمزنی تسلل یولی ایله ذکر ایتمادک.

۳

متکلمین نڭ اثباتی:

عالم هر وقت اوزگاروب تورادر. هر اوزگارگان نرسه حادث اولدیغندن عالم حادث هر حادث مدتکه محتاجدر. محدث ایسه جناب حقدر. ایضامی: عالم اوزگاروب تورادر. چونکه کوزمز ایله کورله تورغان یردهگی هر نرسه بر حالدن ایکنچی حالسکه اوزگاروب توردیغی کبی کوکدهگی نرسه لرده اوزگاروب تورالر. بو اوزگاروش ماده ایله قوتدن کیلهدر: ماده بعضا اجزاسینڭ دافعه قوهسی جاذبه قوهسنه غلبه ایندکندن غاز، ایکی قوتنڭ تقریبا برتیگز درجهده اولویندن مایع، جاذبه نڭ دافعه دن قوتلی اولویندن جامد حالنی آلادر. ماده بو ایکی قوتنڭ تارتشوی آرقاسند بر حالسکه قاله آلمیدر. بوقاعده دن هیچ بر نرسه نڭ مستثنا ایدلماوی یاقندر. بناء علیه عالم اوزگارهدر. هر اوزگارگان نرسه حادث بولورغه تیوش. چونکه بو اوزگاروش حادث یا که قدیمدر. قدیم اولوی تسللنڭ بطلتنه بناء باطلدر. *

(* ابطال تسلل: یردن یوقاروغه تابا نهایتسز خط و مناره با شندن یوقاروغه تابا ینه بر نهایتسز خط صورارمز. بو ایکی خطنی بر برینه تطبیق ایتارمز. متساوی بولسهر آز ایله کوبنڭ تیگز بو. لوی لازم بو ایسه محالدر. اگر کچوک خط ایکنچیسندن کچوکسگی ایچون منقطع اولسه ایکنچیسیده بیلگیلی مقدارده منقطع اولور. بو

ھادئت ايسه حادث بر اثر اولديغندن تاثيرسىز وچوردى مەمكىن توگول.
 موئر جناب حق اولديغندن دعوى ثابت اولور. اگور بو اوزگارشي
 دنيازانگى طبيعئنه لازم اولسون ديلور ايسه دنيازانگى قديم ايله قديم
 اولماسى لازم كلور. دنيا قديم اولماديغندن بوددعواده باطل اولور.

امكان و حدوث دايملرينه ماديوننك مقابله لرى :

(۱) حدوث ايله اثبات واجب يولى تىسلسلنى ابطالغه باغلا
 اولمىقى معلوم اولدى. كرك ايسكى حكيملردن بعضلرى وكرك حاضرگى
 اهل فئدن هيئت جديله و حكمت طبيعئيه عالملرى ابعادنك غير منناهى
 اولديغنى اثبات ايتدكلرئدن حدوث ايله اثبات واجب مەمكىن اولماز.
 بناء عليه عالمنك اوزگارشي ايله اثبات، دليللى اثبات توگول.

(۲) كوب موجوداتنك بارلغى هر كىمگه معلوم. لىكن سزنىڭ
 يوقاروده ذكر ايتدكىز ره وشه بئون كائىناتنك مەمكىن، ممنوع و واجبه

حالده نهايتسىز فرض ايتىلگان نرسه منناهى اولور. بو ايسه عين
 مقصوددر. يا كه منساوى بولورلر، اول حالده ذكر ايتىلگان
 ره وشه كوب ايله آرنك تىگزلگى لازم. تىگز بولماسلر غير منناهى
 فرض ايتىلگان نرسه ده تىگزلك و تىگز سزلك بولوى لازم بولور كه:
 بو صفات ايسه منناهى بولغان نرسه ده گنه يورودگئىن غير منناهى بو-
 لغان نرسه نك منناهى اولماسى لازم اولور، ديلور. بو طريقه ابعاد
 نك تناهينه اتلال ايدىلگى كىن آرتق و كيم بولغان عددلر فرض
 ايدوبه تىسلل ابطال اولنور. فلاسفه، طبيعئيون و ماديون فكرينه كو
 ره ابعاد غير منناهى اولديغئىن تىسلل بوروشده ابطال اولنه آلمان.
 چونكه آلاز ايكى نهايتسىز نرسه نك فرض قىلنغان روشده كيم
 درجه ده هر ايكى اوچوندىن صوز ولوب كيتونى جائز كوررلر. يا كه
 فرض ايتىلگان ايكى خطنك يوقاروغه تابا صوز لغان طرفينك منساوى
 و منناهى اولان توبان طرفينك غير منساوى اولويىنى تجويز ايتارلر.
 بناء عليه تىسلل باطل اولماز.

تقسیمی احتمال نغذە عبارت. مسلمە بولالم تقسیمکن عقلی بولسون. عقل باشقە قسم تابماسون. لکن بوزلرنڭ جملەسى قەدىم وفلکلر کبى بعضیسی قەدىمدىر. شول قەدىم بولغان موجودات اوزلرى واجب الوجوددر. يەنەدە بىر نرسەنڭ قەدىم ياكە واجب بولويىدىن خالق بولوى نېچون لازم بولسون؟

ايکنچى دليمانگە قارشى كتورگان بىرنچى اعتراضلرى مقبول اولديغىدىن جوابقە احتياج يوق. ذاتا بىر حدوت دليلىنى اهل کلام. نڭ مشهور دليلىنى بىلرر ايجوقىگنە ذکر ايتدوڭ. ايکنچى اعتراضلرينە اوشبو جواب قطعى ايله مقابلە ايتەمز: بتون حس قيلنغان موجودات بو کونداگى فن اهلى نظرندە مادە ايله قوتدىن عبارت بولوى آڭلاشلىدى. اسكى اهل فن قاشندە دور تکنە عنصردن مرکب گمان اينلگان مادە بو عصر کيميا علماسى قاشندە سکسانگە ياقىن عنصردن ترکيب اينلوى ثابت اولدى. مادە بسيط دبوچيلردە يوق توگل. مادە اصلندە کرک بىر نرسە (بسيط) وکرک کوب عنصرلردن ترکيب اينلسون زور بولغان قياشدىن باشلاب آڭاردن کچوڭ بولغان يرو آى ياکە اڭ کچوڭ نرسەلر، ذرەلر همەسى اورنغە مئناچدر. مادەنڭ جوهرىتى اوزى حائز بولغان ابعاددن عبارتدر. هر مادە اوزىنڭ زورلىقى ئسبندە بوشلقدىن (فضادىن) اورن آلوى هر کمگە معلومدر. بىر نرسەنڭ وجودىدىن عبارت بولغان جوهرىتى ايکنچى نرسەگە توقى ايتسە «بولنوى اوزىنڭ ذاتىدىن کلور» ديوب تعريف ايتلگان واجىلق بو موجوداتقە نېچوڭ توغرى کيلسون؟ البته مئناچ بولغان نرسەگە واجبلکنى اطلاق ممکن توگل. ضياء، حرارت، الکترىک کبى قوتلرنڭ نهايتسىز اثيرنڭ دولقونلاوتدوڭ عبارت بىر طاقم تورلر، حرکتلر بولوى نظريەسى بتون اهل فن قاشندە ثابت اولمشدر.

چكدر. كوكده گى يلدزلرنڭ تورا كسز تورولرى، دائما نىظاملى
 حركنلرى، توتىپلى ره وشده بو حركت سببلى ياز، قش، كوز و يياز
 باشى كىبى وقتلرنڭ، كىچە و كوندلرنڭ آدملىر حىياتىفە موافق صورتە
 كلولرى كىبى هر تورلى ماللىر بونارغە شاھددر. ياغمورلرنڭ ياوولرى
 سببلى ىردە اوسماكك اولان اولنلر، آدملىر، حىوانلر، طاغلىر، دىنڭزلىر
 وباشقە حاللىر كائىناتدەغى نظامغە و آنك علقغە موافق بولويىنە دلىلدر.
 بو كائىناتدەغى نرسەلرنڭ اوزلرنە علقغە موافق بولورلق بو نظامنى
 ايجاب ايتمك كورتمى. بناء عليه بو موافقلىق كائىناتدن خارج بولغان
 بىر سببىدن نشأت ايتارگە تىوش. سبب ايسە جناب حقدر. (* بو
 دلىل نىقدىر سادە كورنسدە الڭ عالى دلىللىر جملەسەن و قرآن كرېمنىڭ
 اللھنى اثباتدە الڭ اعنناء ايتىدىگى يولىدە شولدر.

(۴) مطالبە قانونى ايله اثبات — دنىيادە بولغان هر نرسە فكلرنور
 ايسە آدم، حىوان، طاش، يىغاچلر و يلدزلرنڭ ھەمە سەنە مطالبە قانونى
 بار. شول مطالبە قانونى خصوصاً جماداتك بىر سببىڭنە طوغوى مەكن.
 آنە شول بىتون كائىناتدە كورلىگان مطالبە قانونىڭ سببى آخىق
 واجب الوجود بولغان جناب حقدر.

(۵) وظيفە سىناسلىق ايله اثبات — بىتون كائىنات اوز وظيفەلرن
 الڭ كامل درجەدە ايفا ايتەلر. تورلى آرزولردن و اعضالردن مركب
 بولغان آدمنىڭ هر اعضاسى اوز وظيفە سەن تمام درجەدە اوتىدر. هر
 اعضانىڭ اوز وظيفە سەن ادا ايتوى حىيات اىچون الڭ زور قورال

(*) تكمەلە: « سببىڭى مكملىتى مەسبباردە ظاھر بولور. هر نرسەنىڭ
 سببىدن نشأت ايتوى لازمدر » قاعدە سەنە كورە مەسبب بولغان دنىيانىڭ
 الڭ كامل بولوى مەسببىڭىڭ الڭ كامل بولوى سەببىڭىڭ الڭ كامل بولويىنە
 دلالت ايتەدر. الڭ كامل بولغان سبب ايسە جناب حقدر.

ومدنيتنىڭ اساسى. ھەر اعضانى اوز وظيفەسن بلورلك و آدمنى دنياغە پادشاھلىق اينارگە مستحق ايتوب ياراتقان ذات طبيعى مادىيون ديگانچە ھېچ علمسىز و حسسىز بولغان طبيعت بولوى مەكىن توگول. اوزنىڭ بىلم بولمىغان بىر كىشىنىڭ اثرى اوزىنە موافق بولا. بىنا ئعليه جەملە ھاللىرىنى شناس ايدوب ياراتقان ذات الك مەكىل و الك عالي بولغان جناب حقدر.

۶) باستور نظريەسى ايله اثبات - باستور تجربەسى بىر نچى مرتبەدە ھىياتنىڭ جىماددىن حاصل بولا آلمايە چىغن تھام آڭلاندى. ياكى بىر ھىيات مطلقا اسكى بىر ھىياتلى نرسەدن طوارغە تپوش. بىر، فن و قرآن اتفاقىنە كورە كوكدن اوت كىساگى رەوشندە آيورلدى. آيورلغان و قىندە بىردە ھېچ ھىيات اورلغى يوق ايدى. سوڭىندىن بىردە نىچە تورلى ھىياتنىڭ ظاھر بولوى مطلقا بىر ھىياتلى بىلكە الك مەكىل ھىياتلى نرسەدن طوغوى تپوش. بو الك مەكىل ھىياتلى ذات ايسە جناب حقدر.

مادىيوننىڭ جناب حقنى نفى ايتودە مشهور دىللىرى:

ايسكى ھكىملىر جناب حقنى انكار ايتوچىلىرىنى ھەرى (*) اسمىلە اسملىگان ايدىلىر. مەزھب قەدىم اسمىلە يازدىغىمىز دىللىر و باشقىلە لرى بولارغە قارشى رەدە صورتندە يازلمىشدر. نچە عصرلەردىن بىرلى خصوصاً ۱۷-۱۸-۱۹ عصرلەردە غەربە مادىيون، غلات، طبيعىيون اسملىرى ايله اسملىگان مەزھىلەر ظاھر اولوب جناب حقنى نفى ايتارگە باشلاغانلار ايدى. بو فرقه ۱۹ نچى عصر آخىرلەردە ضەئىفلاشە باشلادى. سەببىدە علوم طبيعىيە ترقى ايتوب اللەنى اثباتقە وسىلە

(*) دنياننىڭ بولمىون مادە لەرگە نىسبەت ايتوب، توزە لون و كوبا. بىون مادە لەرنىڭ تەكلىمىنە، مادە لەرنىڭ كامىلانن دەھرگە نىسبەت ايتىد - كىرنەن دەھرى دىلمىشدر.

ایتوله باشلادی و عام روحنک تر قیسیدر . بو فرقه لر نك قوللرنده
 اللهنى نفى ايتارلك دليللىرى يوق . بولسه ده عمللىك درجه سـنه
 ايرشمگان، تجربه ايتلوب قبول ايتلمگان وهمى نظريه لردن عبارتدر .
 غرب دينلرينك مدنيت ايله هر وقت تارتشه كلويده دینگه قارشى
 بولارنى دشمان ياصيدر . بو عصر لرده خصوصا حكمت عالملىرى طبيعت
 اسرارن جناب حقنى بلورگه و ايمان قوتلارگه برنجى سببلردن صـا
 نامقللر . آز بر فرقه سى حاضرگى حكمت طبيعیه طبيعت فوقنده گى
 موجوداتنى بلورگه قورال بولورلى درجه گه ايرشلمگان، ناقص ديلىر .
 غزبده باشده بولارنك (مادىونك) نفوذلىرى زور ايمان بولسه ده عملنك
 كون بكون آرتوى و بونك نتيجه سـنده تجربه لر نك زور ايوى بو
 مذهبنى ضعيفلاشدر مكلدر .

بزنك مدرسهلر و خلق تفصيللى يازلغان الهيات كتابلرنى او قوراق
 درجه گه ايرشما دگنن مادىلرنك اڭ شهور دليللر نيگنه ذكر ايتنه چكمز .
 عكسعالده يالڭز الله خصوصنده زور جلد كتاب يازمى لازم اولاققدر :
 (۱) قانون دورى (* كائنات قديم هم قوت و ماده سايه سـنه گنه ياشيدر .
 هر نرسه نك سببى و تكامللى ماده نك قوتى ايله در : چونكه دنيا ده
 بته تورغان هيچ بر نرسه يوق . بلكه هر بر نرسه قانون دورى
 قاعده سـنچه بر شكلدن ايكنچى شكل گه كنه كره در : هر يلدز
 و هر جرم اول مرتبه ده غاز اولور . صوڭره مايىع حالينه كور .
 صوڭره صوونوب طوڭار . كور دگمز كى ير ياكه يلدز اولور .
 لکن دائمى صورتك طوڭوب جرم حالند قالماز . بهرلشوكى طبيعى سببلر

(* بو دليللنى بىز اللهنى نفى ايتمك دليللى اورننده غنه
 كغور ساكده مادىون بو دليللرنى اللهنى نفى ايتارگه، قدم عالمنى اثبات
 و ماقوق ماده بولغان حشر، نشرنى ابطال ايتار اچونده ذكر ايتهلر .

ایله تکرار غاز حالینه کروب ماده، سوگره ینه مایع، غاز، جامد
 حالنی آلور. نهایتسز شول حال دوام ایثار. بوندن آکلاشله درکه:
 جرملز اوج حالنڭ هیچ برنده بر روشده تور میدر. شول حاللرده
 ایلانوب یورینگان ماده نڭ اوج حالینڭ بر سینک مبدأ ایدوب تانیف
 ممکن توگل. چونکه ره وش وحالده بر صورتده گنه حاصل بولغان
 تحولات ایچون مبدأ یاکه نهایت تصور اینمک ممکن توگل. بعض
 یلدز لر نڭ بر بر سینه به رلوب حرکتلری حرارتکه ایلانوب و بو
 واسطه ایله اجزای فرده لری بر برندن آیورلوب غازی بر صورت
 آلوریندن باشقه یلدز لر نڭده بوندای آلشنولری لازم توگل.
 چیکسز بوشلقنڭ بر چیتنک شول روشه خراب بولغان وقتندن ایکنچی
 طرفنده غاز شککنده گی ماده مرکز لر پیدا ایدوب یگی قیاشلر،
 آیبرغه بولنه بلور. مادامکه دنیاده هیچ بر نرسه نڭ ضایع
 بولوی ممکن توگل، ماده ازلی، ابدی، بار بولغان نرسه در. شول ابدی
 بولغان ماده قوتنڭ تصرفی آستونده بر حال اوزرنک قالماز. صورتدن
 صورتکه ایلانوب تورر.

بتون نظام شمسی ملیونلرچه یلدز لر ایله به رلوب غاز حالینه
 قایتوب بر برینه قاتناشدن صوڭ بر سینی ایکنچسیندن آیوره تور
 غان ماده نڭ قوتی یوغالمادیغندن تکرار مرکز لر پیدا ایدوب ینه
 ملیونلرچه یلدز لر بولنور. بونلردن برسی قیاش حکم آلورده
 تیز حرکتی سببلی اولده گی کبی ینه تورلی سیرایته تورغان یلدز لر
 حاصل بولور. بویلدز لر دن ینه بکلرچه یلدز لر آیورلور. بولار
 ایچنده ینه بر وجودکه چغار. ینه صنوب قاتار. ینه حکمت طبیعت
 ایله تورلی اولنلر، حیوانلر آصرارغه توتنور. حاضرده گی کبی نیقدر
 اعضالر، انسانلر، آغاجلر . . وجودگه کتورگان ماده نڭ قوتندن

عبارت بولغان سبب ضایع بولمادیغی ایچون ایکنچی دورده ده شول اثرلرنی میدانغه چغار اچغی شبهه سزدر. بناء علییه ترتیبیله حیوانلر، آدملر اولگی کبی بار بولاچقدر. آتا، بابالریمزنک اولنمک، نسل تاراتمق کبی حاللری طبیعی سببلرگه بناء اولندیغندن تکرار اولگی حالنی آلوب حیات اجتماعیه میدانغه چغاچقدر. آدم ینه بعینه شول فکر و شول قیافتک، شهوتلی اولوب یاشایهچک، عمرلر سورهچک، کوبسی معیشت آورلغی آستوننک ایزلهچکدر. یرمز ازلنن بیرلی نهایتسز مرتبهلر تشکل اینکان. ینه نهایتسز تشکل اینتهچکدر. ایکی دور آراسینک نیقدر اوزون وقتلر اوتسده تولگاچ بزذن حس قوتی کینوی سببلی سیزمایهچکمز. بز ایکی دور آراسینکغی هیچ حالنی سیزمازذن دائما حیات ایچنک بولنهچقمز. مادامکه شول تکرار کیاشلر چیکسزدر، آدم ایچون اولم یوق دیمکدر. ازلده هر نرسه قوت واسطه سیله وجودکه چققان؛ هر وقتک ینهده شول قوت آرقلی منگو بار بولوب تور اچقدر. هیچ بتو یوقدر. بو حال نظام شمسیینگه توگل. بلکه هر نرسهده بار و بار بولاچقدر. هر نرسه اوزینک اولگی حالینه قایتورغه آشغوب تورادر.

درست هر یلدز وبتون دنیاده بولغان هر نرسه اولگی شکلنک، و حالنده بلکه تکرر اینماز. مثلا یرمز نهایتسز بولغان دورنده حاضرگی یردن کچوک یاکه زورده بولور. لکن بوندای حاللرنک آلشنولری هر دورنده بولماز. هر حالده بو دوری قانون آدملر ایچون بییک فائده لیدر. چونکه اولگیدن آز آیورمالی روشده تشکل اینتکاج آندهغی حاللرده آلشنورغه باشلار. مثلا حاضرگی دورده بای بولغان کشیلر ایکنچی دورده فقیر اوله بلورلر. حا ضردهگی فقیرلر اسباب طبیعیه نک مساعده سیله بایورلر. شول

جهنمن هيچ كېسە نىڭ طبيعنىڭكى اوفىكەلەرگە حقى قالماز. بايلىق، فقيرلىك نوبىت ايله كيلوب تورر.

(۲) عالم وآنندە بولغان ھەر نرسە بولنويندە سبب ياكە علە آتالغان اللەغە محتاج توگل. چونكە كائىناتنى ايجاد ايتكان نرسە كائىناتقە ذاتى وآناردن آيورلمى تورغان نوامىس طبيعئە آتالغان قانونىن عبارت. طبيعت ھەر نرسەنى ياراتە وھر نرسەگە علە و سببىر. طبيعت دائىما ترقىغە، تكاملگە تابە آشغوب تورەدر. كاملىن كاملرا كىگە ميل ايتوى ايله ھەرىخشى بولغان نرسەنى صايليدىر. بوصايلو نتيچە سندنە بتون دنيا، يلىرلر، صولر، ھيوانلر، آدملر، اولنلر بار بولغان كىي كامل نظام و ترتىبە شول صايلو قانونى تائىرى ايله در. (*)

(۳) (** كائىناتدە غى ھەر نرسە برار سبب طبيعئىن طوغىغىننن اللە دىكان ذات يوقدر. كائىنات جملە سندن بولغان بىردەگى ھيوانلر، قوشلر، آدملر، اولنلر ھەمەسى دىنگىزدن طوغىشىدر. دىنگىز برار عصر اىچندە بىرنى قابلامشىدر. بىرنى دىنگىزنىڭ احاطەسى سببى ايله دىنگىز ھيوانلرى بىرگە كوچەشىدر. بىر اوستونندە كورلىكان ھەر مخلوق، بولار جملە سندنە انسان ھەمەسى دىنگىز ھيوانلرى و صوتائىرى ايله مېدانغە چىقمىشلردر. مشهور «مايىدە» دىدەر: «بىردە نىقتىر ھيوان بار ايسە دىنگىزدە شول ھيوان، يا كە شولارغە اوخشاشلى ھيوانلر بار؛ بو مخلوقاتنىڭ دىنگىزدن بىرگە كوچولرى مەكن گنە توگل بىلكە اثبات ايتلىكان؛ صودە بىردەگى بىلانلر، اترلر، بولغان كىك ھوادە ياشى تورغان ھيوانلردە باردىر» بىناغايە بىردەگى ھەر مخلوق دىنگىز تائىرىلە بار

(*) بو اعتراض حسى فلسفە عالەملىرىنىڭ زورلىرىنن وباشلىقلار نىن سانالغان «لېتريە» سوزىدر.

(**) مايىدە نظرىيەسى.

لق كسب ايتمىشدر .

۴) دىنلر بيان ايتكان ره وشك الله ازلى بولوب، حكمت ازليه سىنك تائيريله عالم بار بولغان بولسه نواميس طبيعیه نك نظام عالم وبارلق ايچون هيچ بر تائيرى بولماسقه تيوش. چونكه كونگه حاكم بولغان نرسه نواميس طبيعیه اولور يا كه حكمت ازليه اولور. حاكم حكمت ازليه اولسه طبيعت قانونلرى نظام عالم ايچون كرلكى بولماسقه تيوش. حالهوكه بتون علوم حسيه دلالتيله تائيرلرى بار. اگر طبيعت قانونلرى حاكم بولسه سماوى سببلرگه حاجت يوق. بفاعليه هر نرسه طبيعت قانونلرى ايله بار بوله. الله و حكمت ازليه آتالغان نرسه لر يوق. *

۵) ديموقرات نظريه سى: (** كائناات و آنارده كورلگان مثلسن لك، جماد، حيوان، انسان همه سى صدفه ايله، اتفاقى بار بولشلردر. هيچ اختيار، اراده كى نرسه لر نك تائيرلرى يوقدر. بنون كائناات و آنارده غى، جنسلر، نوعلر جسملر نك جز فردلرى، ذره لر نك حركتى ايله اتفاقى كائنااتنك بر نوعيسى و جنسى اولوب ميدانغه چيقمشلردر. نهايت توالد قانونى كى قانونلر ايله فردلر حاصل اولمشدر. سبب يا كه عله كى نرسه لر نك هيچ تائيرى يوقدر.

۶) بارلقغه و جملة كائنااتنك وجودينه سبب و عله كى نرسه لر نك تائيرى يوقدر. وسط مناسب يعنى بولنورغه و بارلق كسب ايتارگه مناسب بولغان اورن تابلسه هر نرسه مناسب اورنك تائيرى ايله بار بولمشدر. (***)

* بو اعتراضى ميدانغه قويوچى بوشنيدر .

** ديموقراط يا كه ديموقريطه مشهور يونان فيلسوفلرندن اولوب ميلاددن اوچ عصر اينك سلامت ايدى .

*** بز، الله نى نفى طرفدارلرينك الك مشهور بولغان دليللرن ذكر اينك. الله نك ياردميله بو دليللرى ابطال اولنسه باشقه لر ن ابطالغده شول دليللر كفايه ايته چكدر .

مادیوننڭ دلیملرن ابطال :

(۱) قانون دورینی ابطال : مادیون قانون دوریلرن نیکمدر فنگه اسناد ایتسه لر فنندن بو قانون شول قدر اوزا قدر. فضاذه سرگر دان بولغان، طوڭغان جرم لرنڭ غاز حالینه قایتولرینه نیکمدر حرارت کرکلگن خاطرده توتوب حرارتنڭ نی روشده بار بولوندن بحث ایتارگه تیوش. بر صالحون، طوڭغان جسمنڭ حرارتکه آیه بولوی ایچون فن نظرندده دورت شرط باردر: (۱) یانو ب توره تور غان بر یلدنڭ یاقندک بولمق. (۲) ایشقنو ایله اسسئمق. (۳) کیمیا وی قوشلو سببلی قوشلمق. (۴) بهرلشمکدر. نظام شمسی - قیاش و آزار غه ایبارگان یلدزلر - تمام طوڭغاچ غاز حالینه کلوی ایچون برنجی، ایکنچی، اوچنچی سببلرگنه یتمی. بلکه دورتنچی سببکه ده محتاجدر. هیئت عالمیری کوبسی فلکلرنڭ حرکتلری نظاملی؛ هیچ بهرلشونی احتمال توتومی دیلر. بناء علیه ممنوع. واقعه خلاف بولسه ده بهراشو لرن تسلیم ایتلم. یر و باشقه یلدزلر بهرلشونلر. قاطی بهرلو - لری نتیجه سده طوغان حرارت سببلی اجزاء فرده لرینڭ جه ییلولری ایله صوونو، طوڭودن صوڭ ینه غاز حالینه کلسون. فقط مذکور حرارت اوز اوزندن طوغان. بلکه جرم لرنڭ حرکتلرینک حرارتکه تحو - لندن حاصل بولور. حرکت حرارتکه ایله نگاچ ائیرنی دولقونلاطوب تورودن باشقه هیچ بر تاءئیری قالماز. بناء علیه قانون دوری ثابت بولماز. چونکه حرکتنڭ اورنن مشغول ایتکان حرارتکه کوز سالوب قاریق: حرارت قوه دافعه درکه: اجزای فرده گه لازم و خاصه سی بولغان دافعه قوه سده قارشى مقابله ایتار. جاذبه مادنڭ جوهرلرن بر برسینه یاقنلاشدر. دافعه بولارنی آبورر. دافعه قوه سی جاذبه

قوه‌سی کبک جز لرگه گنه ملازمت اینسه بو ایکی قوت هیچ بر وقت غایب اینشمازلر. فقط بو ره وشنگنه قالمازلر. ماده ده دافعه دن جز لر نئک کاهل یابشولرینه مانع بولاچق قدری گنه قالور. بو حال حرارتک طبیعی دره جسمه مساوات ایله بولنورغه میالدر. حرارت اطرافقه جه یلوب آفرین آفرین آزیوب آیورلورده جرم صالقونایه باشلار. اسکی حرکتی حرارتک ایلانوب حرارت بیان اینلکان ره وشده جه. یلگناچ طوگوب قاطی بر جرم صورتن آلور. نظام شمسی شول حالته طوگغان جرم شکلینه کرگاچ باشقه یلدزلر ایله ده به راشه بلور. بو ایکنچی بهرلشونئک نتیجه سی عین اولگی نتیجه نی بیبررکه: ایکی غازی کنله لر بهرلشوب اولگیدن زورراق صورتده برگورلورده طوگوب قاطقان بر جرم صورتن آلورلر، بتون یلدزلر شول ره وشده طوگوب قاطقان جرم صورتن آغناچ حرارت چیکسز، حدسز بولغان اثیری دولقونلاطودن باشقه بر اشکه یاراماس. بوندن مادیو- نئک علم اسمی بیبرگان قانون دوریلرینئک یالکز خیال بولوی تمام آکلشور.

قانون دورینی ایکنچی ره وشده ابطال ده ممکن: مادیونئک بو دعوالری بر تمام بتکاچ اسکی حالینه وشکنه قایتوینه بناء ایتامشدر. بوایسه ممکن توگل. فرضی اولارق تسلیمده ایتیک. بر حاضرگی حالینه، شکلنه قایتسون. بتون یرده گی حیات، تشکلر طبیعت قوتینئک اثری بولنسون. اراده نئک هیچ تعلق بولماسون. هر نرسه مجبوری صورتده بار بولسون. بوکی ممکن بولمغان بتون خیاللرنی فرضی تسلیم اینسا کده مادیون خیاللری حاصل بولاچق توگل.

شبهه سز بر تشکلدن بیبرلی بر صورت ده گنه قالمادی. داٹما اوز گاردی. لکن بوچه تشکلر نئک، اوزگارشلرنئک سببلری اوزینئک جز

لرژنده گى قوتكنه توگل. بوحال لرنڭى حصولنده اوزون چرناپ آلغان بتون عالم لرده گى جاذبه، دافعه نڭى تعلقى بار. ايكنچى دورده برجر-منڭى عين اسكى شكل، صورت و حالينه قايتوى ايچون بتون يلمزلر نك ايكى حال وره وشده بولولر نڭى تاثيرى بار دركه: بوده ممكن توكلدر. چونكه بوچرمنى مثلا يرنى چرناپ آلغان بتون يلمزلر نڭى اسكى تاثيرلر نڭى بولولرى و بونڭى ايچونده اسكى شكللر نڭى موجود اولولرى لازمدر. بولارده بوحال نڭى بولنوى اولر ن چرناغان يلمزلر نڭى عين شول اسكى تاثيرلر نڭى، اسكى حجم و شكللر نڭى بولنولر ينه باغلودر. ديمك برجر منڭى اسكى حالينه قايتوى ايچون چيكنسز بولغان يلمزلر نڭى اسكى حجم، شكللر نڭى بولنولرى لازمدر كه: بوده محالدر.

(۲) ايكنچى دليلر ن ابطال: علم، فن ايله مشغول بولغان هر كشيگه ماده، طبيعت آتالغان نرسه لرنڭى ادرا كسز، علم كى كمال صفاتلردن خالى بولمىقلرى معلومدر. كوزمز ايله كورلگان ماده دنپاده غى بوقدر مئاسز، صورتلرنى، تورلرنى، شكللرنى، كيفيتلرنى، تورلى بولغان بارلقنى ياراتوى ممكن توگل. عقلسز بولغان برنر-سه نڭى تاثيرسز، سببسز بتون آدم نڭى عقلى حيران قالدرغان كمالغه تابه آلوب بارون فن توگل، هيچ برعقل قبول ايتميدر. جماد، او-لن، حيوان كى عالم لرده گى بد يعلقنى، و بولارنى حياتلى؛ جنسلرن، ترقييلرن صاقلارلق روشده ياراتو غايت در اينلى، بلوكلى بولغان ذاتمن باشقه غه ممكن توگل. صايلامق ايچون مطلق علمگنه ده يتشميدر همه بوقدر مئاسز ره وشده صايلامق ايچون نهايتسز علم، ادراك لازمدر. «ماده گه لازم بولغان طبيعت صايلايدر» ديمك پراخود نيچون يورى؟ سؤالينه قارشى «طبيعنى ايله بوررگه مدفوع» ديوى كيكدر. ۴۴

طبیعتنى ترقى وکمالغە تابا يىنا كلاوچى نى نرسە؟ دىوب صورىمىز.
ترقى، کمالغە يىنا كلاو وبتون کائنات ايچون فائىدەلى نرسەنى صابىلامق
طبیعتندە بار دىمک بعینه پىراخود طبیعتى ايله يورى، بوقىر اوزو
ن مسافىلرنى قطع ايتە دىمک کبىدر. بو ايسە محالدر. بتون کوز-
مز کورگان محسوسات بونىڭ محال بولون بىزگە کورساتەدر. ايکنى-چى
جهندن لىتېرىيە «کائناتنىڭ اصلن، مرجىن بلەيمىز. بناء عليه کائناتىن
ايلک يا که آتما ايبىروب ايکنىچى ذاتنىڭ بولون اثبات يا که انکار
ايتودن صافلانورغە تىوش» دىەدر. «لىتېرىيە» بو سوزى ايله اعتراف
ضىنىڭ يولسىز بولون اوزى اعتراف ايتەدر.

۳) اوچىچى نظىرىلەرن ابطال: بونظىرىيەنىڭ بطلانن بلور ايچون
بتون فن تسليم ايتىکن «بىر طبیعتى ايله صو طبیعتىنىڭ باشقە لىغىن،
دىگىز حيواننى صودن چىغارغاج يىردە ياشى آلماون» بلمک يىنەدر.
مادىيەونىڭ بوسوزلرى علمگە بناء ايتىلگەن برسوز بولماون بلور
ايچون فىسپولوزيا عالملىرىنىڭ اىڭ مشهور لىرىندىن بولغان «قوۋىيە»
سوزن نقل ايتىمک يىتەدر: «مادە فکرىنە چومغان بعض طبیعىلەر «مايە»
نظىرىيە سەنە رذىل بار دمىچى بولمىق فکرىندە لىر. بولارنىڭ بىر اعضانى
کوب اشلەتمک يا که اشلە تماو قوتن وحجمن آرتىرون، کىمتون کور
گاج عادت يا که چىت تائىر سببلى تىدرىچى رەوشدە حيوانلارنىڭ
بىر شىکلەن ايکنىچى شىکلگە کروارن دعوا ايتارگە جسارتلىنىرگان. بو-
فکەر حقىقتىن مسافە لىرچە يىراقدر. بولار عضولنىغان مرکب جسملرنى
توگارىك قامور کبى خيال ايدوب بارماقلىرى آراسندە جسم شىکلەن
آلون درست کورگانلەر. بونظىرىيەنىڭ تىفصىلنە كرىشمک ايله بتون اهل
علمگە مسخرە اولەيلىر. چونکە بالقىڭ قورىدە توررغە اجتهسادى،
قىصدى ايله صدفلىرى بارلوب قانات بولوب چىچىق اولور، دورت

آياقلى حيوان تارىردن اوتارگه آرتق درجهده ميل ايتوندىن يلان بولور ديورگه جسارت ايتىك علم اعضا علمنده تھام نادان بولولرن بلدىروب كوللررر. اشته قسقه ايتوب ترجمه ايتىلكان بوسوز اىك مشهور علم اعضا علمنده اىك مشهور استناد بولغان ذاتنىك سوز يىدر، طوغرىسى، بعض ديكز حيوانلرى ايله بعض ير حيوانلرى آراسنده بولغان مشابھت الله نى نفى ايتارگه هيچ دليل بولورغە لايىق توگل.

۴) بوشنير نظريه سن ابطال: طبيعت قانونلرى آتالغان قانون، وجود جزلرنده فاعل بولغان حكمت ازليه نىك اثيريدر. طبيعت قانون نى ديكان نرسه حكمت ازليه گه باشقه بر نرسه توگلدر. مثلا يغاچار ده كورلكان جنب، امتصاص قانونى، آتالار آرقاسنده فى صونىك حملكه توشوب بالا وجودينه سببىتىدىن عبارت بولغان حكمت ازليه نىك اثيريگنەدر. طبيعت قانونى حكمت ازليه گه باشقه توگل. بناء عليه بوشنير سوزى دليل بولورغە صالح توگل.

۵) ديموقراط نظريه سننى ابطال: دنيادهغى بوقدر بدايىع، عالملرنىك صدفه واتسفاقى موجود بولون عقللرى درست كورگان طبيعيلرنى فيسولوژيا علماسينىك اىك مشهورلرنى بولغان اولير وفيلسوف ۇلتير بولارنى مجنونلقغه نسبت ايتمىشدر. كوزنى مثالغه آلوب ماتورلغىن، تركيبىن بيان ايتىگىن صونىك «اتفاقى بولغان نرسهده بر مقصودده بولماون بيان ايتوب كوزنىك ياراتلويىندهده بر مقصودده بولماوى لازم. بوايسه چيكسز غبيلكدر» سوزلرى ايله تمام ايتمىشدر. بوقدر بيونىك كائىنات توگل، حتى قلمنىك اوچى كيسمازدن يارلدى ديلسه ديموقراط نظريه سنه ايمان ايتىكان طبيعيلر اولزلريده كولارلر ايتى. صدفه نرسه لرنىك اراده سز، قصد سز و تائير سز وجودگه چغويندىن عبارت. و حال آنكه يوزلرچە يىللىر دهده بعض وقتده عقلنى

هیران قائم‌رہ چق بر اتفافی نرسہ میدانغہ چقماوی کورلہ در. بزنگ
 حواسمز کچوک بولغان نرسہ لرننگ بیلہ صدفہ ایلہ واقع بولون بلدگی
 یوق. بتون عالمننگ نظامی سبب وحرکنگہ، اجتهادقہ، قصدغہ و اختیارغہ
 باغلانغان؛ انساننگ کونلک آرزوی ارادہ سز حاصل بولمی ایکن
 بتون کائنات اتفافی میدانغہ کلدی دیمک ولتیر دیدگنچہ مجنونلقمن
 باشقہ بر شی توگلدر.

۶) وسط مناسب نظریہ سن ابطال: ایجادقہ مناسب بولغان اورن
 و شرط تحقق ایسہ وسط اوزی خالق، خلقت سببکہ محتاج توگل دیمک
 اوزی سببی اثباتدر. چونکہ بومناسب بولغان اورن شرط بولوب
 بتون بدایع کوننی ایجاد ایثارگہ قدرتلی بولورغہ تیوش چونکہ
 قدرت و تائیر سز بر نرسہ ننگ وجودی ممکن بولماون بتون حسیاتمز بلہ.
 بو تائیر و بو قدرت مناسب اورندہ بار دیمک حسیاتنی ابطالدر.
 بنا علیہ بو قدرت و بو تائیر سبب بولغان بر ذاتدن طوغارغہ تیوش.
 اولدہ جناب حقدر.

بو بشنچی نظریہ گہ معنا راجع بولغانلغمن ولتیر، اولیر سوزن
 تکرار اعادہ ایثارگہ مجبور مز کہ: «بونی نظریہ دیمک علم و عالملرنی
 حقارتدن باشقہ بر نوسہ دہ توگلدر»

علم، فن الحادنی موجبمی؟

یوقارودہغی بابلردہ مادیون یا کہ ملحدلرننگ جناب حقنی نفی
 ایتمک یوللو کتور دکری دایملرن و آلا رغہ قارشى الك قسقه روشہ
 بیبرلگان جوابلرنی آنگلادق. حاضر علوم و فنون ننگ الحادقہ قورال
 اولوب اللہ، روح و مافوق المادہ بولغان دنیانی انکار ایثارلک درجہ گہ
 ایرشوی و ایرشماوی حقنک بیک قسقه روشہ گنہ فکر لر بیان ایتمک
 بولامز:

اسکی عصر لرده عام، فن: گمان، فرض قاتشدر لغان مسئله لرگه، ناقص تجربه لرگه، خرافی روایتلرگه اطلاق اولنور. حقیقت درجه سنه ایرشکان نظریه لر بک آز ایدی. اسکی کتابلر حتی ارسطو کیی ائک زور عالمرنئک کوب فکر لریک گمان درجه سنه قوتلوب حقیقنکه موافق صورتک توگل ایدی. فنی اسکی کتابلرنی مطالعه ایتمک بو دعوا مزغه شاهد اوله بلور. بونک سببلریک اسکی تللردن یا ئلش ترجمه و عقل بشر هنوز یاش اولوب تکاملنگه ایرشماوی سببلی ترجمه ایتمکگن فکرنئک اوزی یا ئلش بولویدر. اسکی املر آراسنک فنون، علومنئک تورلی روشده، جامعه سز بولوینئک سببیده شولدر. لکن حاضرگی عصر مزده فنون انسان بلگان نرسه لرنئک خلاصه سی یا که مجهوعسی اولوب فنون بتون عقیده لردن، ظنلردن، وهملردن، عادتلردن آیورم بر حالده اولدیغندن حال بالکل باشقه در. کیمیا بتون بر یوزنده بر قاعده وبر روشده اولدیغی کیی هیئت، حکمت کیی فنلرده بر ره وشده وبر حالده لر. اشته درست بولغان فنون بودر. لکن عقل بشر زور ایغان قدر کائنات بکلرجه مرتبه لر زور بولدیغندن فنون هنوز گماندن، فرضلردن قوتله آلمادی. چونکه حواسه زایله بتون بارلقده غی سرلرنی بلمک ممکن بولغان کیی قورالر بارلقغه نسبتا ضعیفی یا که هیچ حکمنده بولدیقلرندن مشکلات آرتا بارادر. عقلی ایرشمگان نرسه لرنی آدم سردیوب تعبیر ایتده عقلغه معلوم بولمغان سرلر کون بکون کوبایه در. عالمری بوسرلردن هر کون بحث ایته لر. عقل حقیقنکه یا قن تابقانلغندن وقتلی قبول ایتموب بحثلرنده دوام ایته لر. حاضرده ائک مدینتلی غرب عالمرینئک اکتشافاری و بلملری بارلقغه نسبتا بوق حکمنده بولون آکلارغه تله ساک ینه غرب فیلسوفلرینئک سورلرینه محتاجمز. ائک مشهور فلسفه

عالملرننن فيلسوف «ازوست سبازيه» «دين فلسفهسى» اسملى كئا
 بنده: «چن عالملر فنونننك هر فرعيسنده آز معلوماتلى اولديقلرن
 اعتراف ايتهلر. اك زور علمليس اك توباقچلكليس،
 هر قايسى بو كونگه قدر كشف و اختراع ايتلگان و بلنگان نرسه
 لرننك طبيعتگه نسبتا بلنمگان نرسه لرگه قاراغانده يوق حكمنده،
 صفر درجه سنده بولون اقرار ايتهلر. . . .» ديمشدر. اك زور
 عالملردن «كاميل فلما ريون»: «هيئت، كيميا، حكمت طبيعیه فنلرى
 اصطلاح ايتگان قاعده لر نرسه؟ - بز، كوزمگه كورينه تورغان
 نرسه لر دن بحث ايتوب ايتارلك معلومات جيجاچ بر ناموس تعننده
 برسنى ايكنچيسينه قوشوب كيفيتندن بحث ايتهمز. قوشلغان معلوما-
 تمزدن جيلغان ناموسنى كوزمز ايله كوره آلميمز. مشاهداتنى
 امتحاندىن حاصل بولغان بوناموسقه بر اسم قويايمز. واقعه ناموسمزه
 اسمنك هيچك موافق بولماويدك ممكن . . . بو ناموس تجربه لر ايله اثبات
 ايتلگانچه ضعيفى وهمدن عبارت بولوب قالادر. تجربه ممكن كور-
 ساتسه و هم چيغارغان بر نرسه سانالوب تاشلاندر.»

ينه مذكور «فلما ريون»: «عالملر بارلقنك دوامى مسئله سن
 حل ايتودن عاجزلر. اللهنك وجودى بديهى، بارلقغه تاءثيرى دائم
 بولون اعتراف ايتارگه مجبور بولالركه: اشيانك اصلينك سرنى آكلامق
 وكائناتنك برسى آرتمنن ايكنچيسننك وجودنى تفسير ايتمك ممكن
 بولسون؛ لىكن شا كر دلر معلملرننن اوزوب آلارنك نظريه لر ن
 اوزگار تهلرده مذكور نظريه لر نى صاقلاونى يالغاندىن دعوى ايتهلر»
 ديه در. «هرمن شفلر» روح ماده قوتلرننن بر قوت، «ويوشو» حيات
 ميخانيق تور - نوعى - لرننن بر تور، «بو شنير» آدم ماده نك نتيجه سى،
 «دويواريمون» هر تامرده الكتر يك بار. فىكر ايسه ماده نك حركتى

فضیلتلری ایله مشهورلر در . هر سوزلری بتون غرب خلقی طرفین کمال احترام ایله قبول ایتمسگان ذاتلر در . فنون، علوم الله نفی اینه دیوچیلر بولاردن عبرت آلسونلر ! اینه علوم طبیعیه کوننک بركچوك جزئیندن بحث ایتمکان و کتابلرغه یازلغان سوزلردنگنه عبارت توکل . بلکه علوم طبیعیه کائنات قدر کیك و بیوکدر . فقط عقل بشر شول کچوك جزگه گنه ایرشدنگدن علوم طبیعیه ده شول جزلرگه محصورقالمشدر .

حدوث عالم مسئلهسی

(كل من عليها فان ويبقى وجه ربك ذو الجلال والاكرام)

عالم مسئلهسی اسکیدن بیرلی، بکلرجه سنه بتون عالم انسانیتنی مشغول ایتمکان بر مسئله اولوی هر قایومزغه معلومدر . یونان فیلسوفلرن بوم مسئله مشغول ایتمکان کبک اسلام فیلسوفلرنده مشغول ایتمشدر . مسلمانلر آراسنده حدوث عالم، ازلیت عالم کبی مسئلهلر میدانغه چغوب تورلی مذهبلر پیدا اولوینک باشلیچه سببی اللهنی، حشر و نشر نی نفی ایتمچی دهلرینک اسلام دنیا سنده ظهورلری اییدی . ازلیت عالمنی اثبات ایتمک بوساطه ایله اللهنی، حشر و نشرنی نفی ایتمک اصول عقیدهنی تلویث ایتمک یونان فلسفه سن قورال ایتمکانلر اییدی . اصول اعتقادیهنی صاقلامق ایچون اسلام علماسینده یونان فلسفه سن اولرینه قورال ایتمشدر اییدی . اول زماننک علوم، فنوننی عالم حقیقده توغری معلومات بیررلک درجه گه ایرشمگان، بحث ایتمک چیلرده حدوث، ازلیت مسئلهلرینه اعتقادی بر مسئله ایتمک قاراد . یقیندن مسئله ینه مبهماشکان اییدی . حقیقته حدوث، ازلیت مسئله

لری هیچ دینی عقیده لرحمله سنه کرمیلر . آخچ علمی ایکی مسئله در .
الله نك بارلغی ، اولمدن صوڭ تلامك مسئله سی حدوٹ ، ازلیت مسئله
لرینه هیچ توقف ایتمیدر . الله ازلی ، ازلی بولغان عالم ایله برلنکده
بار ، عالم ازلی بولسه ده انسانلر روحلری ایله مافوق الماده بولغان
عالمده جزا و ثوابقه ایرشولری ممکن بولدیغندن عقیده مسئله سی ایله
رابطه سزدر .

کوب اسلام فیلسوفلری بولار جمله سنمنده ابن رشد ، ابن بابه
عالم ازلیتی ایله مؤمن به صایلغان عقیده لرنی جیمیشلر ایلی . قرآن
خلقتده مشاهد بولغان عالم نك حدوٹنی ، اوزکارشنی بیان ایته در .
بتون عالمنی یاراتوچی ، دنیاده غی بتون اوزکارشلرنی اداره ایته .
چی ذات الله بولوون غنه بیان ایتمك قرآن نك مقصودی دیلر ایلی .
قرآن بتون آدملرنی تعلیم ایلوب برمخصوص طبقه نی ، عالملر ،
فیلسوفلر نیغنه تعلیم ایچون کلمادگندن تعلیماتی عوامغه ، خواصقه
فایده لی بولووی عقلا و شرعا لازمدر . حقیقتاده موضوع بحثمز بولغان
عالم مسئله سنی قرآن شول یول ایله بیان ایتمشدر . قرآنك خلقت
عالم مسئله سنه گی بتون تعلیمات ، عالم بوشکلن کسب ایتمازدن
مقدم دخان (متعدد سورهلرده گی آیتلر شول معناده در) . عالم مشاهد
بتونسی متصل و بر جزشکلنده اولوب یك قدرت ایله برسی ایکنچسنندن
آیورلوب (انبیاء سورهنده) ، کوزمز ایله کورلگان عالملر پیدای
اولوب تدریجی ترتیب و نظام حاصل اولوون ، بیر یوزنده کی بتون
فرسه لر الله غه قایته چغن (متعدد آیتلرده) ، برده زور واقعلر بولا .
چغن ، بر نك آتشار آناچغن ، طاغلر نك هر کتکه کیله چکلرن ، کوکبلر
نك جه یلولرن و یارلولرن بیان ایته در (بو معناده غی آیتلر خصوصا
ب نچی پارده غایت کوبدر) آدملرده کائناتدن بر جز اولدیقلر نندن

طبیعت قاعده‌اری بویچه آدمده اللهغه قایته جفی ایله نتیجه لندره در. اشته قر آننگ خلقت عالم، حدوث عالم، ازلیت عالم حقنده فکری شو معناده در. نهایت قر آندن دخان بولغان عالم مشاهد الله طرفندن بوکونگی روشنه کنور لکان، تکرار اسکی حالینه قاینویغنه آگلاشله در. دیمه که دین، عقیده اسمندن آننگ حقنده یوزلرچه جک کتابار یازلغان حدوث، ازلیت مسئله لری قر آن نظر نده بیک قسقه. اولده عالم مشاهدنگ اصلی دخان تکرار اوز حالنه قایتونندن عبارتدر. بونندن عالم حقنده اعتقادی لازم بولغان مسئله شول قدرسی گنه بولوی آگلاشلغاندر. کلام عقیده صاقلار ایچون اسکینن بیولی قورال ایتمکان برفندره بز ده قر آن ذکر ایتمکان عقیده لرنی صاقلار ایچون بتون فنوننگ کلی اساسینگ نتیجه سی بولغان علم کلامی قورال ایتمکله مز. بناء علیه موضوع بختمز بولغان حدوث عالم مسئله سنه قر آن بیان ایتمکان عقیده فیکنه اثبات ایچون کلام بزگه قورال بولاچقدر. بونی اثبات ایچون زور تکلف لازم بولمادیغندن قسقه غنه اثبات ایتمه مز:

عالم مشاهد ازلی توگل

هر حیات آیه سی بولغان جسم اوزندن اول حیاتلی بولغان جسمندن طوغار. شول کوزمهز کورگان ماده دنیا سیده حیاتلی بولدیغندن ایکنچی بر حیاتلی نرسه دن طوغوی لازمدر. اولده الله دخان تسمیه ایتمکان حیاتلی ماده در. بناء علیه بتون عالم مشاهد ماده دن طوغه مشدر. ماده اسمی بیر لوب سکسان قدرلی عنصرغه آیه بولغان ماده ده ایکی قوه باردر. بری جاذبه دیگری دافعه در. (آنه شول ماده قوه لرن نظاملی اداره ایروب بونچه عالمر تشکیل ایتمکان جناب حقدر) هر جسم مخصوص شکل کسب ایتماز ایلك غاز حالنده بولنور. بفاء علیه

صانسر بونجه عالم حالنده ايديلر . چيكسز وچيكلاوى ممكن بولمغان مدت ايلك غاز حالنده حركت ايتارلر ايدى . نورلرى ايله بتون دنيانى ياقطرتقان قياش، يلدزلر، طبيعى حاللرى ايله بزنى عجبلىدر گان ير يوق ايدى . همهسى غاز حالنده حركتده ايديلر . حركت اثناسنده ماده ده گى جاذبه و دافعه قوه لرينىك تاء نيرلرى ايله اواق عالم لرگه بولنديلر . نهايت ير قياش دن و آى يردن آيورلدى . كچوك بولغان جسم نىك حرارتى يوغاتوى زور بولغان جسمگه قاراغان وقتده تيز بولدىغىدن ير، قياش كىبى جرم لر حرارتلرن تيزراك يوغاتوب بوكونىگى . حاللرينه كلدىلر . تكامل ايتدىلر . باشقه زور عالم لرده حركتلىرى نتيجه سنده تكامل ايتدىلر . اثبات ايتلىگان نظريه ايله (هر نرسه اولنده غاز حالنده اولور) عالم مشاهدنىك غاز حالنده اولوب اولى اولووى آچق اثبات ايتلمش اولور . بناء عليه عالم مشاهد ازلى توكل سوزى ثابت اولور . بو نظريه كرك مادىون ؛ آتبيست لر و باشقه اهل فن طرفىدن قبول ايتلىگىدن عالم مشاهدنىك ازلى بولماوى بتون دنياده غى معتبر اهل فن طرفىدن تسليم ايتلمش اولورده هيچ كم عالم مشاهدنى ازلى ديوب دعوا ايتنه آلماز . ذاتا بزنىك مقصودمز ده عالم مشاهدنىك اوزىنىك ازلى بولماويدر . ماده سى ايله اشمز يوقدر . چونسكه ماده نىك قىمى بزنىك مقصودقه مخالفى توكل . بناء عليه عالم ازلى توكل دعواسى ثابتدر .

عالم مشاهد حادثدر .

يوقاروده قرآن دن «عالمنىك بدايتى دغان و ايكنچى مرتبه ده يرده خرابه لك بولاغى» آكلاشلون عرض ايتدىك . بو ايكنچى مقصودنى يعنى يرده و باشقه مشاهد عالم لرده اوتلر پيدا اولوب

خرابه زار اولوین (قیامت بولاچغن) اثبات اینمک ایچون عالمنک
اوزگارون اثبات اینمک کافیدر. شوگا کوره بزنگ مقصودمزشول نقطه
نیغنه اثبات اینمکدر.

مسلمانلر عالمده خرابه‌لک، ایکنچی تعبیر ایله قیامت کوتکان
کبک فن اهللریده قیامت و بویرنک خراب بولاچغن کومتکده‌لر.
مسلمانلر یرنک خراب بولاچغینه ایمان اینتکان کبک فن عالملریده بو
یرنک بنه‌چگینه ایمان ایتمشلر در. نه ره‌وشده بتونده‌گنه اهل فن آراسنک
خلاف بارددر. یلمزلر غایت نظامی حرکت ایته؛ ترتیبی بوزلمق
احتمالی یوق دیکان ذاتلر یو وباشقه قیاشقه ایپارگان یلمز
لر قیاش طوگوی نتیجه‌سنده خراب بولاچق دیلر.

بز بوایکی فرقه‌غه اعتبار ایتمازدن علم طرفندن تسلیم اینتلکان
نظریه‌لر ایله عالمده اوزگارلر بولوب خرابه زار اولاچغن اثبات
ایته‌چکمز:

عالم اوزگاره‌در. چونکه آنک اساسی بولغان ماده ایله قوت
اوزگاره‌در. ماده، جزلرینه لازم بولغان قوه دافعه‌نک جاذبه‌گه غلبه
سنندن غاز، ایکسیده تقریبی برنسپنده بولسه‌لر مایع، جاذبه‌نک
دافعه قوه‌سنندن آرتق بولونندن جامد شکلده بولنور.

ماده، بربرینه ضد بوایکی قوه‌گه بویصنورغه مجبور اولدیغندن
بر حالده‌گنه باقی قالماز. برشکلدن ایکنچی شکلگه کوچوب توررغه
هر حالده مجبور در. برحال و برشکلده قالوی ممکن توگلددر.

چیکسز بوشلقده سونکان ضیالر جه‌یوچی یا قطنی بلوطده حسابقه
صیماز درجه‌ده ذره‌لر بارددر. مذکور ذره‌لر قوه جاذبه‌لر تائیری
ایله بریرگه یاقنلاشوب زور مرکزلر تحصیل اینارلر. شول مرکزلرگه
هر طرفندن ه-چوم اینارگه باشلاب بهراشوب اوتلی کوب قیاشلر

میدانغه چغار. قیاشلرنڭ اوز جورلرنڭ قاطی حرکنلری سببلی خط استوا لری جهتنه گی جزلری آیورلوب سیار یلمزلر پیدا اولور. بولار نڭ هر قایوسندن بیان اینلگان روشده قمر آیورلور. شول روشده دنیاده ملیونلرجه قیاشار حاصل اولور. زمان وحرکنلرینڭ تأثیری ایله حرارتلرن یوغالتوب ئولگان جسم حالینه گرلر. ماده لرده جنب و دفع قوه لری بتمادگی ایچون جاذبه و دافعهلر سایه سنه بربر سنه بهرلشوب حرارت حاصل ایدوب غاز حالنه قایتورلر. ماده ابتدای بر حال اوزره قالوی ممکن بولمغان کبی نهاینده ده بر حال اوزره قالوی ممکن توگلدر. بونظریه گه بناء عالم مشاهدنڭ حدوئی ثابت اولدی دیمکدر. بز ماده نڭ واثیرنڭ حدوئی دعوا ایتیمیز. چونکه دعوا منی اثبات آلارنڭ حدوئنه باغلو توگلدر. آلار کرب قدیم و کرب حادث اولسون عالمده اوزگارش ثابت اولسه عالم مشاهدنڭ حدوئی ثابت در. دعوا من ایچون جزلرنڭ آیورلو و جیلولری یته در. بونی ایسه کرب مادیون و آتیست لر و کرب باشقه اهل فن انکار ایتمایلر. اوستونده یاشادگمز ارضده شول نظامغه تابع اولدیغندن بیرنکده حدوئی ثابت اولور. عالم ونادان هر آدم بالاسی یرنڭ خراب اولاغن سیزوی ایچون عالمده آزغنه غریب نرسه کورنسه دنیا خراب اولاغن کوتادر. حس قبل الوقوع نوع دلیل اولدیغندن بوده بر نوع دلیل اوله بلور

دنیاده کورلگان نرسه لر همه سی اوزگاروب تورادر، کائناتنڭ اجزاسی بولغان اولن، یغاچ و حیوانلرده کورلگان بو اوزگارش قانونی بتون کائناتده بولنورغه تیوشدر. چونکه طبیعت قانونی عالمدر. بوکبی اوزگارشلرنڭ بروقیاش کبی نرسه لرده هر که مگه بلنورلک آچق کورنماوی آلارنڭ عمرلری نهایت درجده اوزرن بولدیغی

ایچونگنه در. جز لركلنك مقياسى، جز ده گى اوز گارش كلنك، اوز گارش
لازم ايندگندن اوز گارش بتون عالمدرده موجوددر.

حدوث و ازليت عالم حقنده

مذهب قديم

اسكى فېلسوفلر نظرند، عالم قديمدر. آلاز قدم عالم مسئله سن
بر نيچه دليللر ايله اثبات ايتمشلر در. آلاز قاشنده حادث نرسه نلگ
قديم دن صدورى ممكن توگلدرد. بز بونده بر ايكى مشهور دليللرن
كوچر مك ايله كفايه لنه چكمز:

بر حادثنك واسطه سز بر قديمدن صدورى ممكن توگلدرد. چونكه
فرض ايتيك بر قديم بار. بو قديمدن ازله عالم صادر بولمامشدر.
عالمنك اول قديمدن ازله صادر بول-ماوى نيد-چوندر؟ البته
ازله عالمنك بارلغن بولنماوينه ترجيح ايته چك مرجع اولماوى
ايچوندر. ازله صادر بولماز دن سوگره عالم پيدا بولوى ايكى
صورتدن خالى اولماز. يا بر مرجع بولنور يا كه بولنماز. اگر بار
لقنى ترجيح ايته چك مرجع بولنماز ايسه عالم اولده گى ره وشنده
قالور، موجود بولماز: چونكه ترجيح بلامرجع محالدر. اگر بولنور
ايسه اول مرجعنى احداث ايتوچى كمدرد؟ اول مرجع نيچون اولده
بولنماز دن سوگره پيدا بولدى. اگر مرجع فلان نرسه ديوب كور-
ساتلور ايسه اول نرسه كه كوچامز. مرجعنك بولنوى حقنده كتورلگان
سؤال بونارغده كتورلور. ايمدى قديمنك حالى بو ره وشده ايكن
آناردن بر نرسه ده صدور ايتمز يا كه هر وقت آناردن صدور ايتنوب
تورر. آچغرىق سويله گانده: منكلمين دعوا ايتگان ره وشده بو عالم
حادث اولسه حادث بولماز دن ايلك نيچون صادر اولمادى؟ الله بولغان

قدیم اول وقت ایجاد اینار که قدرتی بولمیدی ایچون ایسه الله نلک عجزی لازم بوایسه محالدر. بونارغه قارش: «عالمنی احداث ایتمک ایچون ازله بر مقصود تعلق ایتمادی. غرض موجود بولمیده ده ایجاد ایدلمی؛ یا که اولده دنیانی ایجاد ایچون قورال یوق ایدمی. قورال موجود بولمیده دنیاده ایجاد ایدلمی» جوابی بیرلماس چوفکه متکلمینگه کوره ایکیسیده محال. بلکه خیالغه یاقن شول جوابنی بیرمکلر: بو «عالم حادث اولمیدی زماندن اول جناب حق عالم نلک وجودینی اراده ایتمدیده عالمه اول حادث اولمادی». حقیقتاده بو بر آز خیالغه یاقندر. فقط الله نلک اراده سی حادث اولدی حوی لازم اولور. الله محل حوادث اولمدیغندن اراده نلک ذات باریک دروئی محالدر.

ایکنچی تورلی تعبیر اینتلاسه: عالم نرسه دن پیدا اولدی؟ حادث اولمیدی زماندن اول نیچون حادث اولمادیده صوکنندن حادث اولدی؟ اولده آلت، یا که قدرت ویا (عالم نلک کمالی بولغان) قوت یوقلغی ایچون؟ بو حالده آلت قدرت یا که قوت اولده نیچون بار بولمادیده صوکنندن نیچون موجود بولدی؟ بو آلهماشنو سببلی عالمده حادث اولدی. بونارغه جواب: «صوکنندن بر اراده پیدا بولوی ایچون شول اراده ایله عالم بار بولدی» دیلسه بو جواب باطل و مشکلدور. چونکه بو صوکنندن حادث بولغان اراده ایکنچی بر اراده گه محتاج. ایکنچیسسی اوچنچی اراده که. اراده لر بر بر سنه توقف ایلموب غیر نهاییه اراده لر نلک بر برینه توقف اینولری لازم. تسلل محال بولوی ایچون بوده محال. اگر توقف ایتماز دیلسه آلت سنز، غرض سنز، قوت سنز اولارق حادث نلک قدیمدن ظهوری لازم. بونلک ممکن بولماوی بیان ایدلمی. خلاصه - عالم حادث اولسه نیندای سبب کورساتلسه ده محال لازم اولور. بناء علیه عالم قدیمدر.

متكلمين طرفندن جواب: ۱) عالم حادث. حدوثى اراده^۶ ازليه ايله
در. فقط بو اراده^۶ ازليه عالمك حادثه ازله تعلق ايتمازدن حا-
دث وقتده تعلق ايتمشدر. شول تعلق سببلى عالم شول وقت ميدا-
نغه چقمشدر. سز بومالك «الله نك اراده سى حادث اولوى لازم» ديسز.
اراده و اراده نك تعلقده عالمك حادث اولديغى وقتنده موجود
اولسه اراده نك حادث اولوى لازم اولور ايدى. فقط بز اراده او-
زى قديم، تعلق حادث ديمز. بوندى جناب حقك عمل حوادث اولوى
و اراده لر نك الى غير النهايه تسلسل ايتماسى لازم كلماز. بوندى يا-
لكز تعلق نك حدوثى لازم اولور كه: بوتعلقه امر اعتبارى اولديغىدىن
هيچ بر محالنى مستلزم اولماز.

۲) قدم عالم محالدر. چونكه عالم قديم اولسه فلك ايچون نها-
يتسز دور لر اثبات اينمك لازم. حالبوگه فلك دور لر ينك نكلى،
ربعى، نصفى باردر. چونكه هر يلدز نك دوره لرى تورليچه دور. مثلا
فلك زحلده اوتوز سنه، مشترى اون ايكى سنه ده دور ايتددر.
چيكنز بولغان نرسه لرده آرتق و كيملك بولوى محال بولديغىدىن
عالم نك قدمده محالدر.

يا كه فلك دوره لرى جفتمى؟ تكه مى؟ ويا هم جفت هم تكه مى؟
ويا جفتده توگل، تكده توگلمى ديلسه نه جواب ويررسز؟
اگر هم جفت هم تكدر يا جفتده تكده توگل ديسا كز بطلانى
اشكاردر. اگر جفتدر و جفت بر آرتدر غاچ تك اولور، ره وشنده
جواب بيرسا كز نهايتى بولمغان بر نرسه نك بر آرتصرف ايله تك
اولوى نيچك ممكن؟ اگر تكدر، تك بر آرتدلغاچ جفت اولور
ديسا كز عين استعماله لازم كلور.

فلاسفەنىڭ عالم ازلىتى حقئەدە ايكنچى دليلىرى:

عالم قديمدر. چونكە عالم حادث اولسه الله نىڭ عالمگە تەقدىمى
 حرەكت يىدىنىڭ حرەكتى مۇتەئەققە وېر كىشىنىڭ اوز ظلىنە تەقدىمى كېك ،
 يا كە علەنىڭ معلولغە تەقدىمى كېك تەقدىمى بالعلية در. يا كە بىر زماندا پىدا
 بولغان حادثەنىڭ آنەن سوڭ زماندە پىدا بولغان حادثەگە تەقدىمى
 كېك تەقدىمى بالزماندر. ا گر الله نىڭ عالمگە تەقدىمى بالعلية اولسه
 تەقدىمى بالعلية دە مۇتەئەققە ايله مۇتەئەققە نىڭ زماندە مساوى اولولرى لازم
 اولدىغىنىدىن ايكسىيدە حادث يا ايكسىيدە قىدىم اولور. مادامكە الله
 ازلىدر. بو حالدە ايكسىيدە ازلى اولور. بىرسىنىڭ ازلى ايكىنچىسى
 نىڭ حادث اولوى محالدر. چونكە بو تەقدىمدە آرالرنىڭ غى تەقدىمى
 تەقدىمى بالزمان اولوى لازمدر. بىز آنى تەقدىمى بالعلية فرض ايتىمىش ايدىك .
 ا گر الله نىڭ عالمگە تەقدىمى تەقدىمى بالزمان دىلسە زمان دخى عالمىدىن
 جزء اولدىغى ايچون عالم و زمان يوق ايكن حق تەئالىنىڭ بىر زمان
 ايچىنمە بولنوى و اول حالدە زماندىن ايلك بىر زمان بولنوى لازم .
 قىل الزمان بىر زمان بولنمق اجتماع نقيضىن اولدىغىنىدىن بالبداهە
 محالدر. زماننىڭ حدودى محال اولسه قىدىمى ثابت اولور. زمان قىدىمى
 بولسه حرەكتنىڭ دە قىدىمى اولوى لازمدر. چونكە زمان مۇتەئەققە حرەكتدر.
 حرەكت قىدىمى اولسه مۇتەئەققە قىدىمى ثابت. چونكە مۇتەئەققە حرەكتى
 ايله زمان دوام ايتەدر .

جواب: زمان حادث و مخلوقدر. زماندىن اول اصلا زمان يوقدر.
 « الله عالم و زماندىن مۇتەئەققە » سوزمىزدىن مرادىم « عالم يوق ايكن
 الله بار ايدى. عالم دخى الله تەئالى ايله بار بولدى. » دىمىكدر.
 « عالم يوق ايكن الله بار ايدى » سوزمىزدىن مۇتەئەققە بولغان نۇرسە

از لده الله نك بارلغى ايله بر ابر عالم نك يوقلغن خبردر. «صوكندن عالم دى الله ايله بر ابر بار بولدى» سوزمزدن مراد الله ايله عالم نك بار لده اجتماعلرن خبردر. الله تعالى نك عالمگه تقدمندن مقصودمز الله يالكنز اولديغى حالده بارلق ايله يالكنزلغن بياندر. عالم بر كشى كبيدر. مثلا بز «عيسى يوق ايكن الله بار ايدى. صوگره عيسى دى الله بارلغى ايله بر ابر بار اولدى» ديساك بو جمله عيسى يوقلغى ايله بر ابر الله نك بارلغن وصوكندن بار لده ايكي سينك اجتماعن افاده ايدر. اوچنچى بر نرسه فرض ايتمك لازم اولماز. بناء عليه محاللرنك بر سیده لازم كلماز.

فلاسفه نك اوچنچى دليللىرى :

عالم از ليدر. چونكه هر حادث بر ماده ايله مسبوقدر. چونكه هيچ بر حادث ماده دن مستغنى توكل. بناء عليه ماده حادث اولمايوب حادث بولغان نرسه ماده اوزرينه جارى بولغان صورتلر، عرضلر، كيفيتلردر. بونك ايضاحى شولدر: هر حادث حدوثنندن ايلك ممكن ويا ممتنع ويا كه واجب الوجوددر. ممتنع اولماز. چونكه ذاتنده ممتنع بولغان نرسه بولنه آلماز. واجب توكل. چونكه واجب فاني اولماز. هيچ بر جهتدن اوزگارماز. بناء عليه هر حادث حدوثنندن ايلك ممكن الوجوددر. ايمدى حادث حدوثنندن ايلك ممكن الوجود اولسه «امكان» آنالغان وصفنك قبل الحدوث آنارغه ثابت اولوى شكسز در. حالبوكه حادث اول وقتنده هنوز موجود بولماديغندن بو امکان وصفى نك محلى شول حادثنى وجودقه چقاره چق محل بولمق لازم. چونكه وصف اضافى اولديغندن بنفسه قائم بوله آلماز. بناء عليه قيا مى ايچون بر محل لازم. اول مجمله ماده دن باشقه شى توكل ايدر.

امكان صفتى ايله صفا تاملانغان ماده نىڭ ايكنچى بر مادهسى اولما-
ديغىدىن ماده نىڭ حادث اولوى ممكن كورلماز. چونكه ماده حادث
اولسه ايدى ياقىنده بيان ايتىلگان ره وشده هر حادثنىڭ امكانى اوز
وجودىدىن مقدم بولنويىدىن ماده نىڭ امكانى بنفسه قائم اولارق باشقه
ايكنچى نرسه گه اضافه ايتىلماز ايدى. حالبوكه امكان اضافى بر صفت
اولديغىدىن بنفسه قائم اولوى ممكن توگلىدر. ايمدى ماده نىڭ حدودى
مجال اولسه قىمى ثابت اولور. مقصوده شول ايدى.

جواب: فلاسفه ذكر ايتىلگان امكان عقل حكمنه راجعدر. بر نرسه
كه: عقل آنىڭ وجود و عدمىنى درست كورسه بىز آنى «ممكن» تسميه
اينمىز. بر نرسه كه: عقل آنىڭ وجودى جائز كورماز ايسه «ممتنع»،
وبر نرسه كه: عقل آنىڭ عدمىنى درست كورماز آنى «واجب» ديور
مز. بولار عقلى قضيه لر اولوب بر بار بولغان نرسه گه محتاج توگلىدر
در كه: اول نرسه گه وصف بولسونلر. يعنى ممكن، ممتنع، واجب
آتالغان نرسه لر عوارض ذهنيه دن اولوب عوارض خارجيه دن
توگلىدر در كه: خارجى قائم بولورلىق بر محل اقتضا ايدوب اوزلرى
شول موجودنىڭ صفتى اولسونلر. بو حالده حادثنىڭ حدودىدىن اول
بر ماده اولوب اول حادثنىڭ امكاننىڭ قبل الحوت اول ماده ايله
قائم اولماسى لازم كىلماز كه ماده نىڭ قىمى ثابت اولسون.

مذهب قديم حقنده يازلغان بوسوزلر «تفاوت» دن كوچرلىدى.
ابن رشد امام غزالى نىڭ حكماغه قارشى ذكر ايتىلغان دلييللر قوتلى
دلييللر ايله ابطال ايتمشدر. بىز مذهب قديم اسمنده يازغان نرسه-
لر مرنى شا كر دلر گه بر نوع معلومات بولسون ديويكنه يازديغىزدن
تفصيل ايتار گه لزوم تابىماق.

صفات

ذات نه قدر درجه‌لی، بیوک اولسه آنک صفاتیده شول نسبتده
بیوک و عالی اولور. الله بنون کائناتدن اوستون و بتون عالمی اداره
ایدوچی ذات اولدیغی اثبات اینلگنج آنک کمالات بولغان صفاتلر
ایله صفاتلانی اوز اوزندن لازم اولور. قرآن، انسان ایچون کما-
لات صفاتلری بولغان علم، حیات، قدرت، اراده، سمع، بصر، کلامدن
عبارت بولغان یدی صفات ایله الله فی صفاتلامشدر. انسانلر ایچون
کمالات بولغان بوصفاتلر ایله الله‌نک صفاتلانی ضروریدر. چونکه
عالمی ترتیب و مکمل نظام ایله یاراتوچی ذات الله‌در. بو قدر عال-
ملرنی، آلوده‌غی غریب و عجیب نرسه‌لرنی یاراتوچی ذات نک ائک
مکمل اولوی لازمدر. چونکه مکمل بولمغان ذات. نک کامل بولغان
نرسه‌لرنی یاراتوی و مکمل اداره اینوی عقل نظرندە ممکن توگلددر.
انسانلر و حیوانلر بودعوامزغه همه‌س شاهد عادلردر. آدم، حیوان
و دنیاده‌غی هر مخلوقنک اش اوزینک کامللگی ایله متناسبدر. ایکنچی
جهتدن آدم، حیواننک کمالاتنه دلیل بولغان صفاتلری نیقدر عالی
اولور ایسه اشییه شول نسبتده کامل اولور. پناء علیه ائک مکمل
بولغان جناب حقنک ائک کامل بولغان صفاتلر ایله عقل نظرندە صفا
تلانوی لازمدر. قرآن‌ده بزگه الله‌نک شول کمالات صفاتلر ایله
صفاتلانی بیان اینمشدر. عالم و آندە غی فوق العاده نظام و قا-
نونلر الله‌نک ائک مکمل بولوینه شاهد اولسه ائک مکمل صفاتلر ایله
صفاتلانیینه‌ده شاهد و دلیلدر. چونکه اش ائک مکمل بولسه ذاتیده ائک
مکمل، ذاتی ائک مکمل بولسه صفاتیده شول درجه‌ده ائک مکمل بولوی

جديهيدير. بناء عليه جناب حق الك مڪمل درجه ده علم، حيات، قدرت، اراده، سمع، بصر، كلام صفاتلرى ايله صفا تلانوى ثابتدر.

يدى صفات

(۱) علم - بلمكدر. بلمك بتون بارلق ايچون لازم واك كمالات صفاتيدر بلموچى بلمك صفاتى ايله صفاتلانويچيدر. علم بارلق ده كمالات صفاتى ايكن بتون كمالات ايله صفاتلانويچى جناب حقنك آنك ايله صفاتلانوى ضرور ييدر. بناء عليه الله عالمدر.

بلمك بتون ممكناتده كامللك صفاتى اولديغى كى ممكنات آرا سنده علم ايله صفاتلنغان ذات آدمدر. الله عالم بولماسه ممكنات جمله سندين بولغان آدم الله دن كامل اولوى لازم اولور، مقدمه دن آكلاشلانغان ره وشده بوممكن توگلددر. بناء عليه الله عالمدر. الله نك علمى اوزينك وجودى ايله موجود اولديغندن وجودى بتون كائنا- تنك وجودندن على اولديغى ايچون علميه بتون علومندن عالييدر. بناء عليه هر بر علمى ممكن بولغان نرسه اللهغه معلومدر. وجود ايله موجود ايكنچى تعبير ايله وجودكه لازم بولغان نرسه وجودنك بو- لغوى ايله بولنور، فناسى ايله فانى اولور. الله نك وجودى ازلى او لديغندن علميه ازلييدر. بلونده وجودندن باشقه هيچ نرسه كه محتاج توگلددر.

ايضاح:- «الله نك علمى اوزينك وجودى ايله موجود» در. چونكه الله واجبدر. واجب وجودنده باشقهغه محتاج اولماديغى كى صفاتنده وجودندن باشقهغه محتاج توگلددر. محتاج اولور ايسه الله- نك واجب اولماوى لازمدر. الله نك واجب اولوى اثبات اولنديغندن بو محالدر. بناء عليه الله نك علمى وجودى ايله موجوددر.

«وجودی بتون کائناتنڭ وجودنن عالی اولدیغی ایچون علمیه بتون علمون عالیدر» سوزم زده گی عالیدن مقصود مکمل دیمکدر . الله نڭ اڭ مکمل بولوی اثبات ایتلگندن «وجودی بتون کائناتنڭ وجودنن عالی» . جمله سی اثباتقه محتاج توگلددر . «وجودی عالی اولدیغی ایچون علمیه بتون علمون عالیدر» . چونکه وجودنڭ علویتی صفاتلرینڭ اڭ مکمل بولویندن کیلهدر . صفات مکمل بولغا . نده ذاتنڭ ، وجودنڭ مکمل بولوی ممکن توگل . بناء علیه صفاتی جمله سندن بولغان علمیه مکملدر . « . . . علمی ممکن بولغان هر بر نرسه الله غه معلومدر» چونکه الله غه معلوم بولماسه الله نڭ صفاتی بولغان علمی مکمل بولماوی وشول سببندن وجودنڭ اڭ کامل بولماوی لازم . بوايسه عالدر . بناء علیه الله نڭ علمی اڭ مکمل ومکملینیه علمی ممکن بولغان هر نرسه آنارغه معلوم بولوی ایلهدر . بس الله غه هر نرسه معلومدر .

الله غه بلمک صفاتی لازم اولوینی حواسمز وهر کوزم زده کورنکان نرسلر ایلهده اثبات ممکندر . کوزمز بتون ممکناتی نظاملی ، ترتیبلی ، وجود وبقاسنده محتاج بولغان هر نرسه نڭ آنارغه بیرلوینی کورمکدهدر . کوزمز وفکرمز بو نظام و ترتیبندن عبارت بولغان کمالنی بتون کائناتده ، یلدزلرده ، صولرده . . . کوره وبلهدر . هیئت علمیه بیان قلنغان روشده یلدز یا که قیاش اوزینڭ ایلنه تورغان چغرنندن چیقسه بتون عالم خراب اولاققدر . نباتات ویغاجلرده غی امتصاص قانونی - اوزلرینه مناسب مادهلرنی بوردن اوزلرینه تارتولری ، بر هوا و طبیعت جهتندن بر بولغان بیرگه ایگولسگان و بر صو ایله صوغارلغان و بر ره وشده تربیه ایتلگان اولقلرنڭ تورلی جنسلرگه بولنوب میدانغه کلولریده الله نڭ عالم و علمی قصورسز ، اڭ مکمل

بولوينه آچق دليلدر. انسان و آنڭ اعضالرنڭى خاصيتلر و سرلر،
آنالر قارنده غى بالالرنڭ اير، قادين و متناسب اعضالر ايله دنيا
غه چغولرى همهسى جناب حقنڭ عالم و آنڭ علمندن اوستون هيچ
علم بولماوينه عادل شاهدلردر. علمينڭ زور بولوينه كيميا و تاريخ
طبيعى كى فنون ايله كوب يللردن پيرلى اهل فن اشتغال ايدوبده
عالمده گى سرلرنى كامل آڭلى آلماولرى برهاندردر.

(۲) حیات - الله نڭ وجودى و اڭ مكمبل بولوى يقينى دليللر ايله
يوقاروده اثبات ايدلمى. وجودنڭ معناسى عقل نظرندە بديهى. الله نڭ
وجودنده غى كاملنڭ باشقه ممكنات وجودينه قاراغانده عاليك ايله،
اولده وجودنده غى ثبات، قرار كير اولمق و فئالق عارض اولماوى
ايله اولوى آشكاردردر.

وجود، اوزينڭ مرتبه سنه كوره، كامللگى و ناقصلگى نسبتندە
كامل و ناقص بولغان بارلق صفاتنى لازم ايتدردر. چونكه بارلق ايله
صفاتلنغان هر نرسه نڭ اوزينه نسبتنا صفات وجوديهسى بولنوى عقل
نظرندە بديهيدردر. وجودى اڭ كامل بولغان ذاتنڭ صفاتيه اڭ مكمبلدردر.
صفاتده كاملنڭ مرتبهسى صفاتنڭ نظاملى و بتون كيمچيلكلردن پاك
اولوى ايله در. صفات شول روشده كامل اولور ايسه بوصفات ايله
صفاتلنغان ذاته و وجودنڭ معناسيده كامل اولور. الله دليل ايله اثبات
ايتلرگن روشده بتون كائيناتنڭ خالقى و بتون عالمر آناردن صادر
ايكن وجودى بتون ممكناتدن مرتبهده كامل و كامل بولغان ذاتنڭ
صفاتيده مكمبل بولديغندن الله صفات وجوديه نڭ اڭ كامل ايله صفاتلانووى
ضروريدردر. تركلك معناسنده غى حيات صفاتى بتون وجودلر ايچون
كمال صفاتى و ضدى كيمچيلك صفاتى اولدغندن الله اوزينڭ اڭ مكمبل
بولغان وجودى نسبتندە گى اڭ مكمبل حيات صفاتى ايله صفاتلنوويه ظاهر
اولور. بناء عليه الله اڭ مكمبل روشده تركلردر.

ايکنچي جهندن الله نڳ بتون عالمنڳ خالق بولوي يقيني برهانلر ايله ثابت ايکن ترک بولويده عين شول برهانلر ايله ثابت اولور. چونکه بو قدرلي نظاملي و ترتيبلي حيات ايه سي عالمرنڳ اڳ مکمل حيات صفاتي ايله صفاتلنمغان ذاتدن صدوري ممکن توگلدنر. بناءً عليه جناب حق اڳ مکمل درجه ده حيات صفاتي ايله متصقدر.

۳) اراده و اختيار — اراده علم مقتضاسنچه هر نرسه ني تلاو ديمکدر. جناب حق بتون ممکناتقه بارلق هبه ايتوچي ذات، هر نرسه ني بلوچي، هر بار بولغان نرسه آنڳ علمته موافق تلاوي ايله موجوددر. الله نڳ وجود هبه ايتوي و هر نرسه ني بلوي اثبات ايتلگندن تکرار اثباتقه محتاج توگل. هر بار بولغان نرسه آنڳ علمته موافق تلاوي ايله موجوددر: چونکه هر بار بولغان نرسه الله نڳ علمته موافق تلاوي ايله بار بولمسه ايدى بو قدر عالمرده نظام و ترتيب بولنماس ايدى. نظام و ترتيب علم نتيجه سنده و علمگه موافق تلاو ايله گنه بولنوي بتون عالمنه حس ايتلگندن هر بار بولغان نرسه لر علمته موافق تلاوي ايله گنه بارلق کسب ايتمشدر. هر نرنڳ علمگه موافق ره و شده بولنوي علم و فتنچه تلاودن باشقه ممکن بولماون هر کم بلور.

اراده دن — تلاودن — باشقه عالمنڳ وجودي محالدر. چونکه عالم اراده دن باشقه موجود بولسه اتفافي بارلق کسب ايتمش اولور. اتفافي عالمنڳ ميدانغه کلوي ديمقراط نظريه سنده ابطال اولنديغندن محالدر. بس عالمنڳ اراده دن باشقه وجوديده محالدر. اختيار — الله اختيار ليدر. چونکه اختيار — زلق بتون بارلق ايچون اڳ زور نقصاندر. الله نڳ بتون کيمچل — کلردن پاك بولوي اثبات ايتلگندن الله کاملدر. بس الله اختيار ليدر.

الله اختيار ليدر. چونکه اختيار سن بولسه اختيار سزغى علم، قدرت

واراده صفتلری ایله کامل درجه ده صفتلنماوندنغنه بولوی
مکندر. مالبوکه اللهنگ بوصفاتلر ایله صفتلنوی اثبات ایتلدی. والله
اختیار سز بولسه علم، قدرت و اراده نوره سز قالور. بناء علیه الله
اختیار لیدر.

اختیار ایله صفتلنمغان ذاتن بوقدر نظاملی عالملرننگ صدوری
عقلا ممکن توکلدر، بس جناب حق اختیار لیدر.

(۴) قدرت - الله اوزیننگ علمی و اراده سیله عالمگه بارلق هبه ایتو
چی ذات بولوی ثابت بولسه قدرت ایله صفتلنوی بداهه ثابتدر.
چونکه عالمنی ایجاد ایتمک ایجاد ایتارگه قدرتی یتونمن باشقه ممکن
توگل، بناء علیه الله قادر در.

الله قدرت آیه سیدر. چونکه قدرت سز بولسه عجز ایله
قدرت آراسنده واسطه اولمادیغندن عاجز اولور. الله اڭ مکمل
واڭ مکمل بولغان ذاتنگ عاجز بولوی ممکن بولمادیغندن الله قادر در.
قدرت مسئله سن «نظام وجود»، «خلقت عالم» نظریه لری ایله
اثبات مکندر.

(۵) سمع، ۶) بصر، ۷) کلام: - یوقاروده ذکر ایتلکان صفا
تلرنی بتون شرایع اللهغه اثبات واللهنی آلاز ایله صفتلامشلدردر.
عقل بدیهی صاناغان دلایل مرکده اللهغه بوصفاتلرنی اثباتی بیان ایتلدی.
فقط سمع - بصر - کلام صفتلری باردرکه: بولارنی ظاهر معنالرینه
حمل ایتوب عقل محاکمه سنه حواله ایتساک عقل و فکر مز ایله گنه اثبات
مکن اولماز. فقط بوصفتلرنی اللهنگ ذات اقدسنه و بلاغت قاعده سنه
موافق ره وشده تاویل ایتساک عقل و فکر مز قبول ایتار: الله علم صفتی
ایله صفتلنغاچ کلام صفتی ایله ده صفتلانور. چونکه سوز معنا سنده بو
لغان کلام سوبلاوچیننگ - متکلمنگ - نفس نده گی معنایی آڭلاتونمن

عبارت؛ یا که آنکى واسطه سیله مغاطب منکلمنک کوکلنده گی معنای آکلار. ایندی ضعیف بولغان انسان ذاتنده گی معنای آکلاتورغه قادر بولسه بتون عالمنک سبب حقیقیسی بولغان ذات البته اوز مقصود ینی آکلاتورغه قادر در. بزگه ده اعتقاد جهنمن شول قدریسی گنه لازمدر. لکن انسانلر آراسنده غی آکلا تشمق لفظ واسطه سیله اولد یغمنن اللهنک عالم انسانیتکه مرحمتا بیبارگان ذاتلرغه آکلالتوی - ایکنچی تعبیر ایله وحیسی - الهامی ده اوزینه مناسب ره وشده بولورغه تیوشدر: شول آکلالتوینى الله قرآنده وحی، ورائه جاببن آکلالتومق ایله بولوون بلدر مشدر. *) وحی؛ تکلیم خصوصنده غی بتون قرآن آیتلری جمع ایتمک کاندن نهایت آکلالشه چق نرسه (ایکیندر ۱) وهی تعبیر ایتمک لفظلر باشقه مغاطبناک کوکلینه معنای (لقاء؛ ۲) سوز واسطه سیله آکلالتومق درکه: بوده تکلیم، ورائه جاببن - کورنمگان یردن - سوز آکلالتومق در. عقیده جهنمن بزگه اللهنک نی ره وشده آکلالتون بلمک لازم توکل. ایمانغه هیچ تعلق یوقدر. یاشلرنک عقللرینی تقریب ایتمک ایچونکنغه وحی بختنده برنیچه سوز سویلارمز.

قرآن ایسه اللهنک بزگه آکلالتقان معنالی یا که سوز یدر. بونده ایکی معنای ملاحظه ایترگه تیوش. برسی الله تعالی نک آکلا تو صفاتمن عبارت بولغان کلام نفسیسی بولغان معنالر؛ ایکنچسی ایسه کلام نفسینی بزگه آکلالتقان لفظلر، حرفلر، جمله لردر. برنچی بولغان آکلالتومق صفاتی جناب حقنک ازلیتی بداهه درجه سنده اثبات

(*) وما کان لبشر أن ینکلمه الله الا وحیا او من ورائه حجاب او یرسل رسولا فیه وحی الیه باذنه مایشاء (شوری: ۵۱ آیه) فکان قاب قوسین او ادنی فاعوحی الی عبده ما ووحی (النجم ۹ و ۱۰ آیه) وکلم الله موسی تکلیما (نساء ۱۶۴ آیه).

ایتلگنن قدیم در. بز اوزمزنك حیاتمزه آڭلاتمق صفاتی ایله صفاتلنغانده جناب حقنك بوصفات ایله صفاتلنوی بدیهیدر. چونکه آڭلاتمق صفاتی بزنگ ایچون کاملک اولدیغی کبی جناب حق ایچونده مکملکدر. ضعی بولغان تلهگان مقصودنی آڭلاتنه آلماولق نقصدر. جناب حقنك اڭ مکمل بولوی اثبات ایتلگنن بومالدر. بناء علیه اللهدن کمال بولغان آڭلاتمق صفاتی نك هیچ بروقتده آیرلوی ممکن توگلددر. چونکه کاملک صفاتینك برذقیقه اولسون اللهدن آیرلوی نقصدر. الله هرکمچیلکدن پاکدر. بناء علیه هر وقت آڭلاتورغه تلهسه آڭلاتورغه قادردر.

جمله، حرفلر وسوزلردن عبارت بولغان اللهنك کلام نفیسین بزگه آڭلاتورغه قورال بولغان نرسه لر بداهه حادثلردر. کوزمز ایله حرفلر، سوزلرنك بتولرنی قرآنلرنك توزولرنی، ایسکرولرنی کور دگمزدن بو خصوصده سویلارگه ده اورون یوقدر. او قولوب تورغان قرآننی حادث توگل، قدیم دیمک حماقتدر. عقلسزلقدر.

۳ نچی عصر هجرینك اوللرنده پیدا بولغان بو بدعتکه سیاست قاتناشوب بتون عالم اسلام ایچون بلاء وزورفتنه بولغان اییدی. قرآن مخلوق دیگان ذاتلرنی اولتورمک کبی فطیعه لرگه قدر ارتکاب ایتلکان کبک قدیم دیوچیلرده جانلرندن امین توگل ایدیلر. بروقتده ماددر دیوچیلر اولتورلسه ایکنچی وقت قدیم دیوچیلر اولتورلور اییدی. امام احمد بن حنبل کبیلرنك قرآن مخلوق دیماولریده یالسکز ادب یوزندننگنه اییدی امام احمد کبی محترم ذاتنك او قولغان قرآننی قدیم دیماوی معلومدر.

بو بدعت بولغان مسئله ده اشعریلر ایله معتزله لرنك صوغشلیری برگنه نرسه دن طوغوشدر. اشعریلر معناغه غنه قاراب قدیم، معتزلیلر

لفظغه غنه قاراب حادث ديمشلردر. بو ايسه اشعربلرنك «سويلاوچى سوزن اوزى فاعل» بولوى نظريه سن قبول ايتماولرندندر كه: بو- فارغده «اللهنك محل حوادث بولوى لازمدر» خيالى قوشلوى سبب اولمشدر. معتزله لر «سوز سويلاوچينك اش» نظريه سن اثبات وسوز لفظغه خيال ايتوب كلام حادث ديمشلردر.

سمع، بصر صفاتلرنى كورله وايشتله تورغان نرسه لرنى بلمك ايله تاءويل ايتهمز. بناء عليه اللهنك كورله وايشتله تورغان نرسه لرنى بلمك صفاتى بولغان سمع وبصر ايله صفاتلنوويده صفات بحثفنگى عين برهانلر ايله اثبات ايتلمش اولور.

جناب حق و آنك صفاتلرى خصوصتكى بو قدر نزاعلر، اختلا فلر آدم هر نرسه دن اول اللهنى بلورگه، ايكنچى تعبير ايله سببسز هيچ بر نرسه نك بار بولماون بلمك آدم ايچون طبيعى، واللهنك بارلغن بلمك ايله گنه كفايه لنمازدن آنى اوزى كبك چپكلى صاناب صفاتلارندن بحث ايتارگه آتلوينمن وبارلقتك سرلرنى آكلارغه تورشوندندر. بز آدمك بليگان نرسه سن وفكرن اولچاب قاراساق اللهنى بتون گنه سيله بلورگه نيقدر تورشسه ده بله آلمايه چغن آكلايه چقمز. انسان اوزينك وجدان، حس وعقل قوه لرى نسبتنه كائنااتن بعض نرسه لرنى بلور؛ وشول بليهي نسبتنه كائناات حقنه علمى قاعده لر ترتيب ايتارگه قوتى ايرشور. كائنااتك كنه سنه ايرشمك بو كونه قهرميسر اولمادىغي كىي بوندن سوكله تيزميسر بولماز. چونكه «كائناات بسيطان مر كبه كه تابه ترقى ايتنه» وكائنااتنى بلمك اجزالرنى بلمك ايله اولاققدر. فقط بو مر كبلر خالص بسيطان بولغان نرسه گه توقنالديغندن بلمك مشكلاشه در. آدم كائنااتنى عوارض و آنا رى ايله گنه بله در. اوزمزگه اك ياقن ياقطنى مثالگه آلساق انسانلر

هر اشنگ حكمتى نظاملى و ترتيبلى اولوى ايله، خصوصى ياكه
عمومى ضررلرنى دفع ايتىرى واش عقل محكمه سنه طاشلانغانده
عقلنگ آنى فايدهلى صاناوى ايله در. اش اشلاو بالذات مقصود بولوب
اراده و عقلغه موافق ميدانغه چغوى ايله در. صدفه و اتفاق ايله گنه
اشلانگان اشلر حكمت صانالسه اويقودهغى كشىنگ بالاغه ياكه باشقه
هر نرسه گه ضررى تيگه چك يلاننى، چاياننى اتقاقى اولتىروى حكمت
صانالوى لازمدر. حالبوكه: بونى هيچ عاقل حكمت صاناميدر.

بتون عقل آيه لرى عقل آيه سى كشىنگ اشى عبثن مصون
اولويته اتفاق ايتمشلردر. «عقل آيه سى» ندىن مقصودلرى اراده سى
اييله بولوب اشلاوچى، «عبثن مصون» سوزلرنىن مرادلرى بر مقصود
ونتيجهنى اويلاپ اشلاوچى ديمكدر.

ايتىرى عقل آيه سى آدمنگ حادث و هر وقت بنارگه حاضر بر
اشنى اشلاونى شوندى على مقصود بولنسه بتون عقل، علوم، معارف،
كمالت بشريه ننگ منشاءى بولغان ذات اقدسنگ اشى عبث بولون
عقل نيچوك قبول ايتسون؟ ..

الله ننگ اشى البته غاييت حكمتلى و محكمدر. يروكولرنگ يارا-
تلوشلرى و آلودهغى غريب و عجيبلك، كائناتدهغى بو قدر نظاملر
همه سى الله اشى؛ هر بار بولغان نرسه ننگ مصلحتى اختيـاجاتـنگ
اوزى ايله بولنوى، خصوصا حيات آيه سى حيوان و نباتلردهغى نظام
و قانونلر و آلودهغى تكامللر همه سى الله اشى كامل و اك مكمـل بولويته
دلالت ايتلر؛ و بولار واسطه سيله الله ننگ اك عالم اولوينيك استى-
لال ايتوب بله مز. كائناتنگ كورلگان هر نرسه كچوك اولسون، بيواك
اولسون همه سنه حكمت اثرى كورلوب تورادر. علم و فنون بتون
كائناتنگ زور حكمت اوزره يارانلون آچى بلسره در. اشعرى،

ماترىدى، معتزلى كائىناتىدە غى ھىراش ھىكمتلى بولۇپتەنە اتفاقا اينىكان
كېك عصمىزىدە غى، عالمىدە كائىناتنىڭ ھىكمت اوزىرە ياراتلۇپتەنە اتفاقا
اينىمىلار دەر.

ھىكمت و ھىكمتلى سوزىمىز دىن مقصود ھىر نىرسە نى اور نىپتە قويمىق
و ھىر ھىتاجغە اوز احتىياجىن دفع ايتىپك سىبىلار ايله خلقىدەر. ھىكمت
معناسى و ھىكمتلىمىن مراد آ كىلانسه اللە نىڭ ھىراشى ھىكمتلىمىز سوزىنىڭ
معناسى آ كىلاشۇر. بىناء عليه « اللە نىڭ ھىراشى ھىكمتلىمىز » دىيۇپ
دعوا ايتىمىز. چۈنكى اللە اشنى اشلە گاندىه اشنىڭ ھىكمتلى اولۇى اللە
غە معلوم و مراد بولۇر ياكە بولماس، اگر مراد و معلوم بولما
سە اللە نىڭ علمى مكمىل بولماي و ارادە سىز اشلەكلەكى لازم اولۇر.
بۇنىڭ مكمىن بولماي علم و ارادە بىخىتتە كېمى. بىناء عليه اشنىڭ
ھىكمتلى بولۇى معلوم و مراد اولۇر غە تىيۇشۇر.

ھىراشنىڭ ھىكمتلى بولۇى علم و ارادە نىتىجەسى و اللە نىڭ علمى
و ارادەسى اڭ مكمىل اولدىغىننى اشىدە اڭ مكمىل دەر.

اللە نىڭ وعدە سىن، و عىمىن يىرىنە بىتكر و ندىه اثبات عىن شۇل
اثبات دەر كە: علمى و ارادەسى مكمىل بولغان ذاتنىڭ و عىد و وعدە سىدە
مكمىل بىعنى يىرىنە بىتكر لىگان بولۇى لازم دەر. چۈنكى و عىد و وعدە بىنە
ارادە و علم نىتىجە سىدەر. اللە درست سوزلى اولۇى بىداهت درجە سىدە
دەر كە: عكس حالدە صدق ايله كذب آراسىدە واسطە اولمايدىغىننى اللە
نىڭ صدقنىڭ ضدى بولغان كذب ايله صفاتلانىوى لازم اولۇر. بوايسە
اللە اڭ مكمىل ذات اولدىغىننى مھال دەر. بىناء عليه اللە نىڭ وعد و و عىمىنى
ھمەسى كىيلاچكىدەر. ھق دەر.

اللە غە مصلحتنى رعايە و اجبىنى؟ يوقمى؟ بىخىتتە كىنچە معتزلى
آ كىلاغان رە و شىدە كى « و اجبىدەر » سوزىننى نوع اجبار معناسى

آگلا شلد یغندن بز آندن تعاشی ایته مز . . صاقلانده مز . فقط الله امر
اینگان ره وشده قوت و عقل صرف ای دیوب اسبابیله شروع ایتمکانه
کائناتده هر آدمک مصلحتینه موافقتی ویتزلک کوره مز . کائناتده
آدم ایستگان و آنک حیاتی ایچون لازم بولغان هر نرسه بار بولد
یغندن کائناتی الله بتون عالم انسانینک مصلحتینه موافق یاراتقان .
وموافق یاراتمق سننیدر دیوب حکم ایته مز .

معتزله ایله باشقه مناهب کلامیه فی توفیق ایتمک لازم ایسه شول
ره وشده بر ایکی سوز سویله مک ممکنر: معتزله و باشقه مناهب کلا
میه الله نک اش حکمتلی اولوبینه اتفاق ایتمکلی ذکر اولندی .
فقط معتزله حکمت سوزنی غرض ، علمه غائییه و رعایه مصلحت گه ده
اطلاق و رعایه مصلحت واجب دیوب مبالغه ایتمشلدردر . باشقه اهل
کلام صاقلانوب ، ادب و حساب دینییه گه بو اطلاقلرنی موافق تابماز .
دن بو سوزدن صاقلانمشلدردر . خصوصاً رعایه مصلحت ایچون عقل
اشلاتمک ، فکر یورتمک ملحوظ اولوب بونی ایسه الله نک علمینک
مکملدگینه موافق تابمادیقلمری کبی علمه غائییه و غرضده ده اشنگ
اولندن آخرینه قدری فاعلنگ کوکلنده حرکت موهوم اولدی یغندن
بونیده جناب حق ایچون کیمچیلک صاناب رعایه مصلحت ، علمه غائییه
و غرض کبی سوزلرنی اطلاق ایتمودن صاقلانمشلدردر . لکن بو کبی
خصوصلرده سوز سویله مک و عقلمکنی مسلمانلر آراسنده غی قردا .
شلکنی بتوررگه آلت و تفرقه غه سبب ایتمک تاء سفلی حاللرندندر .
بنده اش خصوصنده کلام اختلافارن بر طرفقه آتوب قسقه چه
شول روشک سوز سویله مک ممکن : بنده هر کون اش اشلاب توردیغندن
عقل و حس شهادتی ایله بنده نک اش باردر . میدانده در . آدم اوز
اختیاری ایله اشلگان اشلرن کوزی ایله کوردگی کبی باشقه لورینگ

اشلرنده كوره در، بله در. بنده ننگ اشن انكار اينمك عقل وحسنی انكاردر. بنده ننگ اش اوزينك اراده سی و علمى نسبتنده در. اشينك مقدمه سن، نتیجه سن اوپلى و عقلی ايله محكمه ايتنه؛ نهايت اوزينك علمى و قدرتينه مناسب اختيارى ايله ميدانغه چغاره در. فقط بنده عقلی، حسلى سلامت بوله توروب خطالقه ايتنه در. دوستن رضا قلمق مقصودى ايله آچولاندره؛ سعادتى ايچون حرکتى ائناسنده هلاکت چغرينه توشه؛ اوزن شلتهلى. نهايت عقلمن اشله توروب و فكرن يورتوب هلاکتدن خلاص اولورسه، اشنى نتیجه ليره ك يول وسبيلر ايله ميدانغه چغاررغه و پونك سايه سنه مسعود و بختلى بولوررغه تورشه در. مقصودينه قيمه بولغان ايبداشلرينه و باشقه لرينه آچولانه؛ كوب و قنلر آرالرنده منازعه، تارتشولر پيدا بولادر.

انسان اشى ايچون اوز ايبداشلىرى بولغان انسانلر ايله منازعه ده بولنغان كيك طبيعته آنك ايله هر وقت مبارزه ايتنه، جيللر سببلى فورطنه لر بولوب كيمه و پراخودلرن باطره؛ ياشن به شتاب اوزن ياكه حيوانن هلاك ايتنه؛ ياردمى مأمول بولغان كشى اولوب ياردمچيلدن محروم بوله؛ منصب آيه سی بولسه اورنندن چغاره له؛ و باشقه بوكبى طبيعى حاللر بنده ننگ باشنه كلوب هر كون حيات ميداننده يگى واقعه ميدانغه چغوب آدم تنازع بقاده بولنده در. بوره وشه حاللرنك هر كون آلماشنودن اوزندن اوستون بولغان قوتنى سيزه؛ آنارغه قوتى يتمه چگن بله در.

بو قسقه مقدمه دن بنده ده اختيار جزئى تعبير ايتلگن بعض موفيقينلكر بولوى آكلاشله در. اشته اهل كلامنك اختيار جزئى تعبير اينگان نرسه لرى شوندن عبارتدر. حقيقتاده بنده ده اختيار جزئى تعبير ايتلگان جزئى موفيقه لرگنه بار. بونى منطقى اثبات

ایتساک شول ره وشده اثبات اینه بلور مز:

بندده اختیار جزء یگنه بار. اختیار کلی یوق. چونکه بندده ده اختیار کلی بولسه تله گان هر نرسه سنده تصرف اجرا ایتار ایدی ده هر تله گان نرسه سن میدانغه قویار ایدی. چونکه بتون اختیاری معناسنده غی اختیار کلینک نتیجه سی شول. حالبوکه هیچ بر ذات بتون تله گان نرسه سن میدانغه قویا آمیدر. بنه علیه هیچ کومه اختیار کلی یوق. بونی علمیراک شول ره وشده اثبات ممکن: کائناتده غی نظام وقانون، طوغروس کائناتده کور لکان مبارزه حیاتیه انسا نره اختیار کلی بوماون کورساته؛ انساندن اختیار کلینی آلادر. اولاد آدملر آراسنده غی نظام غلبه لک اوزره تاسیس اینلنگندن بندده نك اختیار کلیسه مانع بولادر. نانیدا طبیعت قانونلری یاشرن قوللری ایله هر وقت زیندک اختیارینه قیبه بولوب تورالر. عالمد کون بکون طوغان حادثه لر، یکیلقلر بندده نك اختیاری ایله معنوی ره وشک صوغشه لر. نهایت بندده نك اوزاراده سی ایله طوغان اختیاری اوزینک علمی، قوتینه متناسب اشلرگنه میدانغه کنوره له در.

قسقه س آدمنک اختیاری اوزینک قوتی نسبتنده؛ قوتی، علمی اولچاولی بولدیغندن اختیاریده اولچاولیدر. اختیار کلی بتون طبیعتکه حاکم مطاق بولغان الله دن باشقه ذاتده بولنوی ممکن توگلدر. الله نك قوتی، علمی کلی اولدیغندن اختیاریده کلیدر. بندده نك علمی وقوتی جزعی اولدیغندن اختیاریده جزئیدر. انسان شول جزعی اختیاری نسبتنده حیات ولوازماتن حاضرلگی ایچون شول اختیاری جزئی هبه ایتوچی ذاتقه هر وقت شکران نعمت ایتارگه یعنی شول اختیار سببلی تابلغان هر نرسه نی اورنینه صرف ایتارگه بورچلودر. معتزله کبی بندده گه اختیار کلی اثبات ایتدک ممکن اولمادیغی کبی اشعری

کبی آدمنی حیوان منزله سنه ایندروب اختیار سز ایتمکده مناسب توگلدنر. بناء علیه بنه اختیاری. فقط هر تله گان نرسه سن برینه بیکر مک بنده قدر تنیدن خار جدر. بنده هر اشکه کسب مقتضا سنبه کرسور که قدر تلی. لکن هراشنی میدانغه چغاررغه قدر تی یوقدر. خلاصه بومسئله دینی جهندن قارالسه دین سعادت اساسی بولغان ایکی بیوک اساس وضع ایتمشدر. بری بنده اوز اختیاری ایله سعادتینه سبب ووسیله بولغان نرسه لرنی کسب ایته آلادر، ایکنچیس الله ننگ قدر تی بتون کائناتدن اوستون و بتون کائنات اول قدر تننگ نفودی آستونده در که: کائناتده نصرف ایندگی کبی آدم و آننگ اشار نده ده منصرف و آدمگه الله دن باشقه هیچ بر یاردمچی یوقدر. الله دن باشقه ذاتدن استمداد بنده که حرامدر.

افعالنک حسنی و قبحی

آدمننگ اختیاری ایله اشلگان اش بز ادراک اینگان کائنات جمله سنندن خارج توگل، آدملرننگ اشلرن حس ایتکانده یا که اول اشار ننگ صورتلرن ذهنه زگه کتورکانک نینمای حسلر و صورتلر حاصل بولسه کائناتننگ بعض جزلرن سیزگانده یا که خیال مزغه کتورگانده ده عین شول حس و صورتلر حاصل بولادر. بوایکی حس و صورتلر آراسنده آیو-رما بولماوی بیدیهی اولدیغندن اثباتقه محتاج توگل.

کوڈله زده ماتور نرسه لر ایله نچار نرسه لرنی آبرو حس بو- لنون همه مز سیزه مز. چونکه مشربلر و مسلکدر توری بولوی سببلی ابرلر و قادینلر ماتورلغی کبی بعض بر نرسه لرده تورلیچه فکدره

بولساقده گللر ، باغچه لر ماتورلغی خصوصنده بر فکرگه کیله مز خصو-
صا گللر نڭ وضعینلری ، تورشلری و توسلری آراسنده مناسبت بو-
لنوب ماتورلقلق تمثال مجسمی بولورلق درجه ده بولسه لر ، قورمق ،
کیچمک ، اجزالری آراسنده نظامسزلق بولنماسه ماتور بولولارنده
بیگراک اتفاقه کیله مز. ماتور بولغان نرسه نی کورگانک کوکلمزده اثر
لنمک و عجبلمک ، قبیح بولغان نرسه لر نی کورگانده نفرت و کوکل تار
لغی کبی صفاتلر بولنون بله مز. نچارلق ایله ماتورلغنی کوزلر مزایله
بلنه تورغان نرسه لر ده - مبصراتده - شول ره وشده آیوردیغمز کبی
ایشنوب ، طوطوب ، طاطوب ، ایسناب بلنه تورغان نرسه لر ده ده عین شول
صورتک تمییز ایته مز. هر حس ایسه بوتهمیز صفاتنده بر درجه ده
بولوی ایچون بمیهی بر نظریه در.

بوایکی صفات آراسن آیوروق حسی آدهمه بولنوینه بز نڭ ایله
برابر هر کم اتفاق ایتهر. بلکه بعض بر حیوانلر ده بولنونک تسلیم
ایتهر. هر تورلی هنرلر بو ایکی صفات ایله تمییز ایتمگی کبی مد-
نینڭ مهم قسمن تشکیل ایتمکان عمارتده بوایکی صفاتنی تمییز سببلی
ترقی ایتمشدر. بلکه بتون مدنیت بو ایکی صفات ایله قاء-مدر.
ذوقلر نیقدر تورلی اولسه ده نرسه لر ایکی گه بولنورگه: قبیح یا که
ماتوردر.

محسوساتده بو ایکی صفات بولندیغی کبی عقل نظرند، بار بولغان
- موجودات عقلیه - نرسه لر ده ده بولنوی آشکاردر. الله، لطیف روحلر
ونفوس بشرگه ایارچن صفاتلر ده کمالنڭ بولنون اشیانی معرفت دور
بیندن قاراب اولچکان ذاتلر بلورلر و عجبلمورلر. کیچمکده کی
قبیح-کنی عالی ادرا کلی ذاتلر کوررلر. هیچ انکار اینمازلر.
عقلدهغی کیچمیک، همتسزک و غیرتسزک کبی صفاتلر نڭ قبیح

بولون كم انكار ايتە بلور. بوكىي معنوى نچار صفات ايه لرينىڭ اوز-
لرنىڭ بوصفاتلارنى ياشررگە بتون غيرتلرن صرف ايتولرى بونار
غە شاهد عادل اولە بلور.

قبیح نرسە اثرينىڭ مانورلغى سببلى ماتور ومانور نرسە اثرينىڭ
قبیح اولوى سببلى قبیح اولور. چونكە نرسەنىڭ اثرينىڭ مانورلغى سببلى
وجدان اول نرسە دن ماتورلقدن باشقە سن حسن ايتميدىر. مانور اثر نرسە
نى ماتور كورساتورگە سبب بولغان كېك عكسیدە شول نسبتە يە مسزلىتە در.
آدم كائناات حقنى قبیح و كورگە لك ابلە قطعى حكمدە بولندىغى
كېي باشقە آدملرنىڭ اختيارلرى ابلە اشلگان اشلرن بلكانە وەس
ايتكاندە دە عين شول ره و شده حكم ايتەر. كائناات و آزاردە غى نرسە
لرنى كورگانندە نيندە اى حسن و اثرلنىڭ حاصل بولسە آدملرنىڭ
اشلرن بلكان و كورگانندە دە عين شول حسن و اثر حاصل بولور. خلا-
صە - آدمنىڭ اختياري اشلرى بارلقدن بر قسم تشكيل ايتىڭدن حسن
يا كە قبیح لقنى حسن ايتودە كائناات ابلە اختياري اشلر آراسنىڭ آيرما
بولماوى بىد يھيدىر.

نظامى عسكرى حركتى، اوستا زەھناسنىق اويناوچيلرنىڭ حركت
بلدنيە لرى، اوستا موزيقەچيلر اويناغان موزيقە طاوشلرى بزننىڭ كوڭل
و بتون حسن قوہ لرمزنى اوزلر ينىە جنب ايتوب عجبلىندىرە لور. بز
آلارغە ماتور، حسن ديوب طبيعت ايستەوى ابلە حكم ايتەمز. نچار
بولغان اشلرنى، يەمسز حركتلرنى حسن ايتىگانندە و كورگانندە ينىە
طبيعت تلاوى ابلە يە مسز، قبیح ديوب حكم ايتەمز.

انساننىڭ اختياري اشلرنىڭ قبیح و حسنى آزارغە اياروب
كىلگەن رنجتو، لذت در. رنجونى بترمك كېي صفاتلر ابلە دە اولور.
صوققى، جراحتلىك، الم بىرەچك اشلر، قارن آچقان وقتە آشامق،

صوصاغان وقتده اچمك وهرلنت بیرهچك اش يا كه الم دفع اينده چك نرسه لر كى. اشته بولارنك حسنى وقبى لنت بىرمك ورنجتمك اعتبارى ايله دركه: ماتور لقارى لنت بىرولرندن ويه مسزل كلى المناك ايتولرندن نشاء ايتار. كرك حسلمزنىك ماتور ايله قبيعى آيروى سبلى وكرك لنت ورنجتمك اعتبارى ايله، هر كم حسن ايله قبيعى آيورر. حتى بوره وشده تمپيز ايتوده ترقى ايتكار حيوانلر ايله آدم شريكدر. آرالرندهغى باشقه لى آنچه حسن وقبيعى چيكلاوده، وچمان قوه سىنىك تمپيزى مقدارنده غنه در.

اختيارى اشلرنك قبيى وحسنى ضرر وفائده اعتبار ايله اولور. فائده وضررنى آيرونى كامللك ايله قيد ايتساك «كامل تمپيز» آدمك گنه بولوى مېكن اولديغى من بو معنا ايله حسن وقبيعى تمپيزدن حيوانلر استئناء ايتلور. بو نوع تمپيزدن عقللرى وفكرلرى ايك توپان درجه ده گى آدملردن باشقه سى استئناء ايتلماز.

افراط آشامق و اچمك، ماتور آوازلىر ايشتورگه بتون عمر صرف ايتمك، شهوت آرطندن يورمك كى لنتلر عاقبتلرى ونتيجه لرينه بناء قبيى اولور. رزق كسب ايتمك، شهوتلر ايله صوغشوق بدن وعقل قوه لرن كمالگه ايرشدرمك ايچون معين وقتده نفسى محروم ايتمك، تامين حيات كى اشلر ايچون تحمل ايتلگان مشقتلر وائلر عاقت اعتبار ايله كوركام-حسن-اوله بلورلر. آدمنىك اوزندن يا كه اوزينه ياردچيلردن، قبيله سندن، جنسندن ووطنندن دشماننى دفع ايتمك ايچون صوغشوى نيقدىر خطرلى، الملى اولوى هر كمگه معلوم. لىكن آدم حسياتى وعقلنى ترقى ايتدكچه بو كى حقيقت وفا شده لى مشقتلرنى لنتلى سانيدر. حقيقتنىك اوستون بولوى واىكنچى عالمده بومشقت برابرينه فايده اميد ايتوب اوزن فدا ايتوده حتى

زور لذت تابادر.

بوکبی نرسه لرنڭ حسن و قبحی عقل نظر قنده معلوم؛ بلکه بدیهیدر. عقل بشر بولارنڭ آراسن آیروب برنچی قسمینڭ ضرر لی و ایکنچی قسمینڭ فایده لی اولون بلوب برنچیسن خیر و ایکنچی قسمن شر آطامشدر. اشته آدمنڭ بوره وشده گی تمییزی فضیلتنڭ درجه سن کوتاررگه، نچارلق وردیلتنڭ درجه سن توشررگه زور یار دمچیدر. عقل بشر نیقدر تورلیچه بولسه ده بوتمییز انسان سعادتینه زور وسیله در. مدنیت و عمارت شول تمییز سایه سنڭ اوسه در. امتلر نڭ علویتلری و شرفلری، ضعیفلك و قوتسزلكلری شول تمییز سایه سنڭ گنه بلنه در.

اختیاری اشلرنڭ حسن و قبیح بولولر زره بتون عالملر، فیلسولر اتفاق ایتمشدر. هراش اوزی یا که خصوص و عمومی اثری ایله حسن یا که قبیحدر. عقل و حس اوزیگنه بوکبی کورکام و نچار اشلرنی تمییز ایتهرگه اقتدار لیدر. حیوان صنفلرنده و شریعت معناسن بلمازدن ایلك صبیله ده کورلگان اثرلرولر و امتلرنڭ تاریخلری و دینلر کمازدن ایلك بولغان حاللری بو دعوا مزغه شاهد عادل اوله بلورلر. حیوانلر حالندن بخت ایتموچی عالملر بولار جمله سنڭ انگیلیز فیلسوفی هربرت سبنسر تربیه لگان حیوانلرنڭ اوزلرینه فایده ایله شرنی و ایکنچی تعبیر ایله قبیح ایله حسنی آیرمقی حسی بولنون ذکر ایتمشدر. حتی قورمسقه لر او بفاء ایتمک ایله شغللنگانده گویا اشلرن مراقبه ایتموچی صفتنده بر قورمسقه توبه سن موافقی درجه آرتفاعده بناء ایتما گانلرنی کوروب و اطارغه و توبه سن یوغار و راق ایتموب بناء ایتهرگه امر اینمیش. امرینه اطاعت ایتموب اسکی نیگنر گه اُونڭ توبه سن کوتاروب بفاء ایتمشدر. اشته بوضرر ایله فایده لی

یا که قبیح ایله حسننی آیرمقدر. هر کم اختیاری اشلرده حسن و قبح بولون انکار اینسه عقلسز واحمقدر.

یوقاروده الله و آنک صفات کمالیه سی عقل ایله بلنون ذکر ایتدک. هر ذات دلیل ایله الله ننگ وجود و صفات کمالیه سن بعض املارده بولنغان کبک رسول دعوتندن باشقه اثبات ایتهر؛ صوگره بومسئله نی اثباتی و اوزنده گی حاللر ایله روح ننگ اولگنجه بده بقاسن بعض هر ملنلر کبی اثبات ایتوب مسعود یا که عذاب ایچنده قالاجن، سعادت الله نی توحید و فضیلت ایله، عذاب الله نی انکار و یاوز اشلر نتیجه سنک بولاچن استدلال ایتارگه موفق اولور؛ الله نی معرفت و خیرلی اشلار اشلمک واجب، الله نی انکار کفر و یاوز لقی اشلر نی اشلمک حرام اولون اثبات ایتهرده قانون و قاعده لر یا صار؛ هیچ بر شریعته مخالف بولمغان اشلر نی اشلمک کنی واجب صانار؛ انسانلر نی اوز دینسه دعوت ایتوب ایمانغه کتورر؛ یا که بتون آدملر عقللری سایه سنک رسول دعوتندن باشقه الله نی برامک، دنیا و آخرت سعادت بی بولنغان فضیلتلر واجب اولون، شقاوت بولغان یاوز لقی صانالغان نچار لقلرننگ حرام اولون اعتقاد درجه سنه ابرشورلر؛ بس رسول و کتابقه هیچ بر احتیاج قالماس دعواسنده بولنمقی عقللی انسان اش توگلدر. بتون ملنلرده کور لگان حاللر بودعوانی ابطال ایتدگندن بومسئله خصوصنده سوز سویلرگه احتیاج یوق ایسه ده تو باندده ایضاح ایتدچکمز:

آدمنگ احتیاجی و آنی قورقته تورغان نرسه لر باشقه حیوانلر دهغی کبی چیکلی بولسه، فکری اوزی محتاج و اوزینه کرکلی نرسه لر نیکنه فکری تورغان بولسه ایسی بتون افرادی ایله اختلاف ایتماسلک ره وشده فایده لی و ضررلی بولغان نرسه لر نی بلور؛ حیاته راحت و بختیار اولور؛ هر نچار لقلدن قوتلور ایسی.

لېکن آنڭ احتياجن چيکسز؛ توروش بر بيرده گنه توگل؛ فکر و عقلى هيچ بر توقناوسز حرکنده؛ حياتى، فکرى و عقلى هر کون و هر ساعت آلماشنوب تورهدر. الله آدمگه ذا کره، مغيله و مفکره دن عبارت اوچ قوه نى مسلط اينگان. ذا کره، ماضيه غى صورتلرنى ايسکه توشره؛ حاضرده گى ضد يا که مشابه صورتلرنڭ دلالتى بويينچه مکروه يا که رغبتلى اينتوب حاضرليدر. هر نرسه اوزينڭ ضدى ياکه مشابهى ايله خاطر گه گلوى بديهيدر. خيال ايسه بوکى صفاتلرنى و آدمنى چرفاب آلمان حاللرنى کورگان کى اينتوب کوز آلمينه کنوره؛ اوتکازده گى حاللرنى کلاچکده لنت يا که آلمانڭ ايتهرلک ره وشده حکايعه ايتيه؛ نفسکه طلب يا که آلاردن قاچمق و سوسه سن خاطرگه تورشرده نفس خيال قورغان پلانلرنى تدبير اېچون قوه فکريه گه مراجعت ايتهدر. ايشته بو اوچ قوه انسانڭ سعادتى هم بلاء و مصيبتيدر.

بعض کشى نڭ ذا کره سى معتدل، خيالى تىک توروچان، فکرى درست بوله؛ ماضى، حاضر و کيللاچک حقنده ذا کره و خيالى درست خيال و فکرى اصابت ايتيه: فايده ايله ضررنى آيره آلادر.

بعض آدم بارکه: ايکنچى کشى قولنده مال کوروب بوکى مال ماضيه نيقدر لنت و راحتلر کورون ذا کره سى کرگليينه کنوره؛ خيال استقبالده بومالنىڭ ينده زور راق لنتلرگه سبب اوله پغن کوز آلمينه کتوروب کسب ايله بوکى ماللرنى طابو يوللرن باغليدر. آدم نهايت خيال سوقيله بو مالنى ايه سى قولندن طابو آلورغه بتون فکرنى صرف ايدوب حيله لر، چاره لر ازلرگه باشليدر خيال سائقه سيله اوزينڭ قوه لرن اشله تمازدن باشقه سينڭ حوقينه تجاوز ايتو هيئت اجتماعيه ده گى امنيتنى بنوره در.

بوکى تجاوزلر ايله شخصى و عمومى راحتلرنى تحصيل ممکن بولماسه

ده ذا كره، خيال، فكر قوه لرېنځك تاءثيرى ايله بېچاره آدم باشقه لرېنځك حقوقلرېنه تجاوز ايتوب هيئت اجتماعيه نى لىكه ايدىر. خلاصه خير ايله شر نى يا كه فايده ايله ضررنى تمميز ايتوده بو اوچ قوه نځك تاءثيرى اولديغى كېي محيط، مزاجلر نى كىمه بو اوچ قوه گه تاءثيرلرى زوردر.

انسانلر عمللر نځك خير و ضررغه وايكنچى تعبير ايله حسن و قبيحقه بولونوينه اتفاق ايتمشلردر. كامل عقللى، درست فكرلى، معتدل مزاجلى آدملردن بعضلرېنځك فكرلرېنځك حقنى بلوده اصابت ايتولرى ممكندر. همده انسانلر حسن حاضر الم بيره طورغان بولسده فايده سى دائمى بولوندى، قبيح حاضر لذتلى بولسده امنيت عموميه نځك بتوينه و نظام نځك بوزلوينه سبب ايدىكده اتفاق ايتمشلردر. لىكن انسانلر هر خصوصى اشئك خيرون و ضررن فكرلاوده مزاج و محيطلرى تورلى ره وشك بولغان كېي تورلى فكرده بولنمقك لىر. شول سببىن انسانلر آراسىك بوزوقلىق ميدان آلمشدر. هر آدم خير يا كه حسن طلب ايتمك، شردن يا كه قبيح من صاقلانمق فكر نى بولنور. لىكن يوقا. روده ذكر ايتلىگان قوه لىر، مزاجلر و محيطلر تاءثيرى ايله انسان نځك عقلى خطاغه دوچار اولمقكدر. بناء عليه عقل يالىكز اوزيگنه انسا منى سعادتكه ايرشدره آلميدىر. عقل اوزيگنه حقيقتكه ايرشدرگان، الله نځك وحدانيتن بلىگان، حشر و نشرگه، روح نځك بقاسنه، ايكنچى تورلى حيات ابديه گه و باشقه بو كېي دينى فضائلگه رسول دعوتندن باشقه ايمان ايتكان ذاتلر بتون عصرلرده بارمق ايله صانارلىق درجه ده آز اولمشلردر.

الله نى وايكنچى حياتنى معرفتدك آدملر نځك عقللرى بر تورلى گنه شوكل؛ اوزلرېنځك قوتلر ندىن اوستون و عالى بولغان قوتگه اطاعت،

ایکنچی حیانقه ایمان اینوده کوبسی اتفاق اینکان کبک بولسه ده وثنیت عقللرن بوزوب سعادت یولندن چقارمشدر. بتون آدملرنک عقل ایله گنه اللهنی وایکنچی حیاتی کامل معرفت، هر عمل برابرنده جزا تعیین اینولری ممکن توگلدنر. عقللری وفکرلری اڭ مکمل بولغان بعض ذاتلر رسول دعوتندن باشقه بو درجه گه ایرشمشدر ایسه ده صانلری غایت آز ورسول دعوتنه ایرشکان بولسه برنچی درجه ده مؤمن اولورلر ایسی. حالبوکه بولارکده فکر ومعلوماتلری ایله گنه اللهنی عظمتفه مناسب فکرلاو درجه سنه ایرشولری عقلا بعید در.

آدم معلوماتی ایله نیچه عصرلردن بیرلی کوب علمی مسئله لرنی حل ایتودن عاجزدر. ایسکی عصر عالم وفیلسوفلری حقیقت صاناغان کوب علمی مسئله لر بوکونده خرافات جمله سنن صانالوی علم تاریخندن خبردار هر کمگه معلومدر. حتی آدم هر اعضاسی وقوه لری معلوم بولسه ده اوزینی کامل تانودن وقوه لرن تمام بلودن عاجزدر. آدمنک فکری نیقدر زور بولسه - حقیقتگه ایرشمک آنن درجه لرچه زوردر. عقل نیقدر کیگ بولسه دینلر اساس بولغان فوق الطبیعه، مؤمن بهار وکائنات آنن قیاس قبول ایتماسلک درجه ده بیوکلر. اشته شول ذکر اینلکان سببلر ایچون عقل اوزیگنه دنیا و آخرت سعادت بولغان دینلر تالیف وتاسیس ایتودن عاجزدر. بنسأ علیه عقل و بدن قوه لرن سعادت انسانیه گه وسیله اولورلسق ره وشده حقیقتکه یئنا کلاوچی یاردمچی لازمدر که: اول حقیقتگه ایر- شورگه وسیله بولغان عمللرنی چیکلار؛ اللهنی وصفاتلرن اعتقاد جهتن بیلگیلار؛ ایکنچی حیات احوالن بیان ایتار؛ آخرت ودنیا سعادتنه وسیله بولغان نرسه لرگه عقل بشرنی ارشاد ایتدر. عقل بشرگه حقیقت سعادت بوللرن کورساتوچی بو یاردمچی ذاتنک الله طرفندن وحی

والهام ايتلىگان بولون بىلدىمك ايچون باشقه آدملردن برطاقم فوق العاده لك وطبيعت بشردن خارج بعض صفاتلر ايله ممتاز اولوى لازمدر. بو امتياز سايه منده باشقه انسانلر بو ذاتنك بتون قوه لردن اوستون بولغان الله طرفندن وهى، الهام ايتلىگان حكملرنى تبليغ ايتون آڭلار لرده عقللرن حقيقتگه ايرشدروده بو ذات ايرشدرگان حكملرنى اوزلرينه رهبر ايتهرلر. اشته بو ياردمچى ذات رسولدر. بوسول كئورگان حكملرنك حسن آدملر اوزلرينك استعدادلرى، عقللرينك وئيتندن پاكلىغى نسبتنده آڭلارلر. بو ذات طرفندن امر ايتلىگان حكملرنك حسنى، نهى ايتلىگان نرسه لرنك قبحى عقل انسان ترقى ايندكچه وهيات انسانيه دينسزلك سببلى برطاقم مشكلات ايچنده قالدقچه، وئيتندن اوزاقلاشقچه تمام آڭلاشلور. بو كونده ده آز حكملرى استغناء اينلسه مائورات و منهيات شرعيه نك كليسنك قبحى وحسنى تمام آڭلاشلمش ديمكدر.

رسالت

رسالت - الله طرفندن عقيدته واحكاملرنى بئنده لرينه ايرشدرمك ايچون رسوللر يبار و ديمكدر. بتون انسانلرنك يا كه كوبسينك الله و آخرت كوني، باشقه احكام الهيه، دنيا و آخرت سعادتلرينه سبب بولغان قانونلر حقنده طوغرو بو فكر ده بولنوب شريعتلر تاليف و تاسيس ايتولرى ممكن بولماوى ذكر ايتلدى. بعض انسانلر الله و آنى كمالته صفاتلرى ايله صفاتلارغه عقللرى ايله ايرشورلر ايسه ده تورلى

فكر و توری صورتده بیان ایند کلدنن مقصود بولغان آدملرنی
دینی بر جامعه آستونده یاشاتمک ممکن اولمایه چقدر. ایرشمک مدتی
نیقدر اوزون بولسه ده بتون انسانلر ایچون لازم بولغان عقیده بر-
لگن حاصل اولمایه چق؛ انسانلر عقیده تعصبی ایله هر وقت مشغولنه
چکلر؛ اجتماع نظامن بوزاچقلردر.

اشته رسوللر هر وقتده الله طرفندن عقیده، حکملر تبلیغ ایلدوب
انسانلرنی اللهغه لائق صورتده ایمان اینتارگه وانسانیت ایچون فایدلی
حکملرگه ایاررگه دعوت اینته لر.

رسوللرگه اعتقاد ایتمک ایماننک انک مهم رکنلریدر. هم ایر
وقادینغه اللهنک آدملر آراسندن رسوللر یباروب انسانلرنی حقیقت
یولینه دعوت و رذالتدن طیوینه اشانمق لازمدر. اللهنک ذاتینک هر
عیبندن پاک و هر نرسه گه اقتدارلی، بنده لرن فضیلت بولغان هر نر
سه ایله امر و رذالت بولغان هر نرسه دن طیوب رسوللر واسطه سیله
حکملر ایندروینه و آلارنک الله طرفندن ایندر لگن حکملرنی بنده
لرینه ایرشدر و چی بولولرینه، آلارنک سیرتارن رهبر ایتمک و امر
ایتمک نرسه لرن اشلامک، طیغان نرسه لرندن طیمق لازم بولویته
اعتقاد ایتمک و اجبدر. آلارنک عقل بشرگه آچق بولمغان و انساننک
قوتندن اوستون بولغان معجزه ایله یبارلوب تائیید ایتلولرینه
ایمان اینمک لازمدر. هر ذات نبیلک دعوا ایتمک دعوا سن معجزه
ایله اثبات اینسه نبیلگینه اعتقاد فرضدر.

نبی بولغان ذاتنک خلقتی عالی و عقلی درست، سوزنده طو-
غری و سیرت شریفه سن بوی تورغان هر کیمچیل-کدن پاک اولوی
لازمدر. نبیلرنک روحلرینه مافوق الطبیعه بولغان عالمن یاردم ایرشور.
روهانینده باشقه بشر ایرشمکن درجه گه ایرشور لر. رسوللرنک

باشقه آدملردن امتیازلری روحلری ایله در. آشامی، ایچمک، یقلامق، باشقه س طرفندن ظلم اینلامک حتی اولتورلمک کبی صفاتلرده باشقه بشر ایله آرالرنده آیرما یوقدر.

معجزه عقل نظرندمه محال توگل. معجزه ننگ قوانین طبیعیه گه مخالف بولوی تسلیم اینلسمده واقعدر. چونکه قوانین طبیعیه گه مخالفتنک محال بولوبنه هیچ برقطعی علمی دلیل یوقدر. بلکه قوانین ننگ طبیعتکه مخالفت هر کون کورلمکده در. مثلا آورولرده هر کون کورلور. بعض آورولر آشاودن نیچه کونلر قالور. اگر سلامت وقتلرنده شول مقدار آشاماسه لر خسته لک هم ضعیفلا شورگه بار دم بیدر ونین اولارلر ایندی. اگر خسته لک ایکنچی تورلی طبیعت قانونینه تابع دیلسمه معجزه هم ایکنچی تورلی ناموس طبیعی دیورمز. عالمدگی بتون طبیعت قانونلرنی بتون فیلسوف و عالملر اعتراف ایله آدم بلوب بتورکانی یوق. دنیاده معنوی و روحی بعض قانونلر بارکه: ظاهرده مذکور قانونلرننگ بولون حتی کورمازدن ایلمک عقل هیچ جائز کورمیدر. اشنه معجزه بوکونگه قدر عقل بشر حقیقتنه ایرشه آلمغان شول قانونلردن برسیدر.

نبوت دعوا اینتکان ذاتننگ معجزه سن دعواسنه (تسلی) معجزه سینک مثلن کتورونی طلب ایتمک ایله مقارن بولوی شرطدر. نبی الله طرفندن یبارلوب والله امر اینتکان حکملرنی ایرشدرونی دعوا اینته در. شول داعواسینک حق بولوبینه الله طرفندن بشر آننگ مثلن کتورو دن عاجز بولغان معجزه بیرلون دعوا اینته در. بشر آننگ مثلن کتوره آلماوی الله طرفندن دعواسی تصدیق و تاءبید ایتلوبینه دلیل بولادر. اگر دعوا اینتکان ذاتده باشقه بشردن آرتقلق، فوق العاده لک بولماسه آلارده مثلن کتوروب دعواسن ابطال ایثارلر ایندی. مثلن کتورو دن عاجز بولولری بو ذاتننگ الله طرفندن دلیل ایله تاءبید و تصدیق

ايتلويىنە دليىلەر. اللەنىڭ يالغانچىنى تصديق اينوى كمالت والى كمال
ذات بولويىنە مەنەى اولدىغىنىدىن يالغانچىنى تصديقى مەكىن توغلىرى.
بىس رسالتىن بىش آننىڭ مەنەى كىنورودىن عاجىز دليىل ايله انبات ايتكىن
ذات اللە طرفىدىن بىبارگان خىق رسوللەر.
بەدىنى، عقلى واخلاقى باشقىە آدملىرىدىن كىم درجە دە بولغان كىشىنىڭ
بو عالى وظيفەنى ايفا ايتوى عقل مەكىن توغلى. اللەنىڭ آدملىرىنىڭ
ايتارلىق كىشىنى بىباروى خيالغە بىلە كەلمەيدىر. مقصد ارشاد بولدىغىنىدىن
بىبارغە البته آدملىرىنىڭ كەلى انىخاب ايتلوى حكمت مقتىساسىدىن.
حكمت ايله بىتون بارلىق دىياسىن تولنورغان اللەنىڭ حكمت ومصلحتىگە
مخالف بەدىنى، عقلى واخلاقى توبان درجە دەگى ذاتىنى بىبارماوى بىبەيدىر.
بىنەء عليه رسوللەر آدملىرىنىڭ كەلىمەلىرىدىر. رسوللەر مەكىل بولماسلەر
آدملىر آلاردىن نىقىت ايتار و مقصد بولغان ارشاد، ھىدايت فوت
ايتار ايدى. رسوللرنىڭ بىش اىچون كمالت بولغان ھەر فضىلىتە
بىتون بىشردىن اوستون، رسوللەر دعوا ايتكىن مەجىزەلرنى باشقىە انسانلەر
كىنورودىن عاجىز بولولرى، بىكلىرىچە سەنە دە مەيدانغە چىچاق ھىياتى واخلاقى
انقلابىنى آز مەتە مەيدانغە چىغارولرى بىتون انبىيائ تارىخىلە ئايتىدىر.
تارىخ زور دليىل بولدىغىنىدىن رسوللرنىڭ بىتون بىشردىن اوستون بو.
لولرى قىطعى صورتە مەلومدىر. بىشردىن اوستون بولوب رسالت
دعوا ايتكىن ھەر كىشى رسول بولدىغىنىدىن رسوللرنىڭ رسالتى ئايتىدىر.

رسالتكە احتىياج

آدمنىڭ رسالتكە احتىياجى آننىڭ اوز طبعىتىدىن مەلومدىر. ايسىكى
وقىتلار دە وھاضر دە، بەىز آدملىر جمعيت بىشرىەدىن عزىلت ايدوب
اورمان و طاغىلار دە وھشى روشە مەعىشت ايتكىسەلەر. ھىوانلر كىشى

اولنلر آشارلر. مغاره لرگه و طاغ تيشوكلر بینه کر و ب ضـرر لی حیوا- نلردن صاقلانورلر. بیغاج یافراقلری ایله بدنلرن اورتورلر. بنا که ئولگان حیوان تیرلرن کیوم اینارلر. شـول عزلت حالنده هلاک بولورلر. لکن بوکی عزلتلر فایده سز؛ انسانیتدن اوزاقلاشودر. چونکه جمعیت حالنده یاشامک انساننک طبیعتنک غرس اینلمشدر که : آدمنک هر فردی بقاسننه، اوسو وفده و تورمشنک جمعیتنکه مناجدر. هر فردنک کوکلی جمعیتنکه احتیاجن طبیعی رهوشک حس اینمکده در. آدمگه قوهء نطقیه هبه اینتلوی، تلینک کوکلنکگی معنالنرنی جمـله لر واسطه سیله آکلاتورغه استعدادی و عبارلر تالیف اینارگه اقداری انسانغه اجتماع حالنده یاشامک طبیعی و آکلاتورغه مجبوریت نتیجه سی، آکلاتمق ایسه فردلر آراسننه غنه وقوعی ممکن بولوی آچق معلوم بولدیغندن تفصیل اینارگه احتیاج یوقدر.

هر فردنک جمعیتنکه احتیاجی هر کیمگه معلومدر. کشینک معیشتی زورایدتجه جمعیتنکه احتیاجیده شول درجه ده زورایه در. طبیعت قانونی بوینچه آدم عائله ترتیب ایته و بوسایه ده روغ حاصل بولا؛ اوزن و روغن صاقلامق ایچون امتکه احتیاج توشه در. اقتصادی و سیاسی حیات، حقوقنی تأمین هر وقتده اامت رهوشنک جمعیت بولوب یاشاودن باشقه ممکن بولماوی انسان تاریخنن فکرلگان هر کشیگه معلومدر. آدم اگر خلقت و طبیعتنک غرس اینلگان شول احتیاج قاعده سنه موا- فق حرکت اینسه ایدی. جمعیت اعضالرنن عبارت فردلر آراسننه اک زور محبتکه سبب بولور؛ هر فرداوزینک حیاتنی جمعیت ایله گنه ممکن بولون بلور؛ بتون فردلر جمعیتنک فائده سن کوزاتور و ضرر لرنی جمعیتدن کیناررگه تورشور ایدی. محبت سلامتکنک نیگزی و کوکلطنچلغینک اک باش سببیدر. محبت سویگان کشیسنن ضررلرنی

کیتارگه و فایده‌لی هر نرسه‌نی جلب اینارگه سببدر. آدم بالالری طبیعتده گی احتیاج قانونی سببلی شول ره وشده سوشه‌لر امتلرنک بقالربنه ونظاملرن صاقلارغه اوزینگنه کفایه اینه ایدی. محبت سولگان کشینک اوزن یا که آنک س-یرتن سومکدنکنه عبارت بولسه دائمی بولا. اگر محبتکه چیتدن معاوضه، مبادلہ کبی فایده‌لنو عارض بولسه محبت عوضی برله فایده‌لنوغه نه ورله ده فردلر آراسنده غی محبت خیله، مکر و بویونصندر و دن عبارت بولوب قالادر. حیوانلر ده حیات حاجتلری آز بولو سببلی حاجتلرن شو تکان ذاتنی اوزن سوله‌لر. مثلاً ات اوزن خواجه‌سن سوه، آنک خدمتنه هر وقت حاضر توره، احساننی هیچ او نطمیدر. سببیده ذکر اینتلگان ره وشده آنک حاجتی آز؛ شعوری چیکلی؛ هر کم احتیاجن اوتسه اوزن سولگان کبی آنی سوه؛ قوتی ایشکان قدر خدمتنه بولندهر. لکن آدمک حالی حیوانلر حالینه بسبتون باشقه؛ آدم اوگرانه، اوقی، کوب سبزه، کوب فکری، شهوتی چیکسز لذت‌لر تلیدر. آدمک فکر و شهوتی چیکسز بولوی باشقه‌لر-ینه غلبه اینارگه، فکر و اوزاجتهادی سایه‌سنده کوب نرسه‌لر طلب اینارگه یاردمچی و سببچی بولادر. هر نرسه‌ده بر لذت و ألم نابارغه قوت بیردهر. انسانک اعضالری فیکرده، عملده، همت و عزیمتده توری ره وشده‌لر. بعضی غایت بالقاو وضعیف بولاتورب شهوتی و طمعسی غایت زور، معیشتن اوز فکری، اش ابله تائمین ایتمک بو-لینه سلوک اینه‌میدر. حتی اوزینک قولنده غی نرسه‌گه قناعت اینه‌می؛ یاز لذتی اشسز و کوچسز فایده‌لنو بولادر. فکری، اش ابله تائمین معیشت لازم ایکن فکرن خیله و مکر ابله باشقه سینک مالنی آلمق بولینه صرف اینه‌در. بعضی آدم بتون عالم‌گه غلبه اینوب بولسه‌ده مقصودینه ایرشونی خیال اینه؛ آرزوس بولنده کش اولتورونی،

حیله و مکرنی بر نرسه گه ده حسابلا میدر. آدمنی ذاکره و خیالی بر لنتکه
قرقنورسه فکری حیله و قوت استعمال ایتوب بولسه ده لذتینه ایرشدره
تورغان بولمونی حاضر لیدر. شول سبیلردن همت نتیجه ده هبه ایتشو
اورفنه طارتوب، اولتوروب، حیله، مکر و قوت ایله غلبه ایتشودن
عبارت بولوب قالادر. آدمنک آرزوسی هر تله گان لذتینه ایرشمک
یولنده تارتشو ایله گنه بتمیدر. بلکه انسانده زور روحانی آرزولر
بارکه: آلا جمله سنندنه هیئت اجتماعیه ایچنده گی هر فرددن اوزن
سودرمک و هر مثلنک آرزوسیدر. بو آرزوسی یولنده آدم بار
قوتن صرف ایته؛ حتی قورقنوروب، قورال استعمال ایتوب وقان توگوب
بولسه ده آدم بو آرزوسنه ایرشورگه تلیدر.

آدمنک روحانی بو آرزوسی حدنسن آشماقده و بتون شهوتلرینه
غلبه ایتمکه در. بو درجه گه ایرشمک لذتی مادی بتون لذتلردن
اوستوندر. روحانی بولسنت یرنده استعمال ایتلسه فضیلت کسبنه
و فردلر و امتلر آراسنده همت پیدا ایتدررگه برنجی درجه ده وسیله
بولورغه لائق در. لکن ذکر ایتلکان ادراک، فکر، همت و عزیمت
صفاتلرندنه آدملرنک اختلافی بو روحانی آرزونی چیغرنسن چیغار
مشدرکه: حتی بعض عقل ایهلری بو روحانی آرزوغه حیله و مکر
بلکه قورال قوتی برله بولسه ده ایرشورگه قصد ایتمشلردر.

روحانی و مادی حالی شول ره وشده بولغان جمعیتنک تورمشنه
فردلری آراسنده اتفاق ایله قانونلر ترتیب ایتوب شول قانونلرغه
اطاعت ایتوب باشاولری نیچو-و-ک ممکن بولسون؟ - یوقاروده ذکر
ایتلکان روحانی و حیاتی سبیلر نیچو-ک مانع بولماسون؟ البته اول سبیلر
تورمش ایچون زور قیمة بولالر. ایسکی وقتلرده مانع بولغان کبی
حاضر و کیلاچکده سد بولوب قالاچقلردر، بناء علیه نوع انساننک

کوتاهه فایده‌ی عدالت ایچنکه حیات و بقا سن تائمین اینتارگه محبت یا که آنک ادرنه نائب بولغان ایکنچی بر سبب لازمدر.

بو خصوصاً بصره خلقی تورلی وقتلرده عدالتکه نتیجاء ایتوب قارادیلر. عدالت محبتنی نغفور دیوب گمان اینکان و «عدالت محبتنک نائیبدر» مفهومندک عالی معنالی سوز سویله گان بعض عالی فکر ایهلری کیی گمانده بولندیلر. لکن عدالت قانونلرن کم تالیف اینتار؟ بتون خلقنی عدالت قانونلرینه کم بو یونصندر؟ - بو سؤوالگه عقل دیوب جواب بیرلمشدر. «فکر، ذا کره، خیال شقاوت منهنی بولغان کیی عقل سعادتکه وسیله؛ معتدل فکر، کامل علم و عقل قوه سی کوب کشیلرنی حقیقتکه ایرشدره؛ جمله شهوتلردن طیب؛ هر تورلی حقوقلرنی تانورغه وسیله؛ فانی لذت ایله دائمی فائدهنی آیرتورغه سببدر. هر امت ده فضیلت گه سببچی اصوللرنی تالیف اینوچیلر، رذالت و هر قباحندن طیوچیلریتشدی. انساننک اشلرینی فضیلت و رذالتگه آیردیلر. فضیلت یولنده مال و جانلرندن آیرلدیلر. مونه شول فضیلت ایهلری عدالتلی شریعت قانونلری تالیف اینارلرده قوت ایهلری و حکومتلر بتون خلقنی شول شریعت نظامنی رعایه اینتارگه مجبور اینارلر» مفهومندک جواب بیرله بلور.

بو سوزنک ظاهری نیقندر حقیقت کیی کورنسه ده تاریخ انساننک وقوعسی ممکن بولمغان بر حادثه در. انساننک بتون فردلری یا که کوبسی نیقندر حقی بولسه یا لکن حقیقت بولغانلغی ایچون نیچوک بو یونصنور؟ عقل ایسه سینک: «سز خطالف و ضلالت ایچنده، من دعوت اینکان قانون حقیقت» دیوی ایله نیچوک بر امت و ملت اطاعت اینوب قبول اینار؛ حقیقت بولون اثبات یولنده نیقندر دلایل کتوروب اثبات اینسه ده قبول ایتمازلر. انسان تاریخنده کورلمگان و کورلمایه

چکدر. آدملرنک ادر ا کده تور لیچه بولوی بونارغه زور قیبه در. آدملر فکر و عقلده تیگز بولولرن یا که تفاوت آز درجه ده بولون نیقدر دعوا اینسه لرده آیور ما غایت زور در. عوام فاضل بولغان ذاتنی جاهل بر ذاتن آرتق ایتوب نانمیدر. بالکز عقلی دلیل ایله دعوانی اثبات نزعنی بتورب کوکلیگه راحت بیوره آلمی؛ شکنی کیناره آلمیدر. عقل ایله باصالغان شریعتکه مخالفت ایتوچی عقل و علمده آنی تالیف ایتوچی قدر یا که آناردن اوستونلک دعواسیله آدملرنی آغوا ایتوب عقل شریعتن حرمتن توشروب مالکیه تائیرن بیاروی ممکن و واقعدر.

طبیعت انسانیه که یابشقان هوا و حسلر بونارغه قوشاسه عقل شریعتینک نیقدر اساس بولوی بیگراک آچق آکلاشلور. انسان نیقدر فکری عالی، عقلی کامل بولسون یا که غبی و فطرتک توبان درجه ده بولسون اوزندن اوستون بولغان بر قوت و اراده که اوزینک و بتون انسانلرنک خضوع ایتورن، اوزندن اوستون بولغان بر قوتنک حکمی آستونک و بتون عالمرگه عالی اول قوتنک ما کم بولوون حس ایته در. کوکلنک اختیار سز شول قوتنی تانورغه و بلورگه بیرلو آرزو سن سیزه ر. بو قوتنی تانورغه اوزی و باشقه انسانلر ایچون فکر یولندن باشقه بول تابه آلماز. هر انسان بو قوتنی بلورگه آتلغان. بعضیسی فایده سی یا که ضرری زور بولغانلغندن حیوان، بعضیسی یلدزلرده علویت کورب یلدز، بعضیسی آغاچ یا که طاش دیوب تأویل ایتار. خلاصه الله مقنک یوزلرجه خیال و فکرده بولولری کورلور. وجدان ترقی و ذهنلر لطفه فت کسب ایتدکجه، فکر بشرنی ستر ایتکان پرده لر ازاله ایتدکچه نتیجه یاقنلاشور. حقیقتکه ایرشکان بعض ذاتلر بو زور قدرتنی تانوشرفنه ایر شورلر. لکن آنک قدرت باهره سن کمالیله تانی آلمازلر.

آدملر آراسنده اختلاف همان قالور . شهوتلر غلبه سيله خیر و شرنی تانوده هیئت انسانیه هنوز نزاع ایچنده بولور .

آدمگه قرصقه، اومارطه قورتی و باشقه حیوانلرغه اوز کیره کلرن بلور ایچون بیرلر لگان الهام بیرلر لگان، بلکه فکری حر بر اقلوب ایسنه کان ره و شده آدمگه تصرف ایتمک و اختیار نندن باشقه اوز نندن اوستون قوتنی سیزمک قوه سن بیرلر مشهر . فکری انسانده ایسنه گانی کبی تصرف ایته؛ آدمنی جامعنه سنه ضررلی بولغان هر واقعه لر ایچنه آتادر . آدم فکر قوه سيله ملکوتیت نلکی اؤ یوغاری درجه لرینه آشا؛ کائناتده گی هر قوتکه مثل بولا، بر نرسه نلکی سببن بلماسه اوزن اؤ توبان درجه ده کوره؛ ضعیفک و توبانچلک کور ساته در . شول سببن جناب حق انساننی عقل ایله باشقه حیوانلردن آیردی . آشامق، ستر عورت، صالحون و اسیدن صاقلانیق و بقاسی ایچون لازم بولغان نور . سه لر فی حاضر لیمک ایچون عقلن باشقه حسارینه حا کم و منصرف ایتمدی . اجتماع نظامن صاقلارغه اؤ زور سبب بولغان مهبتکه نائب اولارق ارشاد و تعلیم ایله آدم نلکی اوز جنسننن هدایت و حقیقت یولن کور . ساتمک و عقلنی ضالالتدن صاقلامق ایچون مرشدلر یبار ددی . اول مر شدلر نلکی بدون کائناتدن اوستون بولغان قدرت باهره آینه سی الله طرفندن یبار لولر نی آلا رغه باشقه آدملر نلکی قدر تلری ایر شمگان خار قه لر، معجزه لر یبار لوب تا کید ایتمدی . بوم معجزه لر نلکی باشقه آدملر دن صدوری ممکن بولماوی انساننی آلا رغه ایمان اینار گه مجبور ایتمدی . مرشدلر قولنده غی بوم معجزه لر عاقل و جاهلر نی دهشت و حیرت در یاسنه عرق ایتمدی . قل، درویش، پادشاه، پای، عالم و همه طبقه ده غی خلقنک کوکلن معجزه لر ایله قناعتلندروب اعتقاد اینار گه مجبور ایتمدی . اشنه بو مرشدلر الله نلکی رسول و نبیلر یدر . بتون آدم بالاسی

بودانلر واسطه سيله حقيقت يولن تابا، الله و فوق الماده بولغان نرسه
لر حقنده درست معلومات آلا؛ رسوللر وظيفه سي مبحثنده بيان ايتله—
چك ره وشك بودانلر بنون نوع بشر ايچون آدمگه نسبتنا عقل كبيدر .
آدمنگ عقلسز باشاوي ممكن بولمغان كبي نوع بشرنگلر رسولسز باشاو
لري ممكن توگلدر .

رسوللرننگ وظيفه لري

تاريخ عقول بشرنگلر كوب و قنلر خطاغه دوچار اولون كورسا .
تدگدن عقل نك يا گمشوينه شهوت و محيطننگ قاء نيري بولوي
آچق معلوم بولد يغندن عقل بشرني حقيقت يولينه كوندرمك ايچون
جناب حق پيغمبرلر يبارمشدر . آدمنگ هر فردي حيات روحيه
واجتماعيه سي ايچون عقلغه نيقدر محتاج بولسه نوع بشرده اوزيننگ
شهوتن اعتدالغه و عقلمن حقيقت يولينه ارشاد اينوده پيغمبرلرگه
شول درجه ده محتاجدر .

الله رسوللرني آدملرگه اوز جنسارننن فوق العاده لك و بر
طاقم معجزه لر ايله آيروب آدملرننگ روح و روحه تعلقلى حسلمن
شهوت و بنون اخلاقي نچارلقلردن پا كلامف و ايكي دنيا ده مسعود
بولورلق فضيلتلرني روحلرينه القاء ايتمك ايچون يبارمشدر .
رسوللرننگ برنجي وظيفه لري روحنى هر نچارلقدن صاقلاب آدمنى
فضيلتكه عادتلندر مكدر . اسلام حكملرنده فلسفه و حكمت ازلمك لازم
بولسه شول نقطه دن ازله رگه تيوشدر .

رسوللرننگ معيشت بوللري، كسب ره و شلري و عقلننگ بنون
استعدادن علم و حكمت يولينه صرف ايتو تيوشلكلى حقنده غنى سوز-
لري عوامنى و عظ و نصيحت قبيلند ندر . و بو واسطه ايله آدمنگ

تورمشنده غی هر حرکتی الله نی برلمک و آنک عالم ، حکیم و بتون کائنات آنک مخلوقی ، مخلوقات آراسنده آیورما آنجق فضیلت ایله کنه اولون بلدرمکدر . و شریعتنده بیان ایتلنگان عمومی قاعده گه بتون امت رعایه ایدوب هر آدمنگ شرفی و حقوقی شول عمومی قاعده گه موافق ره وشده صاقلانو تیوشلنگن بیاندر .

رسوللر الله نی الگ کامل صفاتلری ایله بلدرلر ؛ وحدانیت عقیده سنه بتون امنی دعوت ایدوب الله خصوصنده اختلافی درست بولماون تعلیم ایتارلر ؛ بتون آدممن اوستون ذات آنجق الله ، هر اش و معامله ده الله نی خاطرده توتوق تیوشلنگن ، الله نی اونطوچیلرننگ و کوکملرنده اولسه ذات اقدسن پا کلاب خاطرلرینه الله دن دائمی قدرمف حسن نغممق ایچون تورلی وقتلرده ، تورلی ره وشده عبادتله فرض ایتارلرده الله نی خاطرلرننگ توتوچیلرده یقین حسن آرتدرلر . آدملرننگ عقللری و شهوتلری اختلاف ایتنگان و مصلحت شخصیله لری تارتشقان نرسه لرده الله ننگ امری ایله حکم ایتنگ اصولن اوگراتورلر ؛ هر کم مصلحتینه موافق و شخصی منفعتلرینه ضایع اولما . ساق حکملرنی بنه لرگه ایتدرلر ؛ آدملرنی محبت و الفنگه عادتلندر . مک یولنده عمومی قاعده لر روایت ایتسارلر . جمعیتنگ یاشاوی آنجق قرداشلک و محبت ایله بولون آنجق آکلانورلر . شهوتلری ایله سوغوشونی فرض ایتارلر که : هر کم ایکنجیسینینگ حقیینه تجاوز ایتماسون ؛ بتون حقوق بشر معصوم تانلسون ؛ هر کوچلی ضعیفکه ، هر بای فقیرگه یاردم ایتسون . حقیقت یولسین یازغان و جهالت دریا . سنه باطقان کشیلرنی عالم و حکیملر قوتقارسون .

رسوللر الله امریله آدمنگ هر اشلرینه مرجع بولغان عمومی قاعده لر قوبارلر که : جمعیتنگ هر فردی آنی احترام ایتوی فرض

اینطور. مال، جان و نسل صاقلانق خصوصند غی قاعد لر کبی. صدق، امانت، وعده گه و فاء، ضعیفلر گه مرحمت، کوچلیلر گه نصیحت و هر کمنک حقوقی محترم در کبی عالی اصوللر تشریح ایثارلر. فانی لندتلر گه عالی حاجتلرنی تقدیم ایتمک اساسی کبی انسانیت گه نیگز بولغان ماده لر تعیین ایثارلر. بو کبی قاعده لر بیان ایتمکانه رغبتلدر مک، قور قتمق و سوندر مک یوللو آیتلر ایله مقصودنی تاءکید ایثارلر. بو کبی الله طرفندن ایندر لنگان عمومی قاعدلر ایله عمل ایتمو- چیلر الله نك رحمتینه ایرشه چکلرن، اطاعت ایتمکانه نك عسنا بقیه دوچار بولاچکلرن آچق بیان ایثارلر. - فوق الطبیعه بولغان عالملر حقتده سوز سویلاب الله امرن یرینه کتور و چیلر گه عالی درجه لر و بو بنصونما و چیلر غه عناب یورطلری حاضر لندکن ذکر ایتموب قوز قنر لر و قور قنور لر. عقل اوزینگه ایرشوی مشکل و بیان ایتمک گاج آکلانوی مشقتسز بولغان غیبی مسئله لر نی عقلغه عرض ایثارلر. رسوللرنك بوره وشده گی ارشادلری سایه سنده عقل بشر بتون نچار لقلردن صاقلانور و هر فضیلت و کمال ایله صفاتلانورده بو کونگه قدر بتون عالم دفیلسوفلر چیشوندن عاجز قالغان الك زور اجتماعی مسئله چیشلور.

هنر و علمی مدرسه معلملری و مدرسملری وظیفه سی بولغان تاریخ، هیئت، جغرافیا، طبقات ارض و هندسه فنلری کبی فنلرنی و اول علملرده گی قاعدلرنی تعلیم ایتمک رسوللر وظیفه سی توکلدر. بلکه اول مسئله لر هر کمنک فکری اوزوشه تورغان و بو سایه ده فکر بشر ترقی ایتمه چک یالکیز فنونغه عائد مسئله لردر. رسوللرنك بو حقه غی سوزلری یالکیز آدملرنی کائنات اسرارندن بحث ایتمار گه و بلور گه قوز قنرمف ایچون بیان بیورلمشدر.

هر حاله دیننك روح ایله کائنات آراسنه قیمه بولوی ممکن توکلدر. بلکه دین سلامت نیت و اعتقاد شرطیسه بتون عالملرنی و آلارده غی سرلرنی بلور گه و بتون قوتلرن صرف ایتمار گه عقل بشرنی ترغیب

ایستار. دلیل و برهان لرغه احترام کوزیله قارارغه باعث اولور.
مشهور اعتراض - رسوللرنک یبارلوی جمعیت انسانیه حاجت
لرندن، اجتماع نظاملریمک کمالاتندن، دنیا و آخرت سعادت ایچون
یالکیز اوزینگنه بر یول ایکن رسوللر یبارلرگاچندنه نیچون آدملر
هنوز یاوز؟ سعادتندن اوزاقلار؟ اتفاغنه کیلمیلر؟ صوغشه لر، یاردمله
شمیلر، تالاشه لر، انصافه قایتیمیلر؟ برسی ایکنچیسنه سیکررگه فرصت
کوته، کوکملری طمع ایله طولغان، دشمانقلری ایچلرینه صیمی؟ هر دین
اهلی دینن ایکنچی دین اهلی ایله صوغشورغه قورال ایتمکان؟ حتی
بر دین ایله لر نیچه منهبهرگه بولنوب دینلرن نزاغنه قورال ایتمکانلر؟
فکر و عقللری هر مسئله نی آکلاوده تورلی؟ صوغشه لر، اولتورشه لر،
اسلام دنیاسن قان ایله تولتیره لر؟

جواب - بز یوقاروده پیغمبرلرنک اجماعتنه نسبتلری عقلنک
فردلرگه نسبتی قبیلندن اولدیغن بیان ایندک. ایکنچی تورلی تعبیر
ایتمکانه آدملریوری تورغان یول ایله بازی، چقرلی یول آراسن آیورر
ایچون توکلرگان فلاق کبیلردر. بلکه رسوللرنک اجتماعه
نسبتلری فردلرگه نسبتا قولاق و کوز کبیلدر. فردنک حیاتده غی تکا-
ملی بش حسنک کامللگی ایله اولدیغی کبی جمعیت انسانیه ده رسواسز
تکاملگه ایرشوی ممکن توکل. بشرنک بوتکاملیمه رسوللر واسطه سیله
گنه اولدیغی دین و علم تاریخی چن مطالعه ایتمسه آچق معلوم اولور.
گوز آیه سی گوزینک قوتن برینه صرف ایتمازدن چقرغه توشوب
هلاک اولور. عقلی وحسی بر نرسه نک ضررلی و هلاکت سببی بولوینه
یوزلرچه دلیللر دلالت ایتمسه ده آدم دلیللرگه قاراماسدن شهوتینه
قربان اولور. رسوللرده شول فلاق کبیلردرکه: الله آلارنی آدمنی
هلاکت یولندن سلامت و امان یولینه چغارمق ایچون یبارمشدر.
هر آدم آلا رغه وحی و الهام ایتمکان حکملرگه ایمان ایتموب عمل ایتمسه
سلامت و سعادتکه ایرشیدی؛ آلا امر اینکان الهی حکملرگه اعتبار
کوز باه قا، امان دین مخالفت ایتمسه هلاک بولدی دیمکدر.

آدملارنىڭ، عەوما دىن اھللىرىنىڭ يا كە خصوصى دىن وېر ملت
آيەللىرىنىڭ رسوللر كېلۈپدە ھنوز سعادتكە ايرشماولرى، بىلكە ھەيان
حقيقتىدىن اوزاق اولوب نزاع وجدللىرى وھلا كىنكە ياقن بېرحالده بولۇ-
لرى كوز، قولاق و عەوما خواس خەسەلەرن يىرىنە صرف ايتمازدن
ھلاك بولولرى كېيىدەر.

و ئانبا آدملر آراسىدەغى بونزاعلر، بىر دىن اھلى نىڭ تارتشوى،
اولتورشوى و تورلى مۇھىلەرگە بولنوب دىننى شىخىنىكە قىربان ايتىو
لرى رسوللر زمانىدىن صوڭ واقع بولمىشدر. دىننى مەقسەد نرسە
بولون و روحن آڭلاماغان و كوڭلىدىن دىننى سومازدن بىلكە آنى
شەھوتىنە قىربان ايتوچىلر يا كە سوۈپدە چىكىدىن و چىغىرىدىن
چىغاروچى مبالغەچىلر قولىنە توشىدىن صوڭ دىن اھللىرى آراسىدە
بو كېيى ياوز حاللر مېدانغە چىقمىشدر. ھەر پىغەمبەر سلامت ايكىن بار
اجتھادن صرف ايتوب تائىپلى سوزى و ھكىمتلى اشى ايلە خلقغە رەھبەر
اولمىش؛ نىچار عقىدەلەردن، مەھلك عادت و خرافاتلردن امتن قوتقاروب
سعادت يولىغە آياق باصدرمىشدر. ھەرنى ورسولنىڭ تىرجەمە ھالى
آز يا كە كوب خالق آنىڭ سىرتىنە اياروب سعادت يولىغە آياق
باصدىلەرن، ضلالت و نزاغلىرى رسول زمانىدىن صوڭ بولون بىزگە
آچق كورساتەدەر.

آدملارنىڭ كوپسى افلاطون فەلسەفەسن، قانت نظىرىلەرن، سېنىسەر
تىرىيەسن آڭلامىلەر؛ آڭلامىلەرگە دە كوڭلىلەرن اصلاح، شەھوتلەرىنە قىمە
بولورلىق درجەدە دىن كېيى تائىپىر ايتىمىدەر. افلاطون فەلسەفەسى،
قانت و سېنىسەر نظىرىلەرى ايلە خلقغە وعظ و نصىحتنىڭ تائىپىرى دىنگە
كوڭلى ايلە ايمان ايتكان واشى ايلە ايمانن كورساتكان ذاتلارنىڭ
دىنى نصىحتلەرنىن درجە لىرچە تائىپىردە توپاندەر، عالمىدەگى خەلقنىڭ
كوپسى دىننىڭ روحن آڭلاماسەدە دىنى و اعظىنىڭ سوزىدىن اثرلەنە،
يغلى، قانلى باشلر توگەدەر؛ فقط و اعظىنىڭ اوزىدە دىنى كمالات بو-
لنوى شرطدەر. سياست و علم اھلى سياسى و علمى نظىرىلەر ايلە خلقنى

تصیحت اینسه لر بوتائثرات حاصل بولمی، گوز باشلری توگلمیدر. خلاصه بوکونگه قدر دین آدملر ایچون زور جامعه و فضیلت اورنا- شدررغه برنجی قورال اولوب کیلمشدر. دینسز مدنیت اوز یکنه امتلرگه سعادت بخش اینه آلمیدر. دین امیدسزلرگه ملچاء؛ دین آدمی کائناتدهغی عمومی قاعده و سرلرگه اطاعت ایتمده؛ دین سببلی آدم علم و فضیلتده اوزنمن اوستون عالمگه، مال و جاهده اوزنمن توبانگه قاریدر. دین آدمده اختیاری لقمن فطری و الهامی بولورغه یاقندر. دین آدمی شهوتنمن طیار ایچون اڭ زور قوتدر. کوز و باشقه حسلرگه عارض بولغان اعتبارسزلقلر بو قوه لر نی قوتنمن توشورمگان کبی شهوت انسانیکه نسبتا اڭ زور بولغان دین قوه سیده اعتبارسزلق سببلی اوز درجه سننن توشمیدر. دین اهلی و آنڭ باشلقلری دیننی مقدس اصولینه، ساده لگیئنه واسکی روحینه قاینارسه لر دیننڭ هیئت اجتماعیه ایچون نیقدر مهم و عین حکمت بولوی هر کمکه معلوم بولاچغنده شبهه یوقدر.

بو سوزلردن دیننڭ عقلغه میدان قالدرماوی آڭلاشلماسون. بلکه دین عقلغه عایت زور میدان آچادر. عقل اوز یکنه بتون حقیقننی بلودن عاجز و یا گلشوی واقع بولد یغندن دین عقلنی خطا لقمن و ضلالتدنکنه صاقلیدر. دین عقلنی کائناتنی واللہنڭ عظمتن فکرله توب ترقی ایتمدیره. و ترقی ایتمدکجه عقلغه ترقی یولن کورساتدر. دین اوز دلیللرینه ایرشوب اوزن بلور ایچون عقل و فکرنی شرط ایتمده. فقط عقل واسطه سیله برنبی نڭ نبوتن بلسگاج الله طرفنمن کنورگان بارچه حکملرگه ایمان ایتنونی لازم ایتمده.

محمد علی السلا منڭ رسالتی

بو بیتلرده پیغمبر کیلگان زماندهغی امتلرنڭ و بولار جمله سنن-

ھەلقىرنىڭ ظلمىن ۋە بوسايەدە ضعيف ۋە فقيرلارنىڭ توككان كوز ياشلارنى،
 آھ ۋە آھلارنى، حەقىقەتنىڭ عقل نۇرەلەرنى اور تكان باطل ۋە ظلم پىردە
 لىرى آستىنە ياشورنۇون، ظالم باشلىقلار ۋە ھانىيلارنىڭ ھاللارنى بىيان
 ايتىمك ذاتا بىزنىڭ ۋە ھەقىقەت مۇددە توڭل. فقط بىز عدالت كوزىلە اول
 ۋەقەنىڭ تارىخىدىن بىرارىيەت عارىيەت كەنە آلۇب تور اچقىمۇ: اول ۋەقە
 مشھور دولتلاردىن شەرقىدە فرىس، غەربىدە رومان دولتلىرى ايدى. بو
 ايكى دولت آراسىدە توقناۋسىز صوغىشلار بولنۇر، سانسىز كىشىلار اولنۇر.
 لور؛ قان درىياللىرى آغار ايدى. ماللار خراب ايتلۇر؛ بىتون دىنيا
 ظلمدىن ھەققان ايدى. پادىشاھ ۋە مەلت باشلىقلارنى سىرايلىرىنىڭ اسراف، شەھوت
 ۋە لذت يولۇدە توڭلەنگان ماللار ھەسابقە صىغىماز؛ بىتون مەلتلەردە بو ۋەقەنىڭ
 اسرافلىرى چىكىسىز بولدىغىدىن بىرگولۇر خەلق كوتارە آلامازلىق درجەگە
 ايرىشكان ايدى. ايكىنچى طرفدىن ھەر تۈرلى ۋە سەيلىلەر ايلە خەلق طالانە
 ايدى. خەلق غايەت فقير، جان ۋە ماللىرىدىن امىن بولمايدىقلارنىڭ دەھشتلى
 قورقۇ اچقۇدە ايدىلەر. نەھايەتسىز ظلم ۋە استىباد سەببىلى خەلق بىتون
 ھەققۇدىن مەروم ايتىلەن؛ رەيەلەر اوزلىرىنى رەئىسلەرگە ھىوانلار كەي
 خەدمەتچى ۋە آلارنىڭ لىتلىرىنە قىل بولۇر اچقۇن ياراتلىق گەھان ايتارلىك
 درجەگە ايرىشكانلار ايدى. رەئىسلەرگە شەھوت غەلبەسى بو درجەدە گەھ قالمى
 غان، بەلكە شەھوتلىرى عقل ۋە فەكرىنە ۋە بىتون ھەسىيات دىنىيەلەرنە غەلبە
 ايدى. قارە خەلق عەقىدە ۋە فەكر سايەسىدە فطرت ۋە ھەسىيات دىنىيە سەھە قايتۇب
 استىباد قىمالارنى يەرماسون، ظلم ۋە قەھردىن قوتلەتى يولۇنە كىر شەھاسون
 اچقۇن ھەر تۈرلى ۋە ھەم، خرافات، ۋە باطللار ايلە عقل ۋە ھەسىيات دىنىيەلەرنى
 پىردە لىنۇر ايدى. روھانىيەتقە دىن اسىندىن عقل اللە ۋە دىن دىشەمانى
 دىيورلار ۋە بو فەكرنى خەلق آراسىدە تاراتۇرلار ايدى. حەقىقەت، عدالت
 ۋە ھەسىيات دىنىيە ايلە ھەر ۋەقت تارتىشۇچى ۋە ئىلىك شول روھانىيلار
 سايەسىدە بىزنىڭ ھەر طرفىدىن چىشمە كەي آغۇب تور ۋە بىتون انسانلارنىڭ
 فەكر ۋە عقللىرى ۋە ئىنىيەت زەھرى ايلە زەھرىلىك ايدى. اول زامان خەلقى
 طرفىدىن دىشەمان كوزى ايلە قارالغان اسكى ھەكىمەت ۋە دىنلارنىڭ تەئىرات

معنویەسى بىك آز كشىنك كۆكلندە ايدى. بو قدر از علم طبيعى بشرگە تائىر وفايدە بىرە آلمىدرايدى. دىنلرنىڭ اصول و احكامى شول درجە ئلويث ايتلىنگان ايدىكە: حنى آدملىر آراسندەغى ھەر ئىچارلق دىننەن طوغادر فىكرى جەيلە باشلاغان ايدى. نھايت شريعت چىغرىنن چىغارلىدى. كوب ملتلىر آراسندە اباختىچىلىر، دھرىلر ظهور ايتدى. انسانىت ايچون بلاء استويغە بلاء اولدى.

عرب امتى ايسە كوب قىبىلە لرگە بولنگان، بىرسى ايكنىچىسىن اولتورە، عرب جزيرەسىنىڭ ھەر طرفى قان ايلە بويالغان، ھىچ كمنىڭ حقوقى معصوم توگل، عقيدە و اخلاق بوزقلغى چىكىن طىش، عربلردە عقيدەدە احمقلىق شول درجەگە ايرىشكان ايدىكە: «عرب خرمانن معبود يا صاب عبادت ايتە، آچقسە و اطوب آشپىر ايدى». اخلاقى غايت توبان درجەدە ايدىلر: «آچلىقن قورقوب عرب اوزقزن اوزى اولتورە ايدى». عرب آراسندە عفت اثرى غايت آز ايدى. خلاصە بىتون ملتلىر آراسندە اجتماع نظاملىرى بوزلغان؛ اسكى حكمت و دىنلرنىڭ تائىرات معنويەسى كۆكلرنندە قالغان عدلىرى آزاھل علم اجتماعى و اخلاقى انقلاب كنىمكە ايدى. عربلردە استىقبال اميدى آنچى ادبىيا-تلىرىنىڭ كون بكون ترقىسىننن اميد ايتلورلك ايدى.

اڭ مرحمتلى الله افسانيننن بوزور قايقو و ھىس-رتنى كىتارمك ايچون سببن ياراتدى. ۵۷۱ ميلاد ۲۰ آپرىل تارىخندە حضرت محمد بن عبد الله الهاشمى دنياغە تشرىف ايتدى. انسانىتنىڭ سبب خلاصى بولغان بو مېارك بالا طوغمازدن آتاسى وفات ايتدى. آلتى ياشندە ايكن آناسى دىخى وفات بولغاچ باباسى عبدالمطلب و ايكى يىلن صوڭك اول ذات دىخى وفات اينكچ عىن ابوطالب تربىيە سندنە قالدى. جاھلىت عصرندەغى بالالركبى و ثنيت مېپىندە ھىچ كىم طرفنن تربىيە كورمازدن اوسدى. لىكن اوسد كچە عقلى، اخلاقى و تربىيەسىدە اوسە ايدى. حنى ياشلىگندە عرب آراسندە امين لك ايلە مشھور اولدى. بىتون مېيط ناقص بولسەدە اول كامل، بىتون دنيا

وئنى بولسەدە اول موحد ايدى . عادتە بالا فقير، ينىم، اوقومق
ويازمق بىلمازدن، علمى تەربىيە كورمازدن، اطرافندە غى خلق نىچار
اعتقادلى و خرافاتقە چومغان بولسە ھەر تۈرلى اوھام و خرافات تائىرى
آستونىدە نىچار اعتقادلى و تەربىيەسىز بولۇپ اوسەدە . اگر رسولدە
عادت و طبيعت قاعدەسى بويىنچە اوسسە آتالارى و بابالارى دىننىدە
اوسەر، فېكر و عقىل قوھلەرى تىكاملگە ايرىشوب علمى ايلە دىلالمردن
فايدەلنورلىق درجەگە ايرىشكانچە شول وئىت مىطى ايجندەگى عادى
بىر بالا كېى تەربىيەلنور ايدى . لىكن رسول بو قاعدەگە بىسبىتون باشقە
رەوشدە اوسى . صبىلىق و قىتىنەن وئىت دىشمانى كىسلىدى . كوركام
خلىقلى و بتون اخلاق فاضلەگە آيە ايدى . ياش ايكىن خلق آنىڭ فضلە
ھىران ايدى . معنوى قوت ايلە بتون خلقنىڭ كوگلىن اوزىنە تارتە
ايدى . ھىدجە كېى بتون قىرىش ھىقتون بولغان سىلەگە اوزن سودروبە
شول فضىلىتى سايەسندە ايدى . امانتە ھىدجە كېى عربستاننىڭ زور
بايلرلىرىنىڭ اوشانولرى و اوزىنىڭ فعالىتىنىڭ زور بايلردن
بولۇپنە و قىرىشنىڭ زور سىدلەرى ايرىشكان درجەلەرگە ايرىشوبنە زور
وسپلە ايدى . لىكن رسول ياشى اوسىكچە دىنيان شول درجەدە كوگلى
قايتە، بايلىق و درجە كېى نرسەلەرگە التىفات ايتەيدىر ايدى . بالىكزلىق
و ھەر وقت فېكر و مراقبەدە بولنورغە، رىياسىز و طبيعتنىڭ آنىڭ ماتور
وصافى ھوالى بىرلەندە اللەغە كونلەرچە مناجات ايتارگە طبيعتنا مىل
ايتە ايدى . قومى چىرناب آلغان اخلاقسىزلىق و انسانىتىنى خراب
ايتۇچى نىچارلىقلردن قوتقارونى اللەدن رجا و نىياز ايتەكلە ايدى .
پادشاھلىق كېى درجەلەر طلب ايتىمك نىسلى و قومى آراسندە دە يوق
ايدى . رسولدە پادشاھلىق دعوى ايتونىڭ شىرطلەرنى بولغان مال،
عسكەر، شەر و نىشردە مھارت كېى قوتلەر بىرسىدە يوق ايدى . پادشاھ-
ھلىق دعوى ايتىمك كوگلىنە كىو ايتەلەيدە يوق ايدى . حال شول
رەوشدە ايكىن بتون مىلتلارنى حقىقت يولەينە دعوت ايتىمك و اوزن
بتون كىشىدن اوستون بىر درجەگە قو يوب بتون مىلتلارنىڭ عقىدەلەرن

تلویث ایتمک بتون دنیاغه قارشى صوغش آچمق کبی اڭ زور وظیفه نی بوامی نیچوک دعوی ایتمدی؟ هیچ بر یاردچی، مادی ومعنوی قوت قولنده یوق ایکن بو زور دعواسن میدانغه قویوب نیچوک قبول ایتمردی؟ و آنارغه بو غیرت وشجاعت قایدن کلدی؟ بوکونگه قدر بتون عالم وفیلسوفلرنی حیرتسه قالدرغان اڭ عالی شریعت فیچوک تالیف ایتمدی؟ - جناب حق آنڭ کوکلینه دنیاڭڭ اصلحقه محتاج بولون القاء ایتمدی. عادت، اعتقاد و اخلاقلرنڭڭ تمام اوزگارتلورگه تیوشلگن بلردی. وحی، الهام ایله اصلاح ره وشلرن تعلیم ایتمدی. سماوی وعملر، وعیدلرگه چن کوکلندن ایمان ایستوب بتون عالم انسانیتنی وحدانیتکه دعوت ایتمارگه توتندی. وثنیلرنی صنملرن تاشلارغه، مشبهلرنی اللهنی تشبیه صفاتندن پاکلارغه، الله ایکی درگمانده بو- لنگان آدملرنی بتون کائناتنی یالکیز اوزینگه اداره ایتمکان ذات اقدسکه ایمان ایتمارگه؛ طبیعوننی طبیعت پردهلری آستونده یاشر- لنگان سرلردن بحث ایستوب اللهڭڭ برلگن اقرار ایتمارگه دعوت ایتمدی. استبداد و ظلملری ایله بتون عالمنی اوزینه اسیر ایتمکان کشیلرنی قاره خلق ایله بر درجهگه توشروب اللهغه خلق ایله برابر مسکینلک و عبودیت اذهارگه، بتون آدملردن اوستون قدرت آیه سی اللهغه بولوینه ایمان ایتمارگه اوندادی. الله ایله بنده لر آراسنده واسطه لاق ایتموچیلرگه هر آدم الله نظرندنه تیگز درجه لی و بنده ایله الله آراسنده واسطه بولماون، اللهڭڭ هرکمگه غایت یاقن بولون علمی صورتک آچق بیان ایتمدی. یاردم، استعانت آنچق اللهغه النجاء ایله گنه ایدن بلردی. الله نظرندنه هرکم مساوی، آرتقلاق آنچق فضیلت ایله گنه بولون تکرار سویله دی.

سماوی کتابلرنی اوقوب اوگراتوچیلرنی معنالرنی آڭلامازدن لفظلرینه غنه طوڭوب قالولری و اوز شهوت و غرض شخصی لرینه بفاء تفسیر و اوزگارتولری ایچون شلته لمدی. درست آڭلارغه اوندادی. هر آدمنی اوزینه هبه ایتمکان عقل و باشقه قوه لرن فکرلرگه

«اوزلرن تانورغه اونداپ بتون مخلوقاتدن آدمنگ عقل، فكر و حرار-
ده ايله ممتاز بولون آڭلاتدى. آدمگه الله بتون كائناتنى فايده لنور
وبلور ايچون عرض ايتون والله نى اوزن تانورغه ده عقل و كا
ئناتدن باشقه يول بولماون آچق سويله دى. بنده نك رسوللرگه
احتياجى الله نك بارلغن بلور ايچون بولماون بلكه الله نك صفاتلرن
بلور ايچون بولون بيان ايندى. شريعت و عدالت فرض ايتكان
قانون و حكملردن باشقه ره وشده آدمگه هيچ كمنك اوستونلك ايتارگه
حقى و قوتينك تائيرى اولماون، آدمنگ روح و تنندن عبارت
ايكى قوت ايهسى و هر ايسكىسند خدمت ايتدرمك لازم بولون
آڭلاتدى. آخرت يورطنه ماده دنياى بولغان بو دنيا ده حاضرلنمك
تيوش و انك زور حاضرلك الله غه چن كوكلن عبادت و بنده لرگه
قارشى عدالت، نصيحت و ارشاد بولون بلردى، هيچ ياردمچيسز او
زيگنه بوكبى فضائلدن عبارت الهى حكملر ايله بتون دنيا غه قارشى
طاوش كوتاردى. دائى دعوتك بولندى. دنيا ده حسرت و آخرت ده
محر و مينلرينه سبب بولسه ده بتون خلق اوزلرى، بابالرى الفت
ايتكان نچارلقلرغه يابشقان؛ تور مشلرن اصلاح و مدنيت فاضله ايله
مدنيتلنورگه سبب بولسه ده بلمكان نرسه لرينه خلق هر وقت دشمن
بولغان كبى آلارده دشمن ايدى. رسولنك اطرافنده غى خلق اوز
لرينه دشمن، شهوتلرينه قل، دعوتن طكلاميلر، باشلقلرنك شخصياتى
قاره خلقنك كوزلرن پرده لكان؛ باشلقلرنك عقللرن تكبرلك بلوطلرى
قابلاغان، امى؛ فقير كتوچينك اوزلرينه حق يول كورساتون، نصيحتن
طكلاوننده زور خورلق ديوب بله لرايدى.

لكن ضعيف و حقير بولغان رسول آلارغه دليل و حكمت ايله
مقابله اينه، تائيرلى قورقچلى و عظلمر ايله و عظلمدر ايديكه: گوبا
اوزى قوشقان و طيغان حكملرنى يرينه ينكرتوچى پادشاه يا كه بالاد
لرينك تربيه سنه غايت اعتبارلى آنا ايدى. بو ضعيفكه بو قدر زور

بو يتيمگه بو عالی و حکمتی ارشاد لر قایدن کدی. عجبام؟! — عقلنک
 ایکنچی تورلی قوت تصور ایتوی ممکن بولمادیغندن بشرنک سعادتنه
 مرحمتا اعتبار ایتکان الله نک و حیسیله بلدرگان علملرنیجه سنه حاصل
 اولمشدر. طعن و تهمت ایتارگه یول قالماسون ایچون جناب حق الک
 حقیر صانالغان ذاتلرنی رسالتک انغخاب ایتوب آلا و واسطه سیدله
 امتلرنی ارشاد و فطرتلرینه دعوت ایتونی قانون یاصامشدر. بو ذاتلر
 نک طاوشلری تائیری سایه سنه بشر سعادت و هدایت یولینه سلوک
 ایته کلمشدر. مدرسه لرده تربیه کورمگان، مدنیت محیطنه اوسمگان
 بر یکنک عالم و جاهل بتون ملتلرنی آکلارغه و فطرتک دعوتندن،
 الک عالی شریعت ایله کلوب بتون بشرنی سعادت یولینه ینا کلاوندن
 آرتق رسالته دلیل بولنماز. ساده لسکگه الک یاقن و کائناتک غی نظام
 ملردن بحث ایتودن الک عاجز بر امت ایچنک طوغوب بتون ملتلرنی
 کائناتده غی نظام و سرلردن بحث ایتارگه دعوتی، حکیم و فیلسوفلرنی
 ارشادی رسالت و آنک اهمیتن آرتدره و آنک شکسز رسول بولون
 اثبات ایتهدر. آنک یکرمی اوچ یسل ایچنده دنیاغه کنورگان زور
 انقلابی فوق العاده و هیچ بر ملتده کورلما دگندن اوزیگنه رسالته
 دلیل بولور لقمدر. بوامی رسول رسالتن عقل، فکر، فصاحت و بلاغت
 میراننده مسابقه — تحدی — ایله اثبات ایتدی. و بتون بشرگه قارشلی
 یاریشو میدانی آچوب بتون ادبا و بلغانی حیرتده قالدروب رسالتن
 تصدیق ایتدردی. قرآن یالغان، و قطادن مصون الله سوزی و «محمد
 بن عبدالله الهاشمی» علیه الصلاة والسلام حضرتلرینک الله طرفندن
 منکولک دین ایله بیمارگان رسول بولوینه چن کوکلن ایمان ایتدیلر.
 همانده هر امت ایچنده اسلامیت نوری ایله مشرف بولغان عالم،
 فاضلر و زور مستشرقلر کورلماکده در.

اهدنا الصراط المستقیم!

و ح ی

مقدمه

انسان طبیعت سرلرن بلودن نیقدر عاجز، بلنگان نرسه سی کائناتقه نسبتنا یوق حکمنک ايسه ده هر علمی ایرشمگان، سببی بلنمگان نرسه لرنی انکار ایتهدر. اوزبنه سببی مجهول بولغان نرسه نیقدر واقعده حقیقت بولسه ده آنارغه قارشسی زور صوغش لر آچادر. شاید بونک سببی حواس خمسه ایله بلننگان نرسه لر گه گنه اشانو انسانده طبیعت حکمنده و فوق الطبیعه بولغان نرسه لرنک بو حواس ایله بلنور لک بولماوی و حقیقت بولوی بلنمگان نرسه نی قبول ایتماوندنر. سببی نرسه بولسه بولسون انسانداغی بو انکار کړک عقیده و کړک مسائل علمیه ده زور نزاعلر و مهار به لر گه اسکیدن بیرلی سبب بولوب کلمکده در. انسان حواسی ایله بلننگان نرسه لر گه گنه ایمان ایتسه بلکه بونزاع و صوغش لر بولماس گمان ایتوب - متافیزیقی - فوق الطبیعه بولغان علملر گه قیمه بولونیده خیال ایتمش لر. او کوست قونت (۱۷۹۷-۱۸۵۷) پوز یتئیویزم - محقات قطعیه - اسمیله برمسلك فلسفی ناعسیس ایتمش ایدی. کوزمز کورمگان، قولاعمز ایشتمگان و باشقه حواسمز ایله بلنمگان و تبعات طبیعیه ایله ماهیتلرن بیلگلاو ممکن بولمغان نرسه لر ایله اشتغال ایتمیک دیمش ایدی. لکن انسانده فوق الطبیعه بولغان نرسه لرنی سیزو قوه سی طبیعت حکمنده بولدیفندن و هر کون سببی مجهول لگندن فوق الطبیعه حکمن آلغان نرسه لر بلنوب تور دیغندن بو کبی فلسفه لر آدمنی فوق الطبیعه بولغان علملر ایله اشتغال ایتوب دن مانع بولا آلمیدر. هله مدتیته حیران بولدیفمنز غربده یوزلر چه عالم و فیلسو فلر تنویم صناعی، اسپریتیزم کبی علملرنی قورال ایتوب مسائل روحیه ایله کیچه و کوندز اشتغال ایتمکده لر. اگو بز قونت کبی محقات قطعیه دن باشقه سی ایله اشتغال ایتمیک مذهبنده بولنوب

یازغان کامیل فلما ریون دیدگنچه حواس خمسہ ایله بلنگان نرسه لرنی
 حقیقت صاناب حکمت مرنی شول اساسده یورتساک غایت آلدانرمز. حوا-
 سمز بزنی بیک کوب نرسه لرده آلدانه در. قیاش، آی و باشقه یولدن
 لر بزگه یرا طرفنده ایلانله روپرا خود یا که قایف ایله ساحلمن کیتساک
 ساحل یورکان کبی کورینه در. حواسمز بزگه یرنی حرکتسز کورساته در.
 قولاغمزغه تورلی طاوشلر ایستله. هوا ایسه برطاقم تموجاتمن باشقه بر نرسه
 نی ده بزگه نقل ایتمی. ایستنه بولار حواسمز نظر نده همه سی طوغری
 حقیقت ننگ باشقه بولوی زمانمزه هر کمگه معلوم. ایسکی زمانلرغه
 کوز صالحاق حال ینده شول روشده. فیثاغورس مدرسه سی ترقی ایتموب
 باشقه کائناتغه نسبتا غایت کچوک یرننگ اطرافنده بو قدر عالما
 آیلانوینه قاراغانله یرننگ قیاش اطرافنده آیلانوی میخانیکیت
 افلاک قانونلرینه موافق بولون کشف ایتمش ایسی. بونظر به گه قارش
 اول زمانننگ ائک زور عالم وفیلسوفلرندن بولغان افلاطون و آرنیمید
 واک زور هیئت عالملرندن هیپارک و بطلمیوس کبی ذاتلر استهزاده بولندیلر.
 سو قراطننگ وحدانیت خصوصنده کوردگی بلالری غایت مشهور.
 تورماده آغو ایچارگه مجبور بولدی. قیاش یونانستانده غی
 پیلوپونیز - موریه - شبه جزیره سنندن زور دیوی ایچون انکسا
 غورس نیقدر ظلملر چکدی. بولاردن ۲۶۰۰۰ سنه صوگ غالیلیه بتون
 عالملر یردن زوردر فکرند بولغوی ایچون نیقدر اذا و جفالر کور
 دی. ائک زور کمیا گیر و آقادمیا اعضاسندن بولغان موسیو بومه هوا
 اوقزیزن و آزوتدن مرکب بولون کشف ایتمک لار و اوزیهغه قارش
 پروتستو ایتموی بیک کوبدن توگل. خلاصه نیقدر کشفیات و محترعات
 بولسه برنجی درجهده همه سی حقارت و استهزاء ایتمله کلمشدر. بخار،
 الکتریک، فونغراف و باشقه لر بونندن مستننا توگل. بوکبی حقیقتلر
 بو قدر حکیم وفیلسوفلر طرفنده نیچون استهزاء و حقارت کوزی
 ایله باقلدی؟ - آدم اوز مسلکینه موافق بر حقیقت ایتموب بلماوندن
 و بلنگان نرسه نی قبول ایتمارگه قورق میغندن.
 اسکینه و حاضرده بتون عالمنی مشغول ایتمک علم نجوم و سحرنی

بالکلیه بوش نرسه صانامق ممکن توگئل . کړک غرب وکړک شرق
همه سی مشغول . کوب نرسه لرنی وزور حادثه لرنی وقتندن ایلک خیر
بیرمکه لره . اهلینه مخصوص زور مجله لره نشر ایتمه کله لره . هله سلفلردن
قالغان کتب علمیه ده مفصل ذکر ایتلمش و مخصوص کتابلر یازلمش
ویازلمقه در . عصر مزده خوارق علمیه تسمیه ایتلنگان علوم عالیه
بارکه : اسراری ایله بتون عالمی حیران ایتمه کله در . آلمان طبیعی
مسمر (۱۷۳۳-۱۸۱۵) کشف ایتکان « سیال مغناطیس حیوانی » بتون
عالم طرفندن تصدیق ایتلمکه . اوزی دو قیور و اهل عام . خسته لرنی
مغناطیس حیوانی ایله دوالرغه باشلادی . بوبر اسم . مسمو و معناسنی
بو کونگه قدر اهل فن کشفندن عاجز اولمشدر . اصول تدوینیسی
خارقه صانالمشدر . بر چیلک ایچنده گی صوتی اوز تعبیرنچه مغنا-
طیسیلاب یاننه چیلولغان خسته لره قایسی آیاغن قولن طغوب و بعضیسی
اوستوینه سیبوب شفا طابوب سلامتلیور اولمشدر . مسمرنک صوتی
مغناطیسیلاوی علمی اصولده توگئل . بلکه سحر بازلق صورتنده .
مسمر فرانسه ده اعتبار قازانسه ده معترضلردن قوتوله آلمامشدر .
فرانسه ده بواصول تدویندن بحث ایتمه کله ایچون علمی قامسیه تشکیل
اوانوب سیالنگ ماهیتی مجهول بولسه ده تائیری شکسز بولوی حقیقه
مضبطة تقدیم اولنمش .

مغناطیس حیوانی ننگ ماهیتی مجهول بولغان کبی الکر یقندنگ
ماهیتی ده مجهول . فقط تابع بولغان طبیعی قانونلری کشف اولتدیغندن
علم حکمت آنی قبول ایتمشدر .

هله اسبرتیزم ، گیپو تزم ، تیلپاتیا - بر آدم روحیننگ ایکنچی
روحقه بر اقدن تائیری - کبی عاملر بتون عالمه شهرت تاپدی .
غریبه زور عالم وفیلسوفلر نظارتنده تفتیش ایتلوب کوب عالملر
طرفندن تصدیق ایتلدی . لکن قواعدن تمامیله کشفندن بتون عالم
حیران . علم روحقه قورال ایتکان بوفنلر اوزلری مستقل برار فن
شکلن آلوب غایت کوب کتابلر یازلدی . مجهول بولغان قوت سببلی

شول ذاتلر ملكوتيت صفاتى ايله (روحى) احكامنى الله دن تلقى ايتار
لر وبشریت صفاتى ايله تبليغ ايتارلر. بوتلقينى وحى تسميه
ايتلمشدر. وحى لغتمه كشيدين ياشروب سوز سويله مك، مكتوب،
رسالت ومطلق بلدرر ايچون باشقه سنه سوز سويلاوگه اطلاق اولنور.
صوكره الله طرفندن پيغمبرلرگه القا ايتلكان معنالرده مشهور اولمشدر.
«واسطه يا كه واسطه سز الله طرفندن القاء ايتلوى يقينا بللروب
آدمنىك گوكلنده حاصل بولغان بلم» ديوب تعريف ايتلور. واسطه
ايله بولغانى طاوش ايله واسطه سز بولغانى طاوش سز مطلق القاء ايله
اولور. اشته شول وحى تعبير ايتلكان القات الهيمه نىك الله تعيين
ايتلكان بعض ذواتقه حصولينىك امكانى وباشقه بشرگه معلوم بولغان
نرسه لرنىك شول القات واسطه سيله معلوم بولوى عقل نظرندە ممكن
دو اعدر.

قييمكه بىر

هر كىمگه بىداهه معلوم بولغان ره وشده عقول بشر تورليچه؛ فهم
وباهده بعضيسى بعضيسندن عالى؛ عالى بولغان عقللر توبان درجه ده گى
عقللر ادارك ايتمگان نرسه لرنى ادراك ايتنه؛ تعليمينىك تاثيرى ده
معلوم. فقط عقول بشرده گى بو تفاوت هر طبقه ده غى خلاقه كورلر.
گندن كسب واختيارنىك دخلى بولمغان فطرت تاثيرندن بولون انكار
ممكن توگلدنر. عقلينىك مرتبه سى چيكسز متفاوت؛ بعضيسى قاشنده
نظرى بولغان نرسه آناردن عاليرهك عقل نظرندە بديهي؛
وينقندر يوقاروغه كيتسك شول قدر تفاوت بولنه چغى معلوم. زور
همت وعقل ايله لرى كچوك عقللرغە نسبتاً ممتنع، وقوعيسى ممكن فرض
ايتلمگان مقصودلرنىك وقوعسن مكن صانيلر؛ سعى سببلى ايرشكاج
كچوك عقللر حيران قالا؛ كوب وقتندە اول مرتبه ده انكار ايتلر؛
الف ايتلكاج هر كىمگه معلوم بولغان بونرسه بولوب قالادر. يوقاروده
ذر ايتلكان مقدمه لر ثابت بولسه (البته ثابت) بعض نفوسى عاليه
نىك اصل فطرتلرنده گى علويت سببلى انسانيتنىك كماله وافق اعلى
غه ايرشوب الله تبارك وتعالى حضرتندە بونرنىك استاذلردن تلقى

ايتومزدن آچغراق ره وشده تلقى ايتولرنده عقل قبول اينار. بو ذاتلر الله دن تلقى ايتكان حكملرن امدلرگه تبليغ وآلارنى بو حكملرگه دعوت اينارلر. الله نك بو قانونى بشرنك مصلحتى، احتياجى وبشرنى سعادت يولينه ايرشدرمك ايچون يگانه وسيله بولوى تكرار بيان ايتلدى. مقدمه ده بيان ايتلگان، اسكى، ويكى فلسفه تا كيد ايتكان ره وشده فطرتلرى ايله صاف بولغان بو ذاتلرغه ارواح عاليه نك ظهورى والهى حكملرنى روحلرينه تلقيناتى نيچون ممكن و واقع بولما. سون؟. بزگه سببى معلوم بولمغان ايچون ردلازم بولسه سيال مغناطيس حيوانى، اسپيرتيزم، كيمپوتيزم، تيلپاتيا وبولار واسطه سيلاه حاصل بولغان روحى بتون اثرلرنيده حتى الڪتريك كى ماهيتلرى معلوم بولمغان بتون مدنيت اثرلرن انكار لازمدر. وحى ايله الڪتريغ آراسنه هيچ آيرما يوق. الڪتريغ نك تابع بولغان قوانين طبيعیه. سى معلوم بولسه وحى نكده طبيعت بشرده كى تاثيرات معنويه سى معلوم. اشته بو طاوشسز بولغان وحى. بو ذاتلرغه طاوش ايشتلون، ارواح عاليه نك شبحلرى كورنون نبوت ورسالتگه دشمان بولغان كشيلىده اعتراف ايتدكلرنين و مقدمه ده ذكر ايتلگان ره وشده عصر مزده ده انكار ممكن بولماديغندن ثابتدر. فقط وحى منكرلرى بو طاوشلر مخصوص آورولرغه مبتلا بولغان كشيلىرگه كورنگان وايشتولكان كى خيالى بر نرسه گنه، واقعه بر نرسه ده يوق ديلىر. سبحان الله نيقدر انكار وعناد؟! درست دماغلرنده خسته لك بولغان خيالى و مجنونلرغه نسبتا بولا باور. فقط بتون خسته لكردن سلامتلكلرى عالم انسانينكه بولار كتورگان انقلابدن، على قانونلردن و بتون بشرگه اخلاقا و عملا اوستونللكلرنين معلوم بولغان ذاتلرنى نيچوك خيالى ديوب ايتور گه ممكن؟. يوزلرچه مليون عقل آيه لرى اشانغان ورسالتلرن علمى دليللر اثبات ايتكان مقدس ذاتلرنك خيالىلق وباشقه تورلى خسته لكردن سلامت بولولرى بديهي. خسته بولغان خصوصا دماغى خسته لكگه مبتلا بولغان كشيلىرنك على قانونلر ياصاب هر جهتن

سلامت، ماللری، عسکرلری کوب و قوراللری کیسکین پادشاه وقوت
ایه لرینه غلبه لری، عالم وفیلسوفلرنی اوز تعلیملرینه دعوت ایتوب
ایبارتولرن هیچ بر عقل ایه سی قبول ایتماز. بناء علیه وحی ننگ
هر ایکی قسمی ثابت. لکن مقدمه ده ذکر ایتملگان ره وشده آدم
بر نرسه گه الفت ایتماوندن، اوز مسلسکینه موافق بر حقیقت ایتوب
بلماوندن و حقیقت ایتوب بلنمگان نرسه نی قبول ایبارگه قورقدیغندن
کوب حقیقتلرنی انکار ایته در. اشته شولار جمله سندنده بتون انسا-
نیتکه کیره ک و حقیقت بولغان وحیدر.

قرآن

رسولنگ جاهلیتده و رسالت کلدکن صوگ یوقاروده ذکر
ایتملگان حال وصفاتلرده بولنونده بتون تاریخ و آننگ سیرتن یازو
چیلر اتفاق ایتمشدر؛ و بزگه ده ذکر ایتملگان حالده بولوی تواتر
ایله ایرشمشدر. و بتون امتلر آننگ قرآن ایله کلونده و آتی صحابه
لرینک کوبسینه حرفیا یادلاطونده و بو کونگه قدر کاغدلرگه یازلغان
مصحف شول قرآننگ اوزی اولونده اتفاق ایتمشلردر.

قرآن اسکی امتنگ حاللرن حاضرگی و کیلاچک زمانلرغه عبرت
و نمونه اولورلق روشمه بیان ایتمشدر. تاریخه قوشلغان یالغان
خرافات و هملرنی طاشلاب اگ قسقه ره وشده بلیغ صورتده امتلرننگ
حاللرن بیان ایتدی. بشرنگ اگ زور مصلحتلرندن بولغان رسوللرننگ
سیرتلرن، اسکی خلقلرننگ اول ذاتلر ایله معامله لرن حکمت تشریعه موافق
حکایه ایتدی. اول ذاتلر قالدرغان الهی کتابلرنی شهوت و شخصیات
سائقه سیله تفسیر و تحریفلری و بوسبیدن بتون انسانلرننگ عقیده لرن،
عبادتده گی روح و تاء نیرلرن بوزولری ایچون شلته لدی.

قرآن امتلرننگ مصلحتلرینه موافق بولوی تطبیق ایله عمل کورلگان
و بوسایه ده نظامسن الله وحشی بر امت ترقی ایتوب غایت زور مدنیت

قالدروینه سبب بولغان حکملر ایله کلدی. لکن اول حکملرنی اهمال وروندن بر اغایو سببلی انسانیت وقتلیچه مدنیت فاضله دن محروم اولدی. وشول سببدن بو عالی شریعتنک بتون وضعی قانونلردن اوستون و فایدهلی بولوی انصاف اهلرینه معلوم اولدی. قرآن الک قاطی کوکلرگه تأثیر ایتارک ادب، وعظائر ایله کلدیکه: وحشی بر امت بو تأثیر سیایه سنده فضیلت و اخلاقده بتون امتلرگه رهبر اولدی.

تواتر ایله ثابت بولغان ره و شده قرآن اینگان وقتده عربلر فصاحت و بلاغتنک کمالینه ایرشکانلر، ادبیاتلری ترقی ایتکان وهر کون ادبیاتده یاریشه ایدیلر. اوشنداق تواتر ایله معلومدرکه رسولگه مقابله ایتارگه بار بلاغتلرن صرف ایتهلر ورسولده قرآن اوزینک معجزه سی و بر ایکی گنه آیتیله بولسه ده مقابله ایتولرن صوری ایدی. امی و یاری کتوچیگه اییارونی اوزلرینه معنوی و مادی زور که چیلک اعتقاد ایتکان ملکلر و امیر لر خطیب، شاعر و یازچیلر نی مقابله و الزام ایتارگه دعوت ایتهلر ایدی. بابالرینه، معبودلرینه و عقللرینه هجوم ایتکان دعواچینی الزام ایتک بولارنک برنجی امللری ایدی. لکن بولار قرآنی نی قدر طکلاتماسقه و نی قدر مقابله ایتارگه اجتهاد ایدوب بار قوتلرن صرف ایتسه لرده تواتر ایله معلوم بولغان ره و شده عاجز قاله یلر. امللری بوشقه چقدی. اللهنک سوزی و الهی حکملر بنده لر املینه غلبه ایدی. تواتر ایله کو چرلگان بو حاللر محمد علیه السلام نک الله رسولی و قرآن الله سوزی بولوینه آچق وانکار ایتو ممکن بولمغان دلیلدر. عکس حالده بر امی، یتیم کتورگان قرآنی بلاغت و فصاحت میداننک اوز شوچیلر ایته کتوررلر ایدی. اگر قرآنده غی معجز شولغنه بولسه ده الله سوزی بولوی شکسز ثابت بولور ایدی. حالبوکه قرآنک معنوی مجزه لری ده نهایتسزدر. آلا ر جمله سندنده عوام آکلارلق ایتوب علمی مسئله لرنی بیان ایتکان اصوللرینک الک صوغنی وقتلرده اثبات ایتلکان نظریه لرگه موافق بولویدر. غیبدن خبر بیرگان «روملرنک تیز وقتده غی مغلوبیتلری»، «ایمان

ايتكان وايندگو عمل آيهسى مؤمنلرنىڭ غلبه لرى ويرگه خليفه بولاچقلىرى»
 كېي خېرىد بىشار تىلرنىڭ قرآن بىيان ايتكان رەۋشە وقوعلىرى، حىيات
 وانقراض امم كېي زور اجتماعى مسئلەلرنىڭ تمام واقعگە موافقىنى
 ايسكى زمان خلقىنىڭ تارىخلارن كوروب ويرلرنىڭ يروب، عصرلرنىڭ
 طوغوب خېرىد بىرگان كېي خېرىلرنىڭ درست لىگى رسولنىڭ ھلاكو
 عىسكرن بىيان ايتكان ھەممە علامەت ھتى سىمالرن وچا پاتلر يىنە قىدر بىيان ايتىوى
 معجزە توگلدە نرسەدر. دعوتى ھتون طرفقە تارالوبدە عرب امتى كېي
 زور بر امتنىڭ بلاغت ايلە شھرت تاپماغان وشىلغىلنگان قوتسىز بر
 ھتيمگە مقابلە ايتىودن عاجز اولوب اللە رسولى بولويىنە ايمەنلرى
 وبركتوچىنىڭ ازولگىن اسكى ھەنيتىنى دىنياغە جغاروب ھتون عالمە زور
 برانقلابقە سبب بولوى ويىتون تورمىشنى اوزگار توى فوق السعاده
 لىگىنە واللە رسولى بولويىنە كىڭ زور دليل توگلدە نەدر. عالمە انسا
 تىلرعالى مەدرسەلر بىتوروبدە ثبات وغيرت، اخلاق فاضلە واجتماعى
 افكار دە آنارغە قىياس ايتارلىك درجەلردن كىڭتوبان درجە سەندە اير
 شە آلماولرى دعواسىنىڭ حق بولون آچق اثبات ايتەدر. بناء
 عليه قرآن اللە سوزى، ھەمد عليه السلامە آنلىڭ حق رسولى بولويىنە
 ايمان ايتەمز.

اسلام دىنى

اسلام دىنى ھەمد عليه السلام بىيان ايتكان صحابەلرى و آلا رغە عصر
 داش بولغان ذاتلر حفظ ايتكان ھىچ براختلافسىز، تاء و يلىسىز ھىچ
 پرمۇ ھەبكە مىلسىز سەنەلرچە عمل ايتىلگان دىنىمىز. بىز بودىنىڭ حقىقتىن
 قرآن وصحىح ھەدىتىلرگە ايبىاروب بىيان ايتەچكەمىز: اسلام دىنى ذات
 و افعالندە اللەنى برلەب ھەرمخلوققە اوخشاودن پا كلاب كىلىگىن
 دىنىمىز. اللەنىڭ ھەدائىتىن وذات پا كىنە موافقى علم، ارادە وقىدرت
 كېي صفاتلرن دليللر ايلە اثبات ايتمىشىمىز. اللەغە ھىچ برمخلوق

او خشامون و هر نرسه نی یار اتون و هر آدم عاقبت آنارغه قایسته جغن بیان ایندی. قرآنک اللهغه نسبت اینتلگان یوز، قول، بر اورنده قرار لنو کبی سوزلرننگ معنالر ی عربلرگه معلوم ایندی، بو کبی سوزلرننگ معنالر نده اشتباه و اللهغه ذاتی وصفاتنده هیچ بر روح و بدننگ مشا- بهتن تجویز ایتمادیلر. الله اوزگارونی قابل بولمغان علم ازلی قانونی ایله اوزی تلگان ذاتلرنی غلبه و علم ایله تخصیص ایندی. و هر عقل آیه سن مقدمه لری حس یا که بدیهی درجه سنه ایرشکان دلیل و برهانسز بوداتلرنی تصدیق ایستودن منع ایندی. رسالتدن عبارت شول علم آیه لرننگ باشقه عادی آدملردن ممتاز بولماولرن الله اذنندن باشقه اوزلرینه فایده و ضرر ایتمارلک قوتکده آیه بولما- دیقلرن، بلکه اللهنگ حرمتلی قللریغنه بولولرن، آلا قولنده ظاهر بولغان خارقه لرننگ حکمت و فتنچه مخصوص وقت و اورنده الله اذنی برله ظاهر بولون و اللهنگ هر اشی حکمت و دلیللی ایکن بیان ایندی.

«الله سزنی آنالرنگز قارنندن چغاردی. سز بر نرسه بله ییمر ایکنز. الله سرگه قولاق، کوز و قلب کبی اعضالر انعام ایندی. اللهغه شکر ایکنز!» مفهومنده غی آیتلر ایله الله بزگه حواس و قوه فکریه احسان ایتمکن منت مقامنده ذکر ایستوب شکر ایتمارگه بیور ادر. شکر ایسه عربلرگه معلوم. انعام اینتلگان نعمتنی یورینه صرف ایتمک ایله اولور. مذکور حواس و قوه عقلیه مزنگ شکر ی مذکور قوه لرنی فایده مر، مادی و معنوی تربیه مزگه، اللهنگ کائناتنده غی اثرلارن فکرلاب آننگ هر قوتندن عالی و عقلمز کنهن احاطه ایتمارلک درجه دن خارج، و بنون عالملر آنارغه مسخر بولون فکرلرگه صرف ایتمک ایله، و آثار دن باشقه غه خشوع و النجاء ایتمک جائز بولماون، هر ایندگولسکگه قارش جزا و هر یاوزلقغه مقابل عذاب آننگ تصرفده و ایکنچی حیاء تده غی نظام و انتظامغه آیه اول ذات اقدسکنه بولون بلورگه قورال ایتمک ایله اولاجفی آشکاردر. اسلام بو تعلیمات ایله کلگان ایکن

بو تعلیمات انسانیتکه نیندی فایده بیره؟ تعالیم دینییه ننگ حرکت اجتما
 عیه گه تأثیرن بلسگان واسکی عقیده لردن خبردار بولغان ذاتلر بلور
 لرکه: بو تعلیمات وثنی عقیده لرننگ طامر لرن کیسسی، صورت و شکل
 وثنیتکه باشقه بولسه ده معنا بر بولغان خرافاتلرنی تارمار ایندی.
 بو عقیده سببلی آدم باطل عقیده لرگه اییارگان بو زوق و هملردن عقلنی
 پا کلادی. و هملرگه اییارگان یاوز ملکه لر کو گللردن کیتدی. آدم بو
 اعتقادی تقدس سببلی معبودلر حقننه اختلافدن قورتلوب قدری
 کوتارلدی، و قییمت معنویه سی زورایدی. شول تقدس سببلی یر،
 کوکلرنی وبتون انسانارننگ خالقی بولغان الله دن باشقه غه خشوع
 ایتماز بولدی. هر کشیگه ابراهیم کبی: «بن حقیقت بولغان دینگه
 عیل ایدوب یر کوکلرنی یاراتقان الله غه عبودیتیمی اظهار ایتوب
 توجه ایتدم. بن مشرکلردن دگلم» یا که رسول کبی «نمازم، عبادتم،
 حیاتم و وفاتم بتون عالملرنی تربیه سیله مترقی ایتوب یاراتقان الله
 غه مخصوصدرکه: شریکی یوقدر. و بن بوننگ ایله مأمورم. و برنجی
 مسلمانار دزن» دیومباح بلکه فرض اولدی. و بوسایه ده نفس انسانی
 حریت کسب ایندی. الله اراده سنندن جزء یا که تمام الله اراده سی
 گمان ایتلسگان رئیسلر اراده سی، قبرلر، تاشلر، آغاچلر، و یلدزلر،
 کبی خیال اختراع اینگان وهمی اراده لر بویندرغندن اوزن قوتقاردی.
 واسطه چیلر، شفاعتچیلر، کاهنلر و هر اسرار غه اطلاع دعوی ایتوچیلر،
 چنده ایله الله آراسنده غی بنده ننگ عمللرینه تصرف حقن اوزلرینه
 حسب ایتوچیلر کبی بر طاقم دجال و ابلیسلر نفوذی آستوندن بو عقیده
 سببلی انسان خلاص بولدی. آدم حریتلی بر انسان اولدی. الله نظرند
 هر کم مساوی، آدملر آراسنده افضلیت عمللر، عقللر و کسب معارف
 ایله اولون آکلادی. الله غه یاقنلق عقلننگ و هملردن پا کلگی و ریاسز
 خالص عمل ایله اولدیغن بلدی. و بو عقیده سایه سنده کسب ایتلسگان
 ماللر کاهنلر کبی بر طاقم اشسزلرگه صرف ایتلمازدن اهلی بولغان
 فقراء و بتون خلقغه فایده یی یرلرگه صرف ایتلور بولدی.

اسلام «هر کم ذره قدر فایده یا که ذره قدر یاوزلف اشلاسه جزاسن کورر»، «آدمگه اوز اجتهاد وسعی ایله اشلگان اشفینن باشقه نرسه یوقدر» مفهومندگی آیتلر ایله هر کشتی نی عملگه قوزقنوردی. وقدرتی ایرشکان اشلر ایله تکلیف ایتدی. هر کشیگه خوش کورگان نرسه سی ایله فایده لنونی مباح ایتدی. اوزینه یا که قول آستوننده گی کشیلرگه یا که باشقه لرینه ضرری بولماسه حرام ایتمادی. وبو خصوصه مصلحت بشرگه وهر زمانغه موافق عمومی قاعده لر ایله کلدی. هر کشیگه عملده استقلال حقن بیردی. سعی، عملنی همت واجتهاد مسابقه سنه میدان ایتدی. اسلام تقلیدگه هجوم ایتوب اساسندن تارمار ایتدی. عقلغه خطاب ایتوب تقلیدنی تاویل ممکن بولمغان ره وشده دم ایتدی. انسان باشقه سینگ فکرینه اسیر بولور ایچون یاراتلماون بلکه علم وکونی علامتلر و دلیللر ایله هدایت و حقیقت یولن تاپمق آنک فطرتنک، طبیعتنک مرکوز بولون بیان بیوردی. معلملر، اماملر حقیقت یولینه تنبیه وارشاد ایتوچون ذاتلر، عقلنی بحث یولینه کوندر وچیلرگنه در. اهل حقنی: «سوزلرنی ایشنوب گوزلنه، خیر ایسنه ایبار وچیلر» دیوب تعریف ایتدی. رئیس لرگه هجوم ایتوب مذاکره و محادثه طرزنک بتون حاللرن بیان ایتدی. مطلق آتا، بابا سوزینه تقلید ایتوچیلرنی حماقت وسفاهت ایله صفاتلادی. کوکللرنی دلیاسز بابالر سوزینه اشانودن چوردی. زمانک مقدماتک معرفت و عقلنک تعالیغه سبب بولماون، تمییز، فطرت هر زمانده بر بولون بلردی. بلکه صوگ زمان کشیلری ماضیدگی حاللرنی بلسه لر، اسکی امتلرنک عمل دفترلری بولغان تاریخقه اعتبار کوزیله قاراسه لر اسکی خلقغه قاراغافک تیزراک حقیقت یولن تاباچقلری آشکاردر. اسکی دین اهللرن «بیز آتا، بابالرمزنی شول ره وشده تاپدق. آلاز یولندن آیرامیمیز» کبی سوزلری ایچون قرآن آلارنی شلنه لدی. اشته اسلام بو یولی ایله عقلغه تمام حریت بیوردی. هر نرسه دن دلیل و حکمنک موافق ره وشده بحث ایتارگه

ارشاد ایتدی. اسلام بوایکی قاعده سیله انسان محروم بولغان ایکی حقوقنی کیرو قایتاردی. اولن اراده و فکریه استقلال. بوایکی حقوق سایه سنده انسانیت کمالاته ابرشدی. غرب فیلسوفلر نیدن مشهور بر ذات «غرب مدنیتی اراده و فکریه استقلال سهیلی میدانغه چقدی. غربی کوب کشی اوزلریننگ فکریه اراده لرن اشلاتور گه عقلی و حریتلی بولون بلدگن صوکنغه عقللری بحث و تفتیش که باشلادی. غربی اون آلتنچی عصرده انعکاس ایتکان بو نور اسلام و مسلمان محققلریننگ ضیاسی» اولدیغن اعتراف ایتمکده در

اسلام قرآن کریم ایله اوزلرینه و اوز مسلکلیغه کروب روحانیلر کیومن کیمگان کشیلردن باشقه سیننه کتب مقدسه نی آکلامق حقوقن بیریمگان دین باشلقلرینی شلته لدی. عوامغه کتب مقدسه نی بعض بولوملرن آکلاماسدنگنه، مقصودنی فکر لماسدنگنه او قورغه رخصت بیریگان و صوکندن بزنگ عقللرمز شریعت حکملرن و نبوتک اسرارن آکلاودن عاجر دیوب اوزلرینه ده کتب مقدسه آکلاونی حرام و قاره خلق کبی لفظلرن طاوشلاب او قونی عبادت صاناب حکمت تشریعی مسخره ایتکان روحانیلرغه آچی، آچی بهر لدی. «ومنهم امیون لا یعملون الکتاب الا امانی وان هم الا یظنون»، «مثل الذین حملوا التوراة ثم لم یحملوها کمثل الحمار یحمل اسفارا بیس مثل القوم الذین کذبوا بآیات الله والله لایهدی القوم الظالمین» کبی آیتلرده کتب مقدسنی آکلامازدن، ایچننگی الهی حکملرنی بلمازدن مطلق اوقوب بلمگان نرسه لرن عقیده و دین دیوب گمان ایتدکلرن بیان، الفاظغه غنه قاپلوب عقللری کتب مقدسه گی احکام و الهی امرلرنی ادراک ایتمازدن کتب مقدسه نی ایتدرودن مقصود بولغان هدایت و انساننی حقیقت یولینه ارشاد مقصودن فوت ایتدردکلری ایچون آلاونی ایشا ککه تشبیه ایتوب الهی حکملردن فایده لنامادیقلر نیدن انسانیت درجه سندن حیوانیت مرتبه سنه توشره در. کتا بلر یوکلگان ایشا ک مشقت، آورلق کوتاروب آرقاسن آورتدرودن باشقه فایده

ایتمادگی کبی بولار نکلک فایده ایتماولرن بیان ایتمه در. « فویل للندین یکتیون الکتب بایدیهم ثم یقولون هذا من عند الله لیشتروا به ثمنًا قلیلًا » کبی آیتلرده کتاپ مقدسدن حکملر بیان ایتمک لازم کلدگنده اوز مقصود و شخصیاتلرینه موافق الله کتابن تاءویل و تحریف ایتمو- لری اوزلری ایچون زور حسرت بولون بلدره در. خلاصه قرآن هر دین اهلینه کتب الهیهده بولغان حکملرنی درست آ کلامق فرض و آ کلاملرغه قورال بولغان علملرنی بللگان هر کشینک آ کلاملرغه حقی بولون و کتب الهیهنی آ کلامق بر طبعدهده غی خالقغه غنه مخصوص بولماون بیان ایتمو تعلیماتی الهیهنی آ کلاملرغه مسابقه میدانی آچادر.

رسول اسلام دینی ایله کللگان وقتده بتون دنیادین اختلافی ایله طولغان، دین اسمندن ایکنچی دین اهلرینه لعنتلر او قولور، بو فتنهنی الله امرینه اطاعت صانالور ایندی. اسلام الله دینی هر وقتک بر، بتون انبیا بر دین ایله کللگن متعدد آیتلرده بیان ایندی. یال-کز سوره^۶ بقرهده بو خصوصده یکریمی مقصدارنده آیتلر بار. قرآن اوقغان هر کشی بتون دینلرنک اللهنی برامک، اللهغه غنه تسلیم و عبادت، بشر سعادتنه لازم بولغان هر حکمی مأمور، مصاحفته ضرری هر نرسه منهی، و ممنوع اولدیغن بلور. باشقه رسوللرگه ایندرل-لگان کتب مقدسه نکلک مفهومنی اوقور. عقللرنی آنی آ کلاملرغه رعیتلندرون، الهی حکملر ایله عمل، اختلاف و نزاع وقتنده آلاملرغه مراجعت بشر آراسنده غی بتون دشمانلقنی بتروب قرداش ایتمه چکن آ کلاملر.

عبادات، آیین لرنک هر دینده باشقه لغی تربیه بشر ایچون الله نکلک مرحمتی، ملنلرنی تدریجی تربیه ایچون یگانه وسیله در. الله فردلرنی آنالردن بر نرسه بللگان حالک طوغدروب کائناتنی اورتکان پرده لرنی فکر و عقلی سایه سنک آچدر ب تدریجی کمالغه ایرشدرگان کبی اتملرنی شول تدریج قانوننه بنسأ تربیه ایتمه کلمشدر. آدم خلقتدن بیرلی خطاب ایتمک نرسه لرنی آ کلاملرغه، بللنک بر ره وشک گنه قالمامشدر. بلکه فردلرینه طبیعی بولغان اوسو و ترقی قانونی

تربیه‌سی تأثیرینه معروض قالمشدر. عبادات، آیینلرده شول تر-
بیه، اوسو قاعده‌سنه موافق اوسه کلمشدر: دینلر کلاگانه آدملر
عمومی وخصوصی مصالحتلرنده بالالق دورنده، بارلقغه الفتلری آز،
حواسلری احاطه اینگان نرسه لرگه گنه ایلشکانلر، محاکمه عقلیه یوق
درجه‌ده، فکرلرینه بدیهی حکمنده بولغان معنالدن باشقه‌سی کرمی،
حسیات قلبیه‌لری غایت توبان ایسی. بو وقتله وجداننی رفته
کنوره چک خطاب و عقلنی ترقی ایتدره چک دلیللر ایله آدم مخاطب
بولورلق درجه‌ده توگل ایسی. اگر دینلر بو ره وشمه خطابده
بولنسه لر تشریح حکمتلرن هم ایتمش اولورلر ایسی. بنا علیه
دینلر آدمنی آتازک یاش بالاسن تربیه‌سی کیی تربیه‌ده بولندی.
اوزلرینه مناسب احکام، اوامر ایله کلدی. مناسب عباداتلر مشروع
ایتلدی. زمانلر، عصرلر کچدی. آدم هر دور و قالمقه کردی.
سعادت، شقاوت و هر توری آچی حادثه‌لر باشنه کلوی سببلی حسیات
نی، وجدانی ترقی ایتدی. شول وقتلرده الله آدمنگ حسیات، جدا
ننه موافق دین ایندردی. دنیادن آدمنی اعراض ایتوب ملکوت
اعلاغه رومن توجه ایتدره چک، آدمنی بالکنزاهد ایته چک قانونلر
مشروع بولدی. حق آیه‌سنه اوز حقوقن صوراق مکن بولمادی.
بایلرغه رحمت الهیه قاپولری قاپاندی. اول وقت آدمینک حسیات
قاییه و احتیاجنه موافق عباداتلر مشروع بولدی. اول زمانه آدملری
بوالهی حکملر سایه‌سنده ترقی ایتدی، خسته لکلرندن سلا متلندی.
نیچه عصرلر اوتکاج بشر بو قانونلرغه تحمل ایتو دورندن اوتدی،
احکاملری بوینجه عمل ایتمک مشکلاشدی، آنک وصایاس ایله عمل
مکن توگل دیوب حکم ایتدی. نهایت دین باشلقلری طرفندن پادشا-
هلر و مال اسراف ایتوچیلرگه غلبه ایتارلک ره وشده مال جیو باشلا-
ندی. قاره خلق تاویللر، تحریفلر ایله، اوزلری تلسگان هر باطلنی
دینگه قاتناشدر و ب رومن بوزدی. دیننگ تأثیرات معنویه‌سی بتدی.
دیننگ اک زور نیگزی عقلنی دیننی آکلادن محروم ایتمک گمان

بوذکر اینتلگان سوزلردن گوز بومغان یا که اسلامینه
 گی بو حقیقنی آگلامغان کشىلر اسلامیننگ ذکر اینتلگان ره، شه تیزانتشاری
 قلچ سایه سنه، مسلمانلر هر مملکتنی فتح اینتکانه بر قولمزنده قرآن
 ایکنچی قوللرنه قلچ ایدی، قرآغه ایمان اینتگانلر اولم ایله محکوم
 ایدیلر، کبی سوزلر سویلاب اسلامیت و مسلمانلرغه زور افتراءده
 بولندیلر. تواتر درجه سنه ایرشکان مسلمانلرننگ بومعامله لری حقیقت
 پوست هیچ بردات طرفدن انکار اینتلورلک درجه ده بولمادیغندن
 طبیعی افتراچیلرننگ سوزلری حقیقتکه قارشى تأثیر سزدر. مسلمانلر
 نلرننگ باشده قوللرینه قاچ آلورلری اوزلرندن مدافعه و دشمانلقنی
 ازاله ایچون اولمشدر. صوکره هر حکومت ایسه ملیت و امنده اولد
 یغی کبی حکومت و پادشاهلق بعض وقتلرده قلچ کوتاررگه مجبور
 ایندی. مسلمانلرننگ چیت ملنلر ایله کورشولکلری و آلارنی حمایه
 لری آستوینه آلورلری اسلامنی آلا رغه طانوطدی. عقل و عملده انسا-
 نلننگ اصلاحه احتیاجی اسلامیتنی قبول اینتلور یسنه یالکیز اوزی
 سبب اولدی، اگر دین قلچ قوتی ایله قبول ایندر لسه، جه یلسه بر
 اوستون تولنرغان عسکرلر ایله، قوراللر ایله اسلامیتدن اوچ عصر
 ایلیک باشلانوب و صوکنندن یدی عصر داوم اینتکان دینگه کوچلان-
 کان اون عصر ایچنده اسلامیت بر عصر دن آز بره نده انتشار اینتکان
 قدرلی بولسه ده انتشار اینتار ایدی. خصوصا عسکر و قوت حمایه سی
 آستونده تله گانچه کمال فصاحت ایله مقصودلرنی آگلاتلر و کوگالمرنی
 اوزینه تارتورلق صانسز آچه لر صرف اینتلر ایدی. اسلامیت
 صوسز، قوملی صحرا ده یا شاوچن، جامعه سز خلق آراسنده، مدنیتدن
 اوزاق بر چولده ظاهر بولسه ده قومنی جامعه لی برملت، و عرب چولن
 بتون دنیا عه مدنیتی ایله تفاخر ایتوچی مملکتلر گده تفاخر اینتارلک بر
 مملکت ایندی. مسلمانلر تعلیمات دینی دن اوزا قلا شوب بر برسنه دشمنان
 کیسلگان و قتللرده هر تورلی بلالر باشلر یغه کلدی. بهادر لقلری
 ایله بتون عالمنی قورفتقان تاتارلر چنگیز خان اداره سنده اسلام

قناعت ایتمادی. بلکه بربك شریعتن عملگه تطبیق ایئتوب کور-
 ساتدی. مسلمانغه کناپیه لرنی اوانمک، طعاملرن آشامق جائز دیدی.
 اهل کتاب ایله اڭ گوزل ره، رشک بحث و جدال ایئتونی مشروع ایندی.
 گوزل و کورکام معامله محبت باشلغی بولوی معلوم. کیاو، قسالتق ایو
 ایله قزنگی عائله سی آراسنده محبت و الفت صوکنه غنه بولور. اسلام
 بو حکملر اوستوینه اوز حکملری و حمایه سی کولگه سنه کرگان چیت
 دین خلقینه کلاچک فلاکنلرنی اوزلرندن مدافعه ایتنکان کبی مسلمان-
 نلرغه مدافعه ایئتونی: «آلارغه فایده لی شی بزگه ده فایده، آلارغه
 ضرر لی شی بزگه ده ضرر» دستوری ایله بیان ایئتوب لازم ایندی.
 بو حمایه برابرنده آز، اهمیتسز مقدارده بیرگو تعیین ایتمدی.
 دینگه کوچلاودن منع ایئتوب بتون دینلرگه حریت بیردی. «ای
 ایمان اهلی! سزگه اوزگرنی ضرردن محافظه لازم. هدایت یولن
 کورساتوب وظیفه گزنی اوته گاج باشقه لرننگ ضلالتنده قالولری سزگه
 ضرر ایتمیلر» مفهومناغی آیتلر ایله خیر و حقیقتکه دعوت مسلمان-
 نلق وظیفه سی بولون بیان ایئتوب دینگه قوت و کوچلاو ایله دعوت
 ممنوع اولدیغن آچق سویله دی. دیانت هیئت انسانیه نی تفریقده،
 اختلافه توشرمک ایچون کلمادگن، بلکه اخوت و حقیقتگه یئنا کلاو
 ایچون کلمدگن ایضاح ایندی. اسلام بشرنی عصرلرچه ایزگان امتیاز
 لرنی بتروب اللهغه نسبتا حقوق و هر شیک بتون بشر تیگز، آرتلق
 فضیلت، اخلاق، علوم، سعی و عمل ایله گنه بولون مشروع ایتمدی.
 بو خصوصده تاء ویلنی قابل بولغان آیت و حدیثلر ایله کلدی.

قرآن و رسول بیان ایتنکان عبادت لرا للهنگی عظمتنه، وجودینلر هر نرسه
 گه مشابهنن مقدس بولوینه موافق و سلامت عقللر قبول ایتمارک
 ره وشده مشروع اولمشدر. نماز بتون طبیعت قانونلرینلر سلطان
 اللهغه تعظیم ایله حسیات و وجداندن چققان رکوع سجده، حرکت،
 سکون، دعا، خشوع و آنارغه النجادن عبارتدر. عبادت ل عقل حسنن
 قبول ایتماسلک صورتده مشروع ایتمامشدر. نماز رکعتلرینلر

صانلرن، حج و قىنىك «منا» دە طاش آتوكىي بعض عبادتلرنىڭ اسرار
 و حكمتلرن عقل ادراك ايتقە آلماسە دە حكمتكە مخالف، عبث صانامق دە
 مكن توگل. روزه حسيات، وجدانىي تربيه ايتوب شەوتلردن طويلر
 غە سبب اولور، نەمتلرنىڭ قىدرن واللەنىڭ احسانىنىڭ درجە سن بلدرر.
 حج عەللرى ايسە آدمگە بىر نىچى كىرەك حاجتلرن خاطرېنە توشروب
 عمرنىڭ بىر مرتبە اولسە دە فردلر آراسىنىڭ مى مساواتىنى كوز آلدىنە
 كنوروب كورساتور. باي، فقير، درويش واميرلر آراسىندە غى
 امتياز لرنىڭ كوتارلون كورر. بتون بشر بالانغاج بىر صورتدە اللە
 غە عبوديتلرن بىر رەوشك ادا ايتىلگرن كوروب حسيات وشعورن
 يگىرتور. طواف، سغى، وقفە لرو حجر اسودە مەس بتون هيئت بشرىيە
 نى خلاص ايتەك دىن ايلە كلگن «ابراھىم» نى خاطرلنور. انسان
 نى وثنىتىدن قوتقاروچى ابراھىم غە اللە غە عبوديت اظهار ايتەك
 ايلە برابر خاطرە و يادكاردر. باشقە دىنلردە گى عباداتنىڭ روحن
 آڭلامق اول عبادتلر ايلە اللە نى تەزىيە وتوحيد عقل خارجندە
 ايكن اسلامدە بولغان بتون عبادتلرنىڭ شعارى اللە غە خضوع، اطـا
 عنىن و آنىڭ عظمتن اقراردن عبارت «اللە اكبر» در.

اسلام زور دنيادن عبارت «كائنات» و كچوك دنيا بولغان «انسان»
 نى اورتكان وەم، خيال پردەلرن پارچەلدى. كائناتنىڭ اللە علم از
 لىسنە چىكلەك ان الەى قانونلر اوزرە يورودگن، اول قانونلرنى
 ھىچ نرسە اوزگارتمايەچكن، اللەنىڭ اثر صنعيسى بولغان كائناتنى و علا
 متلرن كورگاندە اللە نى خاطرگە توشروب الوغلامق لازم ايدكن بيان
 بيموردى. رسول عليه الصلاة والسلام حضرتلرى: «آى ايلە قىياش
 اللەنىڭ علامتلرنىن ايكى علامت، آلا ھىچ كمنىڭ وفاتى يا كە حياتى
 ايچون كسوف ايتماسلر، سزاگر آلارنىڭ كسوفن كورساڭز اللە نى ايسىگىز
 گە كىنورگىز!» بيموردى. رسول بوحدىئىلە كائناتنىڭ بىر نظام ايلە يورود
 دگن، اول نظامنى اللە دن باشقە ذاتنىڭ اوزگارتورگە اقتدارى يوقلغىن
 بياندە يولندى. كرك كائنات و كرك جملە حيات وتورمىش قانونلرىنە

الله دن باشقه ذاتنڭ تاء ئپورى، هيچ برداتنڭ آچوى، رضاسى نىڭ تعلق اولماون آچق سويلهدى. سعى، عمل واللهنڭ قدرتينه تسليم لازم ديدى. فكر درستلاو، شهورى قوه لرني تاء ديب، هر فرسه نى نظامى ايله طلب، امانت، صداقت، قرداشلك، ايندگولسكگه ياردم، نصيحت وباشقه بوكبى فضيلتلار بتون دينلرنڭ روحى بولغان كبى جميع امتلار كده سعادتى. بو روح هر امتده بولنسه الله نعمتن آرتندرا، بو روح بنسه منقرض بولالار. الله آلا رغه ظالم لارنى مسلط ايسته؛ الله امر لرينه اطاعت ايتماولر نڭ جزاسن كورساته؛ اول وقت گوز باشلرى، آه واهلر فايده ايتى؛ دعالرى قبول ايتلمى؛ هلاك بولالار بتلر. «واذا اردنا أن نهلك قرية أمرنا متر فيها ففسقوا فيها فحق عليها القول فدمرناها تدميرا»، «ان الله لا يغير ما بقوم حتى يغيروا ما بأنفسهم»، «سنة الله فى الذين خلوا من قبل ولن تجد لسنة الله تبديلا». اسلام قاره خلقنى تعليم وتربيه گه، هر يغشىلق فضيلت ايله امر ايتشوگه وهر نچارلق رذيلتلدن طيشوغه غايت اعتبار ايتدى. امت ايچنده قاره خلقنى - عامه نى - تعليم وارشاد ايله تربيه ايتوجى بو طائفه، جماعت بولنون فرض ايتدى. امتلرنڭ سعادتى شول تربيه سايه سنك بولديغن، عكس حالده هلاك بولاچقلرن بيان ايتدى. سز بو نظامغه اعتبار ايتكز؛ جامعە سز، اختلاف ايچنده ياشاگان امتلر كبى بولماكز؛ ديوب تهديدانه بيدانه بولندى. بو قانونغه اعتبار ايتكان امتلرنڭ بتون امتلرگه نمونه وخيرلى امت بولولون ك بليغ وتاء ثيرلى صورتده بيان ايتوب اول امتنكده اسلام دينن اولز لرينه رهبر ايتكان مسلمانلر بولديغن بيان ايتدى. «فلولا نفر من كل فرقة منهم طائفة ليتفقهوا فى الدين ولينذروا قومهم اذا رجعوا اليهم لعلهم يحذرون»؛ «ولكن منكم امة يدعون الى الخير وياءمرون بالمعروف وينهون عن المنكر واولئك هم المفلحون. ولاتكونوا كالذين تفرقوا واختلفوا من بعد ما جاءهم البينات واولئك لهم عذاب عظيم»، كنتم

خیرامة اخرجت للناس تأمرون بالمعروف وتنهون عن المنکر» کبی یوقاروده غایت قسقه مفادلرنی یازدیغمز کوب آیتلر بو خصوصه وارد بولمشدر.

اسلام فقیرلرگه، بورچ آیه لرینه، قلفق کبی اسارنده قالوچیلر غه، پاره سزلك سببلی یولک قالوچیلرغه بایلر مالندن بیلگلی مقدار تعیین ایتدی. خیرات یولینه مال صرف اینارگه غایت قوز قدر دیکه: حتی ایمان و حقیقت یولن تابونلک علامتندن سانادی. بوسایه ده بایلرغه قارشى فقیرلر کوکلنده یرلشکان کینه وحسدر بئندی. هر ایکی طرف کوکلندک مر حمت واحترام حس ایتدی. بو الهی حکم نتیجه سنده اجتماعنک ائک زور خسته لگی دوالتدی. اسلام خیر، قهار ربانی قطعی تحریم ایتوب عقل و مالغه ائک ضرری و هیئت اجتماعیه گه زور خسته لك بولغان ایکی یاوزلق قاپوسن مئو آچلماسلق ایتوب قاپادی. اسلام ذکر ایتلکان ره وشده اجتماع بشر ایچون کیرهك بولغان هر خیر وقانوننی مشروع ایتدی. انسان صبیاق دورندن عقلنده کمال دورینه فکر و اراده حریتنه همت وغیرتنه زور یاردمچی بولغان اخلاق فاضلهنی جامع بولغان دینگه آیه بولوب کوچدی. قرآنسی حقیره اوقغان ذاتلر قرآن کریمه بتماز؛ توکماز خزینه لر بولدیغن حس ایته چکلر؛ بشرنلک عقلی کمالگه ایرشگندن و اسلام آدمنی سعادتینه ایرشدررگه کفیل بولدیغندن بشرنلک ایکنچی سعادت وهدا یت یولینه ارشاد ایتوچیکه احتیاجی اوله ایدیغن وشول سببندن قرآن وحدیثلر ده بیان ایتلکان ره وشده محمد علیه الصلاة والسلام رسالتی جمیع رسالتنلک خاتمه سی اولدیغن تمام آئلایه چقلردر. ضلالت ایله سعادت، شر ایله خیر آیرلدی. حقیقت یولی آچلدی. انسان ایچون آنچق سعادت قاپوی بولغان اسلامیتکه التجاء ایتمک قالدی. «ما کان محمد أباً أحد من رجالکم ولکن رسول الله وخاتم النبیین وکان الله بکل شی علیما» صدق الله العلیم الحکیم.

اسلامنك انتشارى

رسول كھازدن ايلك عھومى صورتدە ملنلر اصلاحقە محتاج اولد بىقلىرىندن الله رسالت خاتمەسى بولغان محمد عليه السلام رسالتنى عھومى ايتدى. فقط بو رسالت ودين نڭ هيچ بردين ومنھب تار- يىخندە كورلمگان حالتدە تيزجە يىلوى بتون عقللرنى حيرتدە قالدرەدر. حقيقتا بودين نڭ بتون عرب امتن اوتوز يىلندنه آذربمدتدە اوزينە ايمان ايتىروى، بجرعيط غربى ايله قىطاي، مملكتنى آراسندغى ملنلرنى برعصردندە آذرب زماندە اوز كولاگە سنە كورتوى بردين تاريخندە كورلما دگنن فكر وعقللرنى حيران ايتارلكدر. لىكن سبب بلفسە تعجب بتار فخر اوسنچە اسلام بتون هيئت انساني گە موافق بردين اجتماعى اولدىغىنن عجبلىنورگە اورن يوقدر: اسلام نڭ جە يىلوى باشقە دينلر كېي دعوت ايله باشلانمشدر. دشمانلر طرفندن حقيقتكە قارشى اينلە چك دشمانلىق وھجوملر نڭ بتونسنە معروض قالمشدر. دعوتچى رسول ھرتورلى اذا وجفالر ايله اذا وجفا ايتلماشدر. دعوتن قبول ايتكان ذاتلر نڭ طاطوغان عذابلرن يازوب بترودن قلم عاجزدر. كسب، رزقنن محروم ايتىلىلر. يورطلرندن قوولدىلر. قانلرى توگكلى. لىكن بوقانلر حقيقت قرباقلر نڭ بوغازلرندن آققان قانلر ايدىكە: بوقانلر سايبە سنە انسانيت نڭ بوغاطقان مدنيتى ميدانغە چقىدى. نچار عقيدە، خرافاتلر ايله عقلى وفكرى پچرانغان انسان عقيدە و اخلاقن تور اتوب سعادت يولىنە آياق باصدى. عرب جزيرەسى واطرا غندە بولغان بتون قىبيلەلر و ملنلر بر قوت بولوب اسلاميتنى طامرننن قورتمق نيتى ايله ھجوم ايتدىلر، نيقتىر قوت و قورالغە غواجە بولسە لردە، آدملرنى عقيدە لر ينە نيقتىر كوچلاسه لردە موفق بولە آلمادىلر. معنوى بولغان قوت آلدندە خور بولوب بويون ايارگە مجبور بولدىلر. اسلام عرب مملكتندە ياشاگان خلقنى تاريخلارندە كورلمگان روشدە بوجامعە آستويونە چىدى. رسول خدا امر بيله رسالتن عرب مملكتنى

جوارنگ بولغان فرس، رومان پادشاهلرينه تبليغ ايتدى. مسخره، استهزاء
ايتدىلر، كولدیلر. قومنه ضرر ايتدىلر. تجارت كېي موم اش-لرني
اورننه يتكروني مشكل بر حالگه قويدیلر. نهايت اوزى واوزندن
صوڭ صحابه لرى امنيت عموميه طلب ايتوب، اسلام حكملرن ايرشد-
روب عسكر لرى بياردىلر. قوتسز، فقير، قورالسز بولغانلرى حالده
عالمنى قوللرينه آلغان قوتلى، قورالى، اول وقتغه كوره نظاملى عسكر
لرى ومنتظم حكومتلى خلقغه قارشى حقيقتن مدافعه ده بولدىلر. نهايت
رومان و فرسلرني اسملريله اسملارگه قورققان خلق معنوى قوت سايه سنه
غلبه ايتدى. س-چده ايتارگه حاضر بولغان مغلوبلرغه قارشى ملايمت
و مرحمت ايله معالده ده بولدىلر. دينلرنده تمام حریت بيلرلر بتون
آيينلرن اجرا ايتارگه و ملينلرن صاقلارغه مساعده اينلدى. اوز
لرندن، عائله لرندن مدافعه ايتكان كېي آلار دن مدافعه ايتوب حمایه
ايتدىلر. باشقه دين خلقى چيت بر ملنكه غلبه ايتكانده قوت وهر
تورلى حيله ايله اوز دينلرينه كرگه مجبور ايتكانده مسلمانلر اهالى
ايله قاتناشوب گوزل معالده لرى ايله آداب اسلاميه نى كورساتو ايله
كفايه لشمشردر، بتون دنيا اسلاميتنك مغلوبه لرغه قارشى گوزل معالده
ايتونى مرحمت صاناون، بوكون-گى مدنيتلن غرب كېي ذلت وحقارت
صاناهاون اعتراف ايتمكده در. اسلام مسلمان ايله چيت دين اهلن عا-
كه وقتنده تيگز كورمشدر. حتى صوڭغه تابا يكي مسلمان بولغان
كشيتنك اس-لاميتنى كوپلاوايله يا كه دنياغه رغبت ايله بولماوى
قاضى آلدنده اثبات ايتلماداكچه قبول ايتلميدر ايدى. حتى امويه
خلافتينك بعض وقتلرنده جزبه كيميدر ديوب بعض مامورلر چيت
دين خلقينك اسلاميت قبول ايتون مكروه كورب اسلاميت قبول ايتو
لرينه سد بولدىلر، خلفيه لر چيت خلقده كوب اشلرگه اهليت كوردكلرندن
زور وظيفه و ماموريتلر بيردىلر. حتى اسپانيا كېي مملكتلرده عسكرلرگه
باشلق، قائم لك ايتدىلر. اسلام مملكتنده دينده حریت شول درجه
گه ايرشديكه: يهودلر غربده دينده ايركچلك بولماو سببلى انلس

مملکتینه قاچوب کلدیلر . اشته مسلمانلرنڭ چیت دین اهلی ایله معامله لری .
مسلمانلر چیت مملکتلر نی فتح ایتسه لر الله نڭ قرآنی و رسول سنتن اهله
بلدروب قبول و قبول ایتموده تمام اختیارلی ایتارلرایدی . دینگه آلارنی
دعوت ایتماسلر ، دینگه هیچ برتورلی کوچلاویوق ایدی . همایه برابرونه
آلنه چی جزیه اهیتمسز اولدیغندن جزیه تولارگه آورسنوب اسلامیتنی قبول
ایتارلک مچوریت یوق ایدی . چیت خلقنڭ مسلمان بولویزه سبب
آچق اسلامیتنی حق ، حقیقت دیوب اعتقاد ایدی . گروه گروه اسلامیتنی
قبول ایتدیلر . عربلر صرف ایتمگان درجه ده قوت صرف ایتوب عربلر
کنورمگان فایده لرنی اسلامیتکه کنوردیلر . اسلام ظاهر بولغان وقتکه
عرب جزیره سی هرتورلی و ثنیت ایله طولو ایکن اسلامیتنڭ بتون
نچار اخلاق و قبیح اشلرگه غلبه ایتوب خلقن هدایت یولینه بتا کلاوی
اسکی کتب الهیه نی اوقوچیلر نی اسلامیتنڭ الله رسوللری ابراهیم ،
اسماعیل غه وعده ایتکان و بتون پیغمبرلر بشارت بیدرگان دینی بولون
اعتقاد ایتدردی . انصافی آیه لری قوملرینڭ حقارت و اذیتلرینه قاراما .
سندن اسلامیتنی قبول ایتدیلر . درجه و مرتبه لرینه اعتبار ایتمادیلر .
بوذاتلرنڭ اسلامیتنی قبول ایتولری ایارچنلرده ده اسلامیتنی فکرلاو
حسن اویغانتدی . فکر و محاکمه نتیجه سنده عقلنی نفرت ایتدردی
تورغان خیر و سعادت دینی ، درست اعتقاد و ایمان نوریه نورلندر
و چی بر دین الهی بولون آڭلادیلر . طبیعت بشر کوتارماسلک آور
وظیفه لری اولمادیغن ، مادی احتیاجلرینه سد اولوب طبیعت تلرگان
خوش نرسه لردن محروم ایتماون ، کوڭلدرده گی حسیاتنی الله نی حسن
ایتدرو ایله برابر روحانیت عالمنده یوقارو درجه لرگه کوتارون و بو
حسیاتنی ترقی ایتدیرمک ایچون هر کون بش و قنده عبادت فرض
ایتنون بلدیلر . قرآنی اوقغاج دینڭ ساده لکن ، اهلینڭ سیرتی
ایله آشنا بولغاج ، برطاقم آڭلانماسلق اسرارلری بولغان دینلرگه
باشقه لغن بلگاج ، گروه گروه دیانت اسلامیه نوریه نورلندیلر . بتون

ماتلار امتياز لار بويىندىغى آستونده آه واه ايچىندە، مرتبه آيه لرىنىڭ شەھوت و عرضلرى ايچون، عادى آدملەر كۆپ حقوقىدىن محروملىقلىرى ايچون حسرتتە ايكان امت ايچىندەگى بىتون طبقە لىرىنى حقوقى تىگىزلىگان. بىتون انسانلارنىڭ اوزلرىن، دىنلارنى عرضلارنى، ماللارنى محترم ايىتكان دىنىنى قىبول ايتولارى بىك طبيعى ايدى. قىمت بەسا ايله بىر مەلىكىتكە امير بولغان بىزات اوزى ايچون توڭل، مسجد زور ايتىمق ايچون بىر قىرە قادىنىڭ اون ساتوب آلورغە قصد ايتىكاج قادىن خلىفەگە شكائىت ايتوب خلىفە آغزىدىن اميرنى شلتنە لاب اونی قاينارغە قوشقان، عادى يهودى ايله حضرت على كىي زور امام وصحابەنى قاضى آلدىندە دىعالشورغە مجبور ايتىكان بىردىننى نىچوك دشمانلارى قىبول ايتوب آنىڭ اۆزىدە متىچى و بىاردىچىلارنى بولماسونلار؟ مسلمانلارغە ھىروقتىدە اسلام روحى غلبە ايتە كلىمشىر، اوزلرىنە كورش بولغان خلققە ھىروقت مەرحىملى، خىلافكارانغە قارشى دشمانلىق چىگىدىن چىماغانىك كوڭللىرىندە دشمانلىق آچوسى قابارمىدىرايدى. مسلمانلار اسلامىدىن غفلت ايتە باشلاغاج بىلوب يا كە بىلماسىن كۆبسى اسلامىدىن خراب و ھىلاك ايتارگە توتىنغاجىك اسلام بىر يوزىنە جە بىلوندىن توقتامادى. خصوصا قىطاي و آفرىقادە دائىمى انىشارنىك دوام ايتىدى. ھىر ملت طائفە طائفە اولارق اسلامىت نور بىلە شرفىياب او- لىمقىدە ايدى. آنى نىشر ايتىمىك ايچون قوللردە قىلچ يوق، دىعوتىچى يوق، مىليونلارچە پارە صرف ايتوچىلردە يوق ايدى. عالمىدە حاصل بولغان ھىركت علمىيە و اسلام احكامىنىڭ يوقارودە ذكىر ايتىلكان رەوشدە بىر مدنىيت دىنى بولوىغىنە ايدى. اسلام روحى قوتىدىن باشقە ھىبچ بىر قوت تائىرى ايله انىشار ايتمازدى. فقط سادەلىكى، احكامىنىڭ بىكىللىكى، شرىعتىنىڭ عدالتى سايبە سىندە جە بىلىدى. خلاصە طبيعتا انسا نغە دىنسىز ياشا و مەكىن اولمادىغىدىن انسان اوز مەصلەخنى مەوافق، حسىيات قىلبىيە سىنە ياقىن، دىنيا و آخرت ھىقنىك كوڭلىنىنە سكونت بىرەچك بىر دىنىنى قىبول ايتارگە بىنە طبيعت سائىقە سىلە مجبور دىر. اسلامىتدە شول فضىلت بولندىغىدىن ھىر ملت آنى گروە گروە اولارق قىبول ايتىمشىر.

ایتلوب عقلغه دیننی آکلامق، خلقت و کائناتدن بحث ایتمک حرام
 ایتلیدی. عقل ایله دین هیچ بروقت موافقت ایتمی، دین علومنک
 انک زور دشمانی دیوب حکم ایتلیدی. شول فکر زور قوت و قورال
 ایله نشر ایتلمک بولدی. نهایت دیننک بعض قضیه لرن قبول ایتدی-
 مک یولنک انسانیت ایچون انک مشموم و ضررلی بولغان دین صوغشلیرى
 طوغدی. اخلاق غایت توبان درجه ده قالیدی. محبت، قرداشلک
 و امینت عمومیه بتدی. هر تورلی حوادث الیمه اجتماع بشر قانونچه
 آدمنی بالالق دورندن عقلک کمال دورینه ایرشدردی. عقل و فکر
 بشر بو دورگه ایرشکاخ مصلحت بشرگه موافق اسلام دینی ایله رسول
 علیه السلام کلدی. عقل و فکرگه خطاب ایتوب انساننی دنیا و آخرت
 سعادتنه ایرشدروده حسیات و احساسنیک شریک ایتدی. بشر اخلاف
 و نزاع ایتکان مسئله لرنی اورتکان پرده لرنی آچوب اللهنک دینی هر
 عصرده بر، آدملرنک حاللرن اصلاح و کوکئلرن پا کلاوی برره و شاک
 بولون بیان ایتدی. عبادتلرنک آیینلرنک آنچق روحلرغه اللهنی
 خاطر لتمک، الله بندهنک صورتنه باقامازدن آنچق کوکئلرگه قاراون،
 آدمگه بمن و کوکئلنه اعتبار و ایکیسنده پاکلمک لازم، عبادتنک روحی
 اغلاص اولدیغن بیانده بولندی. «نماز هر فحش و منکردن طیادر»
 مفهومنده غی ایتلر ایله عبادتارنک فرض ایتلوندن مقصود آدملرنی
 ملکات فاضله ایله طبیعتلندرمک ایدکن آچق سوبله دی. بایلغن یرینه
 صرف ایقوب تشکر یرینه یتکورگان باینی صبرلی فقیردنک اوستون
 درجه گه کوتاردی. بتون قوتلرن یرینه صرف ایتونی انسانغه لازم
 ایتدی. اللهنک رضاسی و نعمتلرینه قارشى تشکر جمیع قوه لرنی
 یرینه صرف ایتمک ایله بولون، دنیا آخرتنک ایگونلگی و آخرت
 سعادتنه دنیاده غی سعیدن باشقه ایرشمک ممکن بولماون تأویلنی
 قبول ایتماسلک ره و شده آچق سوبله دی. معاندلردن دلیل طلب
 ایتوب الزام ایتدی. عقیده و دینی مسئله لرده خلاف و نزاعغه سبب
 بولغان کشیلرنی شلنه لیدی. افتراق و نزاع ضلالت بولون سوبله بکنه

مملڪتلرينه هجوم ايتديلر . مسلمانلرغه دشمان كيسلگان بو ملت
روحنه ده اسلام تاعثيرسز قالهادي . نهايت باشده اسلاميت دشمانى
بولغان تاتارلر آننگ اڭ ياقن دوستلرندن وبار دمچيلرندن بولوب
قبول اسلام ايله مشرف بولد يلر .

غرب حكومتلرى اتفاق ايتوب بتون قوت، قورال، عسكرلرن
وفدائيلرن جيوب اسلام مملڪتلرينه تكرار هجوم ايتديلر . روحا-
نيلرننگ اسلام و مسلمانلرنى اڭ وحش، قبيح و نصرايتننگ اڭ زور
دشمانلرى ايتوب خلقغه اولدن اولغه بيروب يمان كور ساتولرى
آرقاسنده ميليونلرجه انسانننگ قانن توگوب بعض بر مملڪتلرنى
باشده قوللرينه آلسلرده نهايت طاشلاب كيتارگه مجبور بولد يلر .
غربيليلر بوسايه ده تاريخده تفصيللى ذكر ايتلگان ره وشده اسلام
مملڪتلريننگ حالته آشنا بولد يلر . روحانييلر بياننه تمام باشقه
صورتده ، بتون دينلرگه حریت پيرلگان اخلاقده ، عام و معارفده
غايت ترقى ايتگان مملڪت ايتوب طابدييلر . اسلام مملڪتلرن
اوزلرينه بتماز، توكنماز اسلاميت آدابندن عبارت وحاضرده بتون
عالمى حيران ايتگان مكنيتلرينه فيگن بولغان علم خزينه لرن آلوب
قايتدييلر . بو مشقتلى سفرلردن صوڭ غريده يڭى روح طوغدى .
فكر و عقللر خرافات بوغاولرندن خلاص بولو آرزوسنه توشدى .
روحانييلرغه هجوم باشلاندى . عاقبت نصرانيتنى عادت صورتلرى
استثنا ايتلسه روحده اسلامينكه ياقن بولغان بردين حالنه كنورمك
هوسنه توشدييلر . اندلس واسطه سيله علوم اسلاميه غريگه كروى
سببلى همتلر زورايدى ، فكرلر آچلكى ، نهايت بوكون بتون دنياى
حيرتده قالدرغان مكنيتلى بر مملڪت اولدى . اسلاميت ننگ شول
صفانده بولنون غريده گى كوب فكر ايهلرى ده بلكى . مسلمانلر بو
كونگى مكنيتلريننگ استاذلرى اولديغن اوزلرينك اعتراف ايتدييلر .
اشته اسلامننگ تيز چه يلويننگ سببلى شوللر ، بو ابضاح ايله «وما
ارسلناك الارحمة للعالمين» كى آيت كريمه لرگنده سرلرى آڭلا-
شلسه كيره ك . «وما ارسلناك الارحمة للعالمين» .

قضا و قدر

قضا و قدر اسمیله میدانغه چققان بو مسئله بشرنک احتیاجاتنه، کسبنه و اختیارینه تعلقلی بو مسئله شکلنده میدانغه قویلمشدر. هر منهب کلامی بو خصوصه وارد آیتلرنی اوز مذهبی اولچاوی ایله اولچاب تاویل یا که تفسیر ایتمشدر. نهایت بو خصوصه وارد حدیثلر، آیتلر تعارض شکلنی آلمشدر. «انا کل شیء خلقناه بقدر» «کل شیء عنده بمقدار» «ما اصاب من مصیبة فی الارض ولا فی انفسکم الا فی کتاب من قبل ان نبرأها» کبی آیتلردن قدر سبقت ایتدگندن آدم اوز اشنده اختیار سز، هراش تقدیر بوینچه یوری، اختیارنک دخلی یوق معناسن آکلاغانلر «او یوبقهن بما کسبوا ویعف عن کثیر»، «ذالک بما کسبت ایدیکم»، «والذین کسبوا السیئات»، «لها ما کسبت وعلیها ما اکتسبت» کبی آیتلردن آدم کسب ایثارگه اختیارلی، قضا و قدر کسبن مانع توگل معناسن آکلاب ایکی توری آیتلر آراسنک تعارض اثبات ایتکانلر، عام کلام ظاهر بولغاچ اهل اسلام بو مسئله ده ادج زور فرقه غه آیرلمشلردر. انساننک اوز کسبی گناه و هسفاتنه سبب و کسبی سایه سنه عنایلی یا که ثوابلی اولور دیوچی معتزله لر، انسان هر اشنده اختیار سز و هراشقی تقدیر سو قیلله اشلیدر فکر نده بولنغان جبریه لر، بو ایکی منهب آراسنده معتدل بولغان انسان اوز کسبنده اختیارلی لکن انساننک هراشی الله یاراتوی ایله میدانغه چقادر اعتقادنده بولنغان اشعریلردر. آیتلردن شول معنالنری آکلاغاج عقلی دلیللرنیده متعارض گمان ایتمشلردر: «آدم معتزله لر اعتقادنچه اوز اشن کسب و خلق ایتمسه الله اراده سنن باشقه بر اراده ایله جاری بولغان افعال بولنوب الله دن باشقه خالق بولوی لازم اولور. هالبوکه بتون اهل اسلام الله دن باشقه خالق یوقدر اعتقادنده لر. بو ایسه اجماع امنکه مخالفه. آدم اگر اوز کسبی ایله

اشن ایجاد اینماده کسبنده اختیار سز اولور. جبر ایله اکتساب آراسنده دیگر بر واسطه اولمادیغندن آدم هر اشنه مجبور اولورده الله ننگ تکلیف لری «مالایطاق»، انسانننگ آنا رغه قارشى توروی قوتندن خارج اولور. جمادده کونده م، قارشى تور رغه قدرتی یتما. دگندن جماد ایله انسان آراسنده تکلیفده هیچ آیرما بولنماز» فکرنه بولنوب عقلی دلیللر آراسنده ده تعارض بولمشلردر. قدام اشعریه خصم لری معتزله لرگه مقابله ایتمک ایچون تکلیف مالایطاق نی، آدم ننگ اختیار نمن خارج نرسلو ایله تکلیف ایتملونه جائز کورمشلردر. بز مسئله نی محاکمه ایتمازدن ایلمک مشهور تفسیر لرگه و عرب لساننه موافق اولارق آیتلرنی ترجمه و تفسیر ایتمه چکمز: آدم هر اشنه اختیار سز تقصیر گه بوینصوبقنده اشلایینه استدلال اینلگان اوج آیتنک معناسی: «بز هر نرسه نی بیلیگی مقدار و کمیت - اولچاو - ایله یاراتیق»، «الله قاشنده هر نرسه ننگ اولچاوی، مقداری معلومدر. یعنی هر نرسه بیلیگی مقدار ایله در»، «یرگه و اوز گزگه ایرشکان هر مصیبت، قایغولر یوبار اتلماسدن ایلمک الله ننگ علمنده بار و اللهغه معلومدر» آدم ننگ اشنه و کسبنک اختیارلی بولوینه استدلال اینلگان آیتلرننگ کتابده ذکر قلنگان تور تیبیلرینه کوره معنالی: «الله آلارنی اوز کسبلری سببلی هلاک ایستار و کور بسندن عفو اینار»، «بوجزا اوز کسباری سببیلدر»، «دخیده شول کشیلرکه: آلار نچار لقلرنی کسب ایندیلر»، «نفسکه اوزی کسب اینکان نرسه ننگ فایده سی و ضرری ثابتدر» اشته آیتلرننگ تفسیر و ترجمه لری. اولگی آیتلردن الله قاشنده هر نرسه ننگ بیلیگی مقدار و اولچاوده و هر بهان و قایغولی حادثه لرننگ الله ننگ علم ازلیسنده وجودندن اول معلوم بولوی آکلاشه در. ایکنچی آیتلردن آدم کسبنده اختیارلی و شول کسبی نسیبندده فایده و ضرر، جزا و عذاب کوره جگی بلنوب تورادر، علم بختنده الله ننگ هر نرسه نی بلون و بته لرننگ اشلری مبحثنده بغه ننگ اختیارلی و کسبی بولون اثبات

اینگه زدن جبر و اختیار سزای استدلال ایتمکان او چنچی آیت، کسب و اختیار استدلال ایتمکان قالغان آیتلر حقنده محاکمه لر یورتمک بزنگ اوستومزدن توشمی. سلفلر اعتقادی بولغان الله هر وقتک هر نرسه نی عالم، بنده کسبنده اختیارلی واراده لی بولوی ثابت بولدی. فقط الله غه هر نرسه معلوم و بنده کسبنده اختیار واراده لی بولوی ایله قدر و تقدیر تسمیه ایتملگان هر نرسه ننگ الله غه معلوم بولغان بیلگیلر مقدار و ترتیب ایله یوروی و قضا تعبیر ایتمکان الله ننگ هر نرسه ننگ بیلگیلر ترتیب و مقدارده بولوینه حکمی آراسنک منافات و تعارض بولماوی حقنک محاکمه ایتمک بزگه وظیفه اولدی: شریعت نقطه سندن الله دن باشقه غه اط-لاق جانی کورلماکان خالقیت پر-نرسه نی اجزاء و ماده لر ی ایله خلق ایتوب یوقدن بارلقغه چغار-مقن عبارت بولغان خالقیتدر. ایکنچی معناده غی خالقیت ننگ الله دن باشقه ده استعمال ایتلوندن شک و شبهه یوقدر. قرآن-ده الله دن باشقه غه خالق اطلاق اولنمشدر. اثبات واجب مسئله سنده اثبات ایتمکان ره و شمه بومعنا ایله خالق الله غنهدر. اوز عقلی، اختیار و ارا ده سیله انسانننگ کائناتمن استفاده ایتوب ایجاد و اختراع ایتمکان نر-سه لر یینه، اشلر یینه چیکلاو معناسندن غی خلقنی اطلاق جائز ایسه ده مطلق ادب یوزندننگه کوب ذاتلر اطلاق ایتودن تارتنمشلر در. بقاء علیه معتزله ایله اشعلرلر آراسنده غی مناظره و نزاعلرده لفظیدر. ثمره سزدر. کائناتمن هر ره و شمه فایده لنور و هراوزینه و جنسینه کورک بولغان اشلر نی میدانغه چغاررر ایچون انسانغه فکر، اراده و حریت بیلرلوب کسب مشروع ایتملشدر. فقط انسان قوتن بیرینه صرف ایتمک دگنمن، اسبابی ایله اشکه کرشما دگنمن یا که اوز قوتندن طیش اشلر ایله مشغول اولدیغنمن حیات میداننده و اسباب طبیعییه ایله مبارزه سنده مغلوب اولوب کوب مقصودلر یینه ایرشه آلمیدر. الله ننگ علمنی، قضا و تقدیری ایله انسانننگ اختیار ی و کسبی آراسنک منافات بولماوی بلکه حکمت و نظام اقتضاس او کروی عقان و فکر ن عمل ایتملرگان هر کشی گه

معلومدر. الله عالمه واقع بولاچق حادثه لرنی بلماسه وبتون عالمنی چیکلی
 برحکم گه تابع ایتمه سه و کائناتغی هر نرسه نی بیلگی مقلار ایله یاراتماسه
 عالم نظامسز و قانونسز هلاکت یورطی بولور اییدی. نظامسز امتلرنی
 عالمده یاشاولوری ممکن توگل ایکن کائناتدن جز بولغان آدملر، حیوانلر،
 اولنلر، یلدزلر، صولر، هوالر. نیچوک نظامسز یاشاسونلر؟ وعقل
 بولارنی قضا تعبیر ایتملگان حکم و تقدیر تعبیر ایتملگان چیکلانر
 قانونلرینه تابع بولماولورن نیچوک جائز کورسون؟ بوقانونلر ایله
 محکوم نظاملی کائناتدن استفاده ایتمک ایچون «کچوک عالم» تسمیه
 ایتملگان انسانغه اختیار و اراده سیله کسب قوه سی بپرلماسه حکمت
 و قانون معناسون ابطال وبتون مدنیت اساسلری بولغان تجارت
 و صنایع نی لغولازم اولور اییدی. اگر الله ازله عالمنی ایجاد ایتو
 ندن ایلمک عالمنک مخصوص ترتیب، مقدارده وره وشده بولون قضا
 تعبیر ایتملگان حکمی و قانونی ایله بلماسه، و تقدیر نامی بیرلگان
 قاعده الهیه سنه تابع ایتوب شول بیلگی ترتیب و مقدارده وره وشکه موافق
 کائناتنی میدانغه یارماسه و میدانغه چقغاج شول قاعده ایله یوریماسه کائنات
 بر مهندس اشلگان کوپردن، اودن و جمله بنالردن نظامسز اولور،
 واللهنی حکیم، مدبر و جمله کمالات صفاتلرنی جامع بر ذات اقدس
 و معبود مطلق بولوینک معناسی قالماس اییدی. عاقله لر ترکیب ایتملگان
 فردلرده، هر توری حیوانلرده، یلدزلرده، صولرده، هوالرده و جمله کوز
 مز و باشقه حواسمز ایله بلملگان کائناتده اللهنی قضا سنه موافق تقدیر
 بولون عقل و فکر ایسی بلور یا که کورر. اعتبار کوزیله هر کم
 عالمگه قاراسه انسان ایچون خیری و ضرری بولغان هر نرسه نی
 چیکلانور کوررده اختیارسز امنیت بالقدر خیره و شره من الله جمله سن تکرار
 ایتار. اوزمگه، حیوانلرغه، هر کون آشی طورغان آزقلرمزغه حتی
 خسته لگمز ایچون استعمال ایتمکده اولدیغمز دوالرغه قاراساق خیر
 و شر چیکلانور کوررمز. خلاصه بتون کائنات اللهنی چیکلاوی بوینچه
 یوریدر. سکسانگه یاقن عنصر لردن ترکیب ایتملگان عالمنک هیئت

مجموعه سنده بونظام كورلنگان كېي عنصرلرنىڭ اوزلرنىڭ اوزلرنىڭ كورلنگان كورلنگان بوندىن آرتق تفصيل ايستىغان ذاتلر يىڭى فنلرنى اوقسونلر. بىتون عالمىڭ چىكىلانون كوزلرى ايله كوروب باورلردە اللەنىڭ تەقدىرنى كورب اختيارسىز قضا و قدرگە ايمان ايتارلر. رسوخ فى العلم درجە سنە ايرشوب علماء راسخون دن بولمق شرفنە نائل اولورلر. اول وقت عقيدە اسلاميەنىڭ اسرار طبيعت ايله قىرداش ومدنيت فاضلە ايله بر طوغمە اولدىغىن كورب حيران اولارق « ان الدين عند الله الاسلام » آيت كرىمە سن بر مرتبە توگل بىڭ مرتبە تىكرار ايتارلر. قىسقىسى يىلدىلر و آلاردەغى حركتلر، اولنلر، يىغاجلر، و آنالر قارىنىدەغى بالالر، انسانلر و آلارنىڭ عمللرى جملە اشيا فناً ثابت بولغان بر طاقم الهى قانۇنلر ايله چىكىلانمىشدر. بۇدە تەقدىردر، جملە كائىناتدە كورلنگان شول تەقدىرگە ايمان ايتىمىڭ شرعا ھەمەزگە فرضدر.

حشر و نشر

اولدىن سوڭ حيات

بو مسئله حقنە وارد بولغان آيتلرى جىغانىڭ شول مال و مفھوم آڭلاشەدر: ھرانسان ئولە اللەغە قايتا. دنيادەغى بىدىلرمزگە اوخشا مغان، بىتونى، چىرونى، قاپل بولامغان بىرتن ايله انسان عملينە كورە عذاب ياكە راحت ايچىندە ياشيدر. اول عالمەگى راحت و عذاب دنيادەغى راحتلر و عذابلرغە قاراغاندە باشقىە « اشته بىتون قرآن كرىمە وارد بوخصوصەغى آيتلرنىڭ اڭ قىسقى مالى. قرآن كرىمنىڭ بو مسئله حقنەغى استدلاللرى باشقىە دليللرى كېي ھر كىم آڭلارلق رەوشدە علمى و كونى. بوخصوصە اعراف، حج، روم، ملائكە، فصلت زخرف، احقاف سۇرەلرنىڭ وارد بولغان اون آيتدەگى دليللرنىڭ و استدلال يوللارنىڭ رەوشن اڭ قىسقى طرزدە عرض ايتەچكىم:

اعراف ۵۷ آیتده کوکن صوایندر و ب یر دن هرتورلی یمشله چغار مق ایله، حج، ۵ آیتده خلقت انسان و آنک تکاملگه ایرشوی و یرده یاغور لر سببلی حیات حاصل بولوب اولننی پار، ایروقادین ایتوب چغاروی ایله، روم ۱۹، ملائکه ۱۰، فصلت ۳۸، زخرف ۱۱ وق ۱۱ آیتلرنده خرابه زار یروشهر لرنک یاغور لر سببلی یا ئی حیات حاصل ایتوب آباد بولولری و یاغور لر نك اللهغه معلوم مقدار ایله اینولری ایله، احقاف ۳۳ آیتده یر و کوکلرنک یاراتلوی ایله استمدال اولمشدر. اسکی زمانلردن بیرلی هر انسان اولگچ بر نوع حیات حس ایتنه؛ بلکه هر کم نك کوکلی بو حیاتنی سیزو ایله محکوم، قرآن رسول بیان ایتکان و کوکلر سیزگان حیاتنک وقوعسن خلقت انسان و آنک تکاملی، یمشله صولر سببلی تشکلی، نباتاتنک زوجین بولوب یاراتلوی، صولرنک بیلگلی مقدار ایله کوکن اینولری و جمله عالملرنک خلقتی ایله استمدال ایتمشدر. الله بو قدرت عظیمه ایهسی ایکن سز نك کوکلر کز سیزگان ابدی بولغان حیات یورطن خلق ایتارگه البته قادر در. سز نك حواسکز اوزی احاطه ایتکان عالملرده یکیرو، حیاتلرن محافظه قانونی، بتونلای یوغالماولق نظامن کور مکده و بلمکده ایکن بتون نرسه لرك آرتغی بولغان سز نك بتونلای یوغالوکن، ایکنچی تورلی عالمه تکرار یاشاماوکن کائناتده کور لگان بو قانونغه خلافدر. سزده کائنا تدن جز و کائناتده الله نك سنتی، قانونی بر ره وشده بولدیغمن سزده باشقه عالملر کبی ایکنچی تورلی حیات ایله ایکنچی عالمه یاشایه چکسر! مخلوقاتنک اک قدر لیس بولغان سز نك بر نیچه یل آه واه ایچنده یاشاب سعی، عمل، حسنات و سیئاتنک کز نك جز او راحتن کورماسدن یو. غالوکن مهن توکل، اشته قرآن نك استمدالی. بونی خواص آکلغان کبی عوامده آکلیدر. سلفلر شول عقیدهده بولغانلر. ئولمندن صوکنغی حیاتنی شول قرآن کورساتکان یول ایله استمدال ایتوب چن کوکلدن ایمان ایتکانلر. و بو عقیده آلار نك اخلاق و مدنیت فاضله لرینه غایت تأثیرلی بر آلت اولمشدر. دنیاده نیقدر مشقتلر چیکوب و نیقدر

سعی و اجتهاد سایه سنده میدانغه چغارغان حسناتلر بئنگ بوغالمايه چغن بلسكه بو دنياعه اوخشاماغان ايكنچي حياتده سعادتلرينه سبب اولد يغن بلوب هر بخشيلق و فضيلت بولغان اشلرني اشلارگه آطلمشلردر. قرآننگ استدلالي عقل و فكر ايهس هر كمگه چن عقيده بيررلك بولد. يغندن بومس—ئله حقنده آرتق بر كلمه يازماساقده يتشور ايدى. فقط بو مس—ئله ني يونان فلسفهس دينگه قاتشقاچ طوغان اسكى اهل كلام مسللكرى وعصر مده غى يگى مذهبلر كوزند. غده قسقه غنه رهوشك بولسه ده محاكمه ايتوب اوتونى موافق كوردك: اسكى كتب الهيده ده زبورده وبنى اسرائيلگه نسبت ايتلنگان صحيفه لرده، انجيلده ثابت بولغان رهوشده هر دين حشر اجساد ايله قائل اولمشدر. اسكى زمان فيلسوفلر بئنگ هم حشرگه انكار ايتماذكلى بوزمانغه قدر روايت ايتلمش فلسفه لرنىن معلومدر. فيلسوفلر بئنگ شريعت و حكملرينه هر كمىن آرتوق رعايت ايتولرى هر وقت كورامككدر. آلا شريعتلر بئنگ هر كمىنى سعادت يولينه يتا كلاچى مشرك بربول وهر كمىنى دنيا ده خير اتقه ايرشدر وچى بروسيله اولون، فلسفه بئنگ يالسكر حكمت اوگرانورگه ثباعت واهليت كسب ايتنگان آز عىد انسانلر بئنگه فضيلت كسب ايتولرينه وسيله اولديغن بلورلر. دنيا ده مدنيت فاضله سانلرى آز خواص بئنگ بومدىننگه ايرشولرى ايله گنه حاصل بولمايه چغن بلسكه عوام بئنگ ده اخلاقى و عملى تمدنى لازم اولد. يغن هر كمىن آرتق آكلارلر، بئنا عليه مدنيت فاضله ني عمومى تعليمىن عبارت بولغان شريعتلر بئنگ لازم و ضرور لغى قيلسوفلر قاشنده قطعيت حكمنى آلمشدر. مدنيت فاضله بئنگ محصولى و بقاسى ايجون آخرتده هر كمىن دنيا ده غى عملى و حسناتى نسبتنده جزاء و راحت كوره چنگه ايمان ايتوب بئنگ لازم بولوى آلا نظر بئنگ ضرورى در جهسنه ايرشمشدر. فيلسوفلر حشر و نشر بئنگ كيفيتنده آز چوق اختلاف ايتوب بعد الموت ايكنچى حيات بولاچغنده اتفاق ايتمشلردر. فقط آلا نظر بئنگ معدومنى بعينه اعاده ممكن اولما ديغندن هم هر كم

دنياده غى تنى ايله حشر ايتلاسه بىر اعاده ايچون يتشما دگنن دنيا ده
غى بدننگ عيني ايله حشر ممكن اولماوى ثابتدر. متكلم-ين ايسه
حشر ايتله چك نفس و تننگ عيني اولون دعوى ايتوب اعتقاد ايتار
لر. «من يحيى العظام وهى رميم» و «وان الله يبعث من فى القبور» كى آيتلر
دن اس—تدلال ايتوب اللهنگ قدرته نسبتا دنيا ده غى تنمزنى
اعاده بيك كچوك نرسه، بعضيلرى اعاده^۶ معوموم بعينه اللهغه نسبتا
جائز، بعضيلرى ايسه اولدككن صوگ بدن انسانى تماما معوموم بولمى
بنا^۷ عليه معومومنى بعينه اعاده لازم توگل كى سوزلر ايله فلاسفه گه
مقابلده بولنمشلر در، فلاسفه منهبن غايت قسغه تقرير ايتنه چك بو—
لساق شول رهوشده تقرير ايتنك ممكن: انساننگ انسانيتى بدنى ايله
توگل. بدنده روح بولماسه سائر موادار ضيه كى حسز، يرده گى ماده
لردن هيچ فرقى يوقدر. انسانغى بتون فضليت و علويت روحيننگ
برطاقم اخلاقى و عملى ملكات فاضلهسى سايه سنكدر. روح بولماسه
و تربيه ايتلماشه انسان ايله جماد آراسنك هيچ فرق بولنماز، بدن
راحت و عذاب كى هيچ نرسهنى سيزماس ايدى. دنيا ده بتون بخشى
و نچارلق نى ميدانغه روح چغارادر. بدن روحه برقورالغنه در. عدا—
لت الهيه مقتضاسنچه آخرتده بعد الموت روح اوز علمنه كوره تو
صيف ممكن بولمغان بولنت يا كه برالم ايچنك قالور. دينلرده بو—
خصوصه وارد بولغان آيتلر آدملرننگ فكرلرى ادر اك ايتودن عا—
جز بولغان لنت و ألملرنى آدملر بلورلك نرسه لر ايله تمثيل اولوب
آخرت نعمتلريننگ و عذابلريننگ تمثيل ايله وصف اينلكان عذابلر
ور احتلرننگ فوقنه بولولرن اخطاردر. بىرگه كوملوب بىكلر چه تقلبات
ايچنك قالغان و بىكلر چه آدملرگه آزق بولغان و نيچه حيوانغه و آدمگه
بدن بولوب اولركان آدم تيننگ تماما اوزى حشر ايتلوى عقل و فن
نظرنه ممكن بولماديغنن بو خصوصه وارد آيتلرنى تاويل واجيبدر.
آدملرننگ بوفوق الطبيعه بولغان عذاب و راحتلرنى تمثيلسىز آكلما
ولرى تشبيه و تمثيل ايله بيان ايتارگه سبب اولمشدر». اشته اسكى

فلاسفەنىڭ بوخسوسىغا غى فېكرلىرى شولدىر. مەكلىمىننىڭ
 فلاسفەگە مۇقابىللىرىنىڭ خىلاسى شۇيەدەر. فلاسفەنىڭ آخرت
 احوالىدە دائىرەدە زىكر ايتىنغان سوزلىرىنىڭ كۆپى شىرىعتكە مۇخالىف توغلىدىر.
 چۈنكى بىزدە ھىسلىدە ئىشلىرىدىن ئارتۇق ۋەئالى بولغان ئىشلىرى بولمىدە چىغىن
 ۋە روھ تىنىدىن ئايرىلغۇچى باقى قالاچىغىن انكار ايتىمىز. فقط فلاسفەنىڭ
 قىرئىتىدە ۋەئالى ايتىلغان ھىسلىدە انكارلىرىنى رىد ايتىمىز. چۈنكى
 سەئادەت روھانىيە ايله شىقاروت جىسمانىيەنى جەم مەكىندەر. بىنئەئالىيە ھىسلىنى
 ۋەئالىيە ئاخىرىنى قىرئىتىدە زىكر ايتىلغان رەۋشەدە قەبۇل ايتىپ اعتقاد
 ايتىمىز. فلاسفەنىڭ «اللەغە قول، بوز، قىرالىنى كىبى ايتىلدىر ۋەئالىيە
 بولغان ۋەئالىيەنى قىل اللەھىقنىڭ جازى كورمادىگىنى تەۋبىل لازىم بولغان
 كىبى احوالىيە ئاخىرىگە تەئلىقى ايتىلدىگە قىل نىزىرى تەھقىق مەكىن اولما.
 دىغىندىن تەۋبىل لازىمىر.» سوزلىرىنى رىد ايتىپ مەھال لىگىن اثبات
 ايتىپ كىقلى دىللىلەرنى ۋەئالىيەنى. فلاسفەنىڭ بوخسوسىدە ايتىپ
 مەسلىكى باردىر. بىرىنچىسى: روھلىرىنىڭ بىلىنگە قايىتولدىن قىرئىتىدە
 اۋچ قىسمىدىن خاىر توكلى، بىرىنچى قىسىم: انسان بىلىدىن عبارتتىر. بىعض
 مەكلىمىن دىئەلى ايتىنغان كىبى ھىيات بىرەئرض اولوب بىلىن ايله قائىدىر.
 بالذات قائىم ۋەجىسمىنى تەبىئىي ايتىپ روھنىڭ ۋەجودى يوقىدىر. مەتنىڭ
 مەئناسى ھىياتنىڭ بىلىدىن انقۇتەئىسى دىمەكتىر. مەئادنىڭ مەئناسىدە اللەنىڭ
 مەئوم بولغان بىلىدىن ۋەھىياتنى اعدە ايتىدىن عبارتتىر «سورتىدە.
 ايتىپ قىسىم: نەفس مەجود ۋەبالذات قائىدىر. بىنئەئالىيە روھ اولدىگىدىن
 ۋەئالىيە باقى اولوب ھىسلىدە ۋەئالىيە بىلىنگە قايىتەچى ۋەئالىيە بىلىن بىلىن
 جىولاقچى «سورتىدە. اۋچىنچى قىسىم روھ بىلىدىن باقى اولوب
 ھىسلىدە ۋەئالىيە اولدىكى بىلىن يا كە باشقە بىر بىلىنگە قايىتەچىدىر. چۈنكى انسان
 روھ ايله انسان بولدىغىدىن مادەگە اعتبار يوقىدىر» طىزنىڭ مەكلىمىن طىر.
 غىدىن دىئەلى مەكىن بو اۋچىنچى ھىسلىدە اۋچىسىدىن مەھالدىر. بىرىنچى قىسىمنىڭ
 بىلىدىن آشكار. چۈنكى تىن ۋەھىيات مەئوم بولغۇچى قىرئىتىدە قەبۇل ايتىلمى.
 بىلىن ۋەھىيات اعدات ۋە ايجاد اولىنىسۇن. فقط بو اعدات اولدىگى بىلىن ۋەھىيات.

تغذی تمام اولگی هویتلری توگل. بلکه مثللریدر. بو احداث اولگی بدن و حیاتی اعاده اولمادیغندن معاد تسمیه ایتلماز. بلکه مثلن احداث دیلور. انسان ماده سیله انسان توگل بلکه نفسیله انساندر. انساننک تغذیس سببلی اکثر اجزاس تبدیل ایتدیگی حالده انسان تبدیل ایتمایوب آغری عمرینه قدر باقیدر. بناء علیه روح یا که حیات معدوم بولغاچ بدنن حاصل بولغان توفراقغه اعاده اولنه چق روح و حیات اولگی روح و حیاتنک عینی توگل مثلیدر. بونی مثال ایله شول ره و شده ایضاح ممکن: انسان بدنیه انسان توگل. چونکه بعض وقتده آط بدنی انسانغه آزق اولور. و آزقدن نطفه خلق اولنور. بو نطفه دنده انسان حاصل بولور. بونارغه آط آدم بولوب اولردی دیلماز. چونکه آط دخی صورتی ایله آطدر. بدنی ایله توگل. بس بو آط صورتی معدوم اولدیغندن ماده دن باشقه بر نرسه ده قالمادی دیمکدر. شونک کبی آدمده ماده سی ایله آدم توگل. بلکه نفسیله آدمدر. بونمن توفراقغه تکرار اعاده ایتله چک حیات و صورت اولگی حیات و صورتنک عینی اولمازدن مثلی اولوی اگلاشکدیغندن بو احداثی اولگی آدمنی اعاده دیمک ممکن توگل. ایکنچی قسم ایسه ینه باطلدر. چونکه آدمنک بدنی توزلوب توفراق، صوم، پار، هوا کبی عنصرلرغه اولرگاچ عالمده گی اوزی کبی ماده لرگه قاتناشور. بو حالده اول مادنی بو عنصرلردن آیرمق مشکل اولور. اگر قدرت الهیه گه بناء بو کچوک بر اش کورلسه ایکنچی طرفدن مشکلک طوغار: سز حشر جسمانی نی حشر ایتلگان وقتده بدننک عین جزلرن جیبوب عین بدنیه قاینارلوی ایله تصویر ایتسه سز. حشر وقتنده جیو- لاقچ اجزاء نیندی جزلر؟ اگر بالکز اولگان وقتده غی جزلر دیساکز قولی، آیاغی، کوزی کبی جزلری اولگان وقتده بولمغان کش ینه کوزسز قولسز، آیاقسز اولماسی لازم کلور. بو ایسه اهل جنت حقنک قبیحدر. یوق اگر بو جزلردن مقصود عدلنک اولفندن آخرینه قدرلی آیرلمش جزلر دیساکز بو جزلری اعاده ینه

عالمدر. چونکه آفریقا کې وحشی مملکتلر ده آدم آشامق عادتی ایله یا که آچلق سببلی آدملرنځ بدنلری ایکنچی آدملرگه آرزق و بدن بولسه ایکسینده حشر ممکن اولماز. چونکه ایکسینده بدن اولدی. ایکی نفسنی بریدنه حشر ممکن توگل. ایکنچی جهندن یرنځ احوالی فکرنسه کورلور که: یرگه اولسکر دفن اولنور. بدنلر تو- فراق، یمش کېی آرزق بولوب ایکنچی آدملرگه بدن اولماقده ایکن نیچوک هر بدننی اوز اجزاسیله حشر ممکن اولسون؟ اوچنچی قسیمکده بطلانی معلوم. چونکه دنیاده کون وفسادنی قابل ماده لرمحدود ومنتاهی، نفوس بشرغیر منتاهی اولدیغندن موادرضیه بتون نفوس بشرنی حشر ایچون ینشمیدر. فلاسفه نځ حشر جسمانینی انکار ایتمک یولنه توتقان ایکی مسلک رینځ ایکنچیسی: تیمرنی آدم کییه تورغان عادی کیوم شکلنه کنورمک ممکن توگل. بلکه آنی عادی کیوم شکلنه قویمق ایچون برطاقم اسباب واسطه سیله عنصرلرن آیروب و جیوب خلقننگی یپلک ره وشینه کنورمک و یپلگی طوغمق سوکنده کیوم یاصامق ایله اولسه اوله بلور. تحولسز تیمرنی عادی کیوم یاصاونی هر کم حال صانار. اصل عنصر لر یفه قایتقان، تاش بولغان، صو، آغاچ و توفراق کېی نرسه لر آناردن تشکل اینگان آدمنځ تنی بودورلرنی کچر ماز دن نیچوک کن خطابیله بدن و آدم اوله بلور؟ اشته اسکی فلاسفه نځ حشر جسمانینی انکار ایتو ایچون کنورگان مشهور دلیللری شولدر. فلاسفه گه اوز قوراللمری ایله جوابدک اځ مهارت ایسه سی امام غزالی نځ بوخصوصده متکلمین لسانندن بیبرگان جوابلری متکلمین آغزندن چققان جوابلرنځ اځ گزیدلرنندن صانالک یغندن امام غزالی نځ مشهور جوابلرن بالا مختصار ذکر ایتمک ایله کفایه لئمهز. امام غزالی برنجی مسلکرنده ذکر اعتراضلرغه جوابا دیور: بیز روحلرنځ بدنلرگه قاینارلوند اوچنچی قسمده قصویر ایتلگان ره وشک بولون اختیار ایتهمز. یعنی نفس اوزی قائم بولغان جوهردر، نفس ئولسگاج با- قی اولوب حشر وقتنده نیندی بولسه ده بر بدنگه قاینارله چق دیمز.

چونکه نفسنىڭ اوزى، بىنا تها قائم بولغان جوهر بولوى و آنىڭ بعد-
الموت بقاسى شريعتكە مخالف توگل. بىلكە بونارغە «الله بولنده او
لتورلىگان كشىلرنى ئولك گمان ايتماڭز! بىلكە آلا ر تورك اولوب
الله قاشنده نعمتەلر» كىي آيتلر دلالت ايتمشدر. بو حشر جسمانى
روحنىڭ بىر بدنكە قايتوى ايله ممكندر. اول بدن تلسە نيندى بدن
بولسون. كرك ايكنچى بىر بدن مادە سنمىن و كرك يگىمن ايجاد ايتلىكان
بىر مادە دن حاصل بولسون. چونكە فلاسفە اعتراف ايتكان كىي انسان
آنچى روحيله انساندر. لنت و عقوبات ايسە نفسكە عائد بىر كىفيتدر.
بىرنىڭ اجزاسى عمر بويىچە نىچە مرتبه لىر آلسوندىغىدىن آنارغە
اعتبار يوقدر. حشر جسمانى نفسنىڭ نيندى بولسە دە بىر بدنكە قايتار
لوى ايله مەكن، و هر مەكن مقبور الەي اولدىغىدىن بۇدە بىر مقبور الەيدر.
لكن سز «نفسلر غير متناهى اولوب مادە لومتناهى اولدىغىدىن مادە لىر
نفوس بشرگە كفايه ايتماز. بىناء عليه حشر جسمانى مەكن توگل»
ديما كچى بولاسز. روحلر چىكسسز اولسە سزنىڭ بوسوز گزطوغرىدر. فقط
روحلرنىڭ چىكسسز اولماسى مەالدر. چونكە روحلرنىڭ چىكسسزلىكى عالمنىڭ
قىم بولويىنە و دائىمى عالمىڭكى دورلرنىڭ بىرسى آرطىدىن ايكنچىسى كىلويىنە
مەنيدر. بىز عالمنىڭ حادث بولون اثبات ايتىڭمىز دن بۇدە باطلدۇر.
روحلرنىڭ مادە لىرگە قارغاندە كۆب بولوى تسليم ايتلسە الله يگىدىن
مادە اختراعىنە قادر در. بونى انكار الله نىڭ اهداث و ايجاد قىدرتى
انكار در. اگر سز: بو صورتدە كىي حشر عين تناسخ، تناسخ نىڭ بطلا
ننە دلالت ايتكان بىرھانلر بونىڭ بطلافنە دلالت ايتە در» دىساڭز اسمە
نزا عمر يوقدر. شريعتكە واقع بولغان بىر نرسە نى اول نرسە گە تناسخ اسمى
بىرلەسە دە تصديق و اجېدر. بىز بو عالمە تناسخ بولون انكار ايتە مەن. حشر نى
انكار ايتمىمىز. اما آنارغە تناسخ اسمى بىرلە ايمش بىرلسون». امام غزرا
لىنىڭ فلاسفە نىڭ بىر نچى مسلكلرنە بىيان ايتكان اعترافلىرىنە قارشى
جوابى شولدر. ايكنچى مسلكلرىنە جوابدە بولنەرق امام غزالى
ديور: آدمنىڭ آدم بولوى ايچون بىيان ايتلىكان دورلرنى كچىرۇى

لازم و ضرور اولدیغین و بر تیمرنیڭ عادی کیوم بولوی ایچونده مذکور ره و شلرگه کروی تیوش بولون تسلیم ایتهمز. چونکه توفراق توفراق اولدیغی حالده آدم تنی بولمادیغی کبی تیمر تیمر بولغان حالده عادی کیوم بولا آلماز. لکن بز بوترقی و آلتنولرنیڭ کوب دورلرده حاصل بولغان کبی بر آنده ده پیدا بولون جائز کوره مز. مع هذا بزگه یالسکز حشرنیڭ وقوعیسی بلدرامی. اوزون بر مدتت می یا که بر آنده می واقع بولاچق، اول قدریسی بیان ایدلمادی. بناء علیه بزنیڭ مدتتده و طورلرنده منازعه مز بوق. بلکه منازعه ذکر ایتلکان ره و شده گی ترقی یالسکز الله نڭ قدرتی ایله می یا که اسبابدن برار سبب ایله حاصل بولوی مسئله سنده در. بزنیڭ قاشمزه ایکیسیکه ممکندر. چونکه وجودده برسی آرتندن ایکنچیس کیله تورغان نرسهلرده خرق عادت جائزدر. بناء علیه وجودده برسی آرتندن دیگری کیله تورغان نرسهلرنیڭ ظاهری سببسزده حصولی ممکندر. فرض ایتیک بولار یالسکز ظاهری سببلر ایله گنه حاصل بولسونلر. لکن سببنیڭ سبب معلوم بولوی شرط توکل. بلکه قدرت خزینتس عجائب و غرائب ایله طولو بولسه ده بز آلارنی بیلدون عاجزمز. ظاهری سببندن باشقه سبب بولماون گمان ایتوچیلر بو قدر عجیب و غریب بولغان نرسهلرنی انکار ایتهلر. آدمده اوزی بلمگان و فکری ایرشمگان نرسهلرنی انکار ایتمک و سببی ایله بلمکدن صوڭ حیران بولمق بر طبیعت حکمنی آلمشدر. حشر جسمانی فی انکار ایتوچیلرنیڭ حاللریده بعینه شولدر. سببنی بلمادکلی ایچون انکار ایتهلر. فقط واقع بولمقیدن صوڭ تعجب ایتهچکلر و حیران قالاچقلر در. «اشته امام غزالینیڭ متکلمین لسانندن فلاسفه گه قارشى مدافعه سی. بو مدافعه دن حشر نیندی گنه بولسه ده برتن ایله اولاجغی و بو تننیڭ نیندی گنه ماده دن بولسه ده تشکل ایتوی جائز بولوی آڭلاشله در. اسکی حکماڭیڭ ده کویس مطلق حشر اجسادى قبول ایتدیگندن اهل کلام ایله فلاسفه آراسنده اتفاق حاصل اولمش کبیلدر. فلاسفه،

غزالی، ابن رشد کبی اسلام عالم وفیلسوفلری حشرنک دنیا ده غی بدننگ عینی ایله اولدیغن دعوا ایتمیلر. فلاسفه حشر دنیا ده غی بدن ایله اولون یوقاروده ذکر ایتمسکان علمی مانعلر ایچون قبول ایتمادکلری کبی اسلام عالملریده بدنسز یالسکز روح ایله گنه بولون بو خصوصه وارد آیتلرننگ ذاهرینه خلافی اولدیغندن قبول ایتمیلر. حشرنک دنیا ده غی بدن ایله اولماوی اعتقادن حضرت ابن عباس ایله امام مالک حضرتلرننگ روایت ایتمیشدر. بومسئلهنی حاضرگی حکیم وعالملر فکری ایله اولچامک لازم بولسه ایکی نرسهنی خاطرده توتمق لازم اولور. بری روح بارمی وبولسه باقیمی؟

ایکنچی روح بولسه بوندن باشقه تأثری و آدم ثولوب روح بدننن چقچاق تأثری ممکنمی؟ تأثری ممکن بولسه تن کبی برار واسطه ایله می یا که واسطه سزمی؟ بز بومسئلهنی غربیه مشهور، عالم وفیلسوفی سانالغان دورت بش ذاتنگ سوزلری ایله گنه اولچایه چک بولدیق: ژ. دولن: روح مادی بر نرسه توکل. چونکه روحن طوغان حادثه لرده ماده حاصیتی یوق. فکر، تصور، ذا کرهنگ صورتیده، توسیه یوق. هم زمان تأثیری آستونیده کرمیلر. هم بو عقلی خاصه لر ماده طبیعتندن هیچ بر طبیعت ایله محکوم توکللردر. اولچاو وقیاسنی قال بل بولمغان یالسکز روحی نرسه لر. روحنگ طبیعتندن بتماسزک (خلود) بولوی بدنن چقچاق بدننگی حالندن قوتلی برحالتده ظهور ندن آکلاشله در. ^(۱) بناء علیه روح مادی وبته تورغان نرسه توکل. تن ایسه کوردگمز کبی طوغوب اوسوب ثوله در. یردن تشکل ایتمکان بو ماده قید حیاتده قالدیچه هر وقت اوزگار ب تورادر. حال بوره. وشده ایکن روح ایله بدن طبیعتلری ایله باشقه بولولری آکلاشلور. برسی طبیعتی ایله اوزگار ب تورا، دیگرگی برحالیله دائمی قالادر. بولارده غی خاصیتلر باشقه بولسه ده بولار آراسنده تمام اتغافلغ،

(۱) بو حال ثولسکان آدملرنک روحلرن چاقرو، استغضا، قاعده سیله اثبات ایتمیشدر.

برسى ايكنچىسىنە ھەر وقت تائىر ايتوب تورادر. آچو، مروحەت، سومك و مكر و ھە كور و نىڭ ائىرى يوزگە چىقار. روحى بعض قاطى اثر لىنولر بىدنى زور اضطرابقە توشرادر. حتى بىردىن شادلىق ياكە قاينغۇ تنگە زور انقلاب كىتوروب ئولمگە سبب بولادىر. تصور دو قىتور لىر اثبات ايتكان رە و شىدە تنگە تائىر ايتەدر» دىدر. روح ايله بىدىن آراسىنىڭ تائىر و تائىرىنى فلسفە بوكونگە قىر قىناغىلىدىر لىك رە و شىدە حل ايتما مشدر. مشهور دىقارت: روح ايله بىدىن مخالف طبيعتدە، خلقىدە بولسە لىر. دە اللە اوزىنىڭ ازلى عنائىتى سببلى آلارنى بىرسىن ايكنچىسىنە تائىر ايتار لىك حركەت بولىدىر مشدر. اللە روقە بىدىن حركىتى سببلى تائىر بىرمىش. بىدنى روح ارادەسى سببلى حركەت ايتىدىر مشدر» دىور. اولر: روح ايله بىدنىڭ تائىر و تائىرى انعكاس طبيعى قانونى ايله. يعنى بىدىن ايله روح آراسىدە بىردىن تائىر و تائىر حاصل بولور» دىمشدر. قو- دروت: روح ايله بىدىن آراسىدە متوسط بولغان مادە باردىكە: ايكىسى نىڭدە خاصىتىلر نەدە شريك بولىدىغىدىن روح ايله بىدىن آراسىن جمع ايتىمك آنىڭ وظيفەسى» دىكان. ژ. دولان انق- سامنى قابل بولمىغان روحنىڭ بىدىن ايله بىرلىشون رەد ايتىدىگىن صوڭ روقە متوسط جىسدى اثبات ايتوب آنىڭ وظيفەسىن چىكلاودىن عاجىز بولون اعتراف ايتىمىش. نىھائىت آنى اولچاۋونى قابل بولمىغان بىكىل سىمالغە تشبىھ ايتىمىشدىكە: اول تامر لىر آرقىلى اثر لىر احداث ايتەدر. بو جىسدە متوسطنىڭ بولون فرانسوزعالى حىرىبە مەكتىبى ناظىرى «دور و شاس» نىڭ تىنوىم معناتىس ايله «بىدىن ئولمىگە اوخشاش بىر حالتدە بولنىدىغىدە روح آدم صورتىدە تمام اوخشاغان بىدىن متوسطى ايله بىدنى چىغوب شول كىشى يانغە اوتىرون» اثبات ايتىكان حادىثە ايله اثبات ايتىمىشدىر. ھەركەت مادى تىنى يانغىدە تمام شونارغە اوخشاغان حىياتلى سىمالىدىن بولغان تىن كورسە جىسدە متوسطنىڭ بولنوندە شىبھەسى قالماس دىدر. روحنىڭ طبيعى بىزگە مېھول بولسەدە لىكىن آنىڭ سىمال بولغان جىسدە ايله احاطە اولنىدىغىن بلەمز: روحنىڭ بىر جىسدە ئولكاچە دىيادەغى كىشى ممتاز بىر

شخص بولوینه مساعده دیر. روح «اللان کاردک» دیدگی کبی سیال بولغان تنی ایله ممتاز بولسه، نفس مادی بدن ایله بولسه انسان آنالور. نفس آنالغان بو حالتنده مخصوص خاصلی بولسه ده همان نوع انسانغه تعلقلی بر حالتده در. روحلر اوز عالمرنک بزگه اوخشاغان وجودلر در. بزنگی هر قایومز ئولگاج روح و طوغاچ انسان بولادر. تن و بدن متوسط روحلر باشقه هیچ بر نرسه سیزمی تورغان بر ماده در. بدن متوسط ائیر طبیعتلی لطیف بولسه ده آنی ماده آنومز اولچاوتی قابیل بولمغان باشقه سیال مرکبی ماده لکنن چقماوی ایچوندر. بوجسد متوسط آدم سلامت ایکن بدنده بولنور. آدم ئولگاج روح ایله برابر چغوب مخلد اولور. بو اورنده ژ. دولن ننگی سوزی تمام اولدی. خلاصه:

عادلری آز بر فردلر استثناء ایتمسه موحد، وثنی، فلاسفه اولسون بتون بشرنگی ئولمدن صوگ بر نوع حیات بولاچغن اعتقاد ایندکلیری و بو حیاتی توری ره وشده تصویر اینولری کورلور. بعضلری روحنگی دائمی آدم یا که حیوان تننده تناسخ اوزره بولند. یغن، بعضلری نفس کمالغه ایرشکاج بو تناسخ بته چکن، بعضلری روح تنندن آیرلغاج ماده لکنن تجرد اینتوب دائمی لنت یا که عناب ایچنک قالاچغن، بعضی بزگه کورنگان جسملردن لطیف بولغان ائیری جسملرگه توتاشه چغن اعتقاد اینتالر. اشته بو اختلاف اهروی سعادت و شقاوتنگی کنه سن بلوده، عناب یا که راحت نیندی وسیله لر ایله واقع بولاچغنده در. بوقسه ئولمدن صوگ مطلق بزحیات بولونک توگل. بز بو مسئلهنی ایکی علمی دلیل ایله قسقه چه غنه اثبات اینتوب تمام ایته چکمز: علم و فن نظرندنه ثابت بولغان ره وشده بار بولغان نرسه بنمی. بلکه برشکلدن ایکنچی شکلگه گنه کره در. الله ننگی طبیعتنه گی قاعده سی بتون عالمرده بر ره وشده، عالم و حکیملر نیچه یوزلر چه سنه لردن بیرلی روحنگی بولونک اتفاق ایته کلمشدر. بناء علیه روح بار در. هر بار بولغان نرسه ننگی کائناتده غی قاعده و نظامدن

چغون حكمت وعقل جائز كور مادگندن روحك كائنانده غى بتماو قامد
 سنه داخلدر. بس آدم ئولسه ده روح باقىدر. روحنىك حسلى وحسى
 اوزينه موافق تن ايله بولوى بالتجربه ثابتدر. هر بار وحسلى
 بولغان نرسه اوز استعداد وعملنه كوره سعادت يا كه شقاوت ايچنده
 بولنديغندن روحك اوز عالمنك اوزينه موافق تن ايله سعادت يا كه
 شقاوت ايچنده بولنه چقدر.

بتون بشرنك فكرى وعقلى ئولمىن صوڭ بر نوع حيات سيزوى
 اثبات اولدى. بشرنك عقل وفكرى حياتنك اڭ اشانچلى نرسه سيدر.
 بتون بشرنك فكرنى خطالى ايله تهمت جائز توگادر. بس ئولمىن
 صوڭ حيات موجوددر. بشرنك بو مسئله حقنك فكرى شول قدردر.
 ديمك علم وبشر فكريدن روح ئولمىن صوڭ اوزينه مخصوص بر تن
 ايله سعادت يا كه شقاوت ايچنده بولنه چغن اثبات ايتنه آلادر. بز
 مسئله نك باشندوق قرآن ايله كفايه لنمك يتون وقرآن عوام وخوا-
 صنى قناعتلندىرلك علمى دليللر ايله حشر ونشرنى اثبات ايتنگن
 وسلف اعتقاديدن شول ره وشده بولون سويلادك. بز هنوز شول فكرده
 قالاچمىز.

ربنا ما خلقت هذا باطلا، سبحانك فقنا عذاب النار.

خاتمه

بز كتابمىز نك باشندوق (مؤمن به) نى اوقىق، علم كلام يا كه توحيد
 نك وظيفه سى شوندىن بحث ايتمك اولدىغىن سويله دك. اوز مزگه
 قالسه بر نوع اثباتنه ايتدك. علم عصر نده ملائكه، جن كى نرسه لر
 بديهلك شكلن آلد يغىندن ملائكه حقنك غى عالم وفيلسوفلر فكرى
 ذكر ايتوب كتابنى زور ايتونى موافق كور مادك.
 غايت قسقه يازدق. اگر الله جل وعلا حضرتلر

۱۷۱۲۹

۲۶ ۱۵۸

رسالت، قضا و قدر، حشر و باشقه ذکر اینلکان مسئله لر حقیقه تفصیله
کرشساک بزنگ فکرلرمز و مطبوعاتمز کوتاره آلمازلق بولور ایسی.
بز بوکتابمزنگ کوب یرلرن حکیم الشرق و فقیه الاسلام استاذمز
«محمد عبده» (رض الله عنه) حضرتلرینک رساله توحیدنمن اقتباس
ایتدک، الله آنی غریق مغفرت واحسان ایتسون. خطیئات و سیمئاتمزنی
عقوبله برابر بتون اهل اسلامنی قرآن و رسول یولینه ارشاد بیور
سون. قرآنن آیرلریغمز سبیلی دوشدگمز سفاهت و تدنیدن رحمتیله
بزنی قوتقارغای ایسی. آمین، یارب العالمین!

بسم الله الرحمن الرحيم

«وعد الله الذين آمنوا منكم وعملوا الصالحات ليستخلفنهم في
الارض كما استخلف الذين من قبلهم وليمكنن لهم دينهم الذي ارتضى
لهم وليبسط لهم من بعد خوفهم امنا يعبدونني لا يشركون بي شيئاً
ومن كفر بعد ذلك فاولئك هم الفاسقون». (آیتندگی کفر کفران
نعمت ایله تفسیر ایتلمش) «وَأَنَا لَمَأْسَمِعُنَا الْهَدَىٰ آمَنَّا بِهِ فَمَنْ يُؤْمِن
بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا. وَأَنَا مَنَا الْمَسْلُومُونَ وَمَنَا الْقَاسِطُونَ فَمَنْ
أَسْلَمَ فَاُولَئِكَ تَعَرَّوْا رَشَدًا. وَأَمَا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا. وَأَنْ
لَوْ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَاهُم مَّاءً غَدَقًا لَنَفَعْنَهُمْ فِيهِ، وَمَنْ
يَعْرُضُ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًا. وَأَنْ الْمَسَاجِدَ اللَّهُ فَلَاتَدْعُوا
مَعَ اللَّهِ أَحَدًا. وَأَنْهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا.
قُلْ إِنَّمَا أَدْعُو رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِهِ أَحَدًا. صَلِّقَ اللَّهُ الْعَظِيمَ وَبَلَّغَ رَسُولَهُ
الْكُرَيْمِ وَفَسَى الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ وَحَقَّ الشُّكْرُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ.

چه سنه لردن بیولی
روح باردرد. هر بار

یول	بیت	صواب	خطاء
۲۳	۵	بولون بیان بیوردی	بولون بیوردی
۱۲	۲۶	اللهی	اللهغه
۱۴	۲۶	اللهی	اللهغه
۱۲	۳۰	شریره	شدریه
۱۹	۳۱	لامارتین	مالا هارتین
۱۵	۳۲	توقنادیغندن	توقناردیغندن
۱۷	۳۵	ایتمگانلسگمز	ایتمگانلسگمز
۱۷	۴۵	وظیفه شناسلق	وظیفه شناسلق
۵	۴۶	عالمرنی وظیفه شناس	عالمرنی شناس
۱	۴۷	باشلاوی	باشلادی
۹	۴۷	علمنک	علمنکی
۱۰	۴۸	وقتند	وقتندن
۲۴	۶۲	۳۰	۳
۲۳	۶۳	ایتمازدن	ایتماز
۱	۶۴	عالم غاز	عالم
۳	۶۶	قمر لر	قمر
۳	۶۸	بولدیده عالمده	بولدیده ده
۱۸	۸۳	احتیاجات	احتیاجات
۲۴	۸۶	منطق	مونطق
۱۶	۹۸	طبیلهق	طبیلهق
۲۲	۱۰۰	وحاضرده ده	وحاضرده
۸	۱۰۴	منبعی	منبعی
۱۵	۱۰۸	منفعتلری	منفعتلرینه
۲	۱۱۳	نور لرن	نوره لرن
۱۷	۱۲۹	ایتلگان	ایتگان
۲۶	۱۵۸	استخضار	استخضا